

HISTORICKÁ
DĚMOGRAFIE

Historická demografie
Démographie historique

5

Z historicko - demografických studií
v roce 1971

Praha 1971

Milan Stloukal

Paleodemografie v Československu

1. Úvod

Paleodemografie vychází ze studia kostrového materiálu a předpokladem jejího úspěšného výzkumu jsou obsáhlejší série koster, přesně datované a přesně určené, pokud jde o stáří a pohlaví jednotlivých případů. Jádrem výzkumu je tedy v práci historického antropologa a snad všichni badatelé, zabývající se paleodemografií, jsou antropologové, přírodovědci. Povahou materiálu je dán i rozsah období, jimiž se paleodemografie zabývá; začíná vlastně s nejstaršími nálezy pozůstatků člověka a v praxi končí v raném středověku, protože archeologické výzkumy mladších pohřebišť jsou nesmírně vzácné.

Jedním z prvních, kdo přišel na myšlenku zbadnotit demografická data z pravěkých a raněstředověkých pohřebišť v širších souvislostech, byl zakladatel československé antropologie prof. Jindřich Matiegka.^{*)} Ve svých studiích z dvacátých let několikrát upozornil na možnosti, které se naskýtají na tomto poli, a pokusil se stanovit hustotu osídlení našich zemí v mladší době kamenné. Dál ovšem tehdy nebylo možno jít, protože materiálová základna byla pro paleodemografická studia naprosto nedostatečná.

2. Materiál paleodemografických výzkumů

Teprve velké archeologické výzkumy z doby po druhé světové válce poskytly materiál, který splňoval základní podmínky pro práci paleodemografa. V první řadě je to hledisko kvantitativní; spolehlivé informace může poskytnout pouze početný materiál z velkých pohřebišť, a to pohřebišť prozkoumaných kompletně, beze zbytku. Hroby mužů, žen a dětí nejsou na pravěkých ani historických pohřebištech rozloženy pravidelně. Proto sonda, která odkryje jen určitý úsek pohřebiště, poskytne sice často dostatečnou informaci archeologům, pokud jde o datování a charakter nálezů, ale je téměř vyloučeno, aby poskytla i reprezentativní vzorek věkového složení a početního zastoupení mužských, ženských a dětských koster v lokalitě. Chceme-li pak odhadovat počet obyvatel sídliště, k němuž pohřebiště

patřilo, je nezbytné mít k dispozici opravdu všechny broby. Materiál z kompletně prozkoumaného velkého pohřebiště je tedy první a základní podmínkou paleodemografického výzkumu.

Touto kvantitativní podmínkou je také dáno hlavní zaměření paleodemografie u nás i v okolních zemích. Archeologicky zde byla prozkoumána především rozsáhlá pohřebiště starých Slovanů z raného středověku. Na prvním místě je třeba z území Československa jmenovat výzkumy na Moravě, 2) pohřebiště v Dolních Věstonicích, v různých polohách na území Starého Města u Uherského Hradiště, na Fohanskou u Brno a zejména v Mikulčicích. Všechna tato pohřebiště poskytla velké série poměrně dobře zachovaného kostrového materiálu, přičemž systematický archeologický výzkum, prováděný se vši pečlivostí a nejmodernějšími metodami, dává k dispozici i potřebnou dokumentaci. Moravská pohřebiště jsou většinou datována do doby velkomoravské, zhruba tedy mezi konec 8. a počátek 10. století. Stejně datována pohřebiště byla prozkoumána i na Slovensku, ale zde ustupují tyto materiály vlastně poněkud do pozadí za rozsáhlá pohřebiště z doby slovansko-avarské, tedy ze 7. a 8. století, jako jsou Holíč, Nové Zámky, Zelovce a Žitavská 26a. Na území Slovenska byla však prozkoumána i rozsáhlá pohřebiště z doby velkomoravské i naopak ještě mladší, z nichž jmenuji aspoň pohřebiště na Bratislavském hradě, v různých polohách na území Nitry, v Abrahámu a v Devínké Mory Vaj. 3) Zatím prozkoumaná staroslovanská pohřebiště z Čech jsou z 9. a hlavně z 10. století. Z nejvýznamnějších českých lokalit 4) jmenuji aspoň Starou Kouřim, Lahovice a Libčice, když ovšem ponechám stranou výzkum Pražského hradu, kde složitá situace komplikuje antropologický a paleodemografický rozbor.

Podmínku obsáhlého a dobře zachovaného antropologického materiálu splňuje zatím právě jen období staroslovanské. Z vlastního převahu nebyla odkryta, kromě několika výjimek, rozsáhlá pohřebiště, hlavně však je antropologický materiál příliš fragmentární, takže neposkytne dostatečně spolehlivá demografická data. Zvláštní kapitolu tvoří ovšem rozsáhlá žárková pohřebiště zejména z mladší doby bronzové a doby halštatské, která byla odkryta v oblasti kultury lužické a později slezsko-platěnické, tedy v severní části našich zemí; demografická data získaná rozbořením těchto pohřebišť jsou jistě velmi závažná a zajímavá, ale ve spolehlivosti práce daleko pokulhávají za materiály z časného středověku. 5)

3. Metody paleodemografické práce

Dostáváme se tím vlastně k druhé nejdůležitější otázce paleodemografického výzkumu, k otázce spolehlivosti demografického určení materiálu. Určení stáří a pohlaví zemřelého je základem, z něhož se vychází při každém antropologickém hodnocení pohřebiště. Pokud toto určení není možné, není možné ani žádné další antropologické hodnocení, pokud není určení demografických dat správné, jsou chybné i všechny metrické, morfologické a typologické výsledky. Snad právě pro tuto klíčovou důležitost nejsou antropologové a dosavadními výsledky stále spokojeni. V důležitější otázce rozeznání mužských koster od ženských je na štěstí situace celkově příznivá. Zhruba bychom mohli říci, že asi u 90 % koster osob starších dvaceti let je možné bezpečně rozlišeni obou pohlaví. Zásadně je ovšem možné určení pohlaví i u koster nedospělých osob, ale kritéria pro rozlišení jsou v mladém věku daleko méně spolehlivá a vezmeme-li v úvahu převažující fragmentární zachovalost těchto koster, pak se nelze divit, že od určení pohlaví zemřelého u koster dětí do 14 let ustupujeme téměř zásadně a v období mezi 14. a 20. rokem se o to pokoušíme jen výjimečně.

Určení pohlaví u kostry se opírá o sérii morfologických znaků, z nichž žádný není sám o sobě stoprocentně spolehlivý, každý má svou vlastní variační šíři a u každého existují hraniční hodnoty, společné pro obě pohlaví. Posouzení většího souboru těchto znaků na jedné kostře ovšem poměrně snadno odlišíme znaky typické od oněch hraničních, netypických a dojdeme k jasnému závěru. Jen opravdu výjimečně nacházíme u dobře zachované kostry dospělého člověka takovou konfiguraci znaků, že je určení nejisté. Na druhé straně čím menší počet potřebných znaků je u porušené kostry k dispozici, tím větší je nebezpečí, že se zachovaly právě ony netypické. Jistota určení proto prudce klesá se zachovalostí kostry. To je také případ žárkových pohřbů, kde pravidelně operujeme jen s jedním nebo několika málo znaky důležitými pro určení pohlaví a možnost omylu je pak velmi vysoká.

Otázka určení stáří zemřelého není tak palčivá z čistě antropologického hlediska, protože rozlišit kostru nedospělého od kostry dospělého člověka se podaří prakticky vždy; detailnější rozlišení stáří dospělých osob už pak v běžném antropologickém rozboru nehraje takovou roli, je jej třeba jen ve speciálních studiích. Pro paleodemografii je naopak přesné určení stáří zemřelého velmi důležité. Určení s přesností na zhruba dva roky je dobře možné u většiny dětských koster, v období mezi 14. a 20. rokem přesnost určení poněkud klesá, ale stále je v hranicích tří až čtyř let. Horší je situace u dospělých koster, kde

sám považují za současného stavu výzkumů za únosné ur-
čovat stáří s přesností na deset let. V poslední době bylo
vypracováno několik metod, které se snaží o daleko přes-
nější určení stáří dospělých koster, ale ostrá kritika,
kterou tyto pokusy mezi odborníky stále vyvolávají, svěd-
čí při nejmenším o tom, že nové postupy nejsou všeobecně
přijímány.

4. Faktory ovlivňující paleodemografický materiál

Vracíme se zpět k materiálu, s nímž máš paleodemo-
grafie pracovat. Podmínkám kvantity a kvality, tedy do-
statečného množství koster, u nichž je možno určit stáří
a pohlaví zemřelého, vyhovují, jak již bylo řečeno, do
značné míry materiály ze staroslovanských pohřebišť zhruba
z období mezi 7. a 12. stoletím. Nevyhovují úplně, proto-
že na téměř každém pohřebišti jsou místa, která nebylo
možno prozkoumat (jsou zastavěna nebo porušena dřívějším
zásbem); žádné pohřebišť také zatím neposkytly ideálně
zachované antropologický materiál. Vcelku však pohřebišť
z raného středověku poskytují solidní bázi pro paleodemo-
grafický výzkum.

První paleodemografické studie v Československu byly
vytvořeny na materiálu z pohřebišť v Mikulčicích, kte-
ré poskytly pro tento výzkum celkem ideální podmínky. 6)
Paleodemografický rozbor se stal v posledních deseti lé-
tech nspřoto neodmyslitelnou součástí každého antropolo-
gického zpracování kostrového materiálu a tak se podařilo
již získat poměrně velký soubor údajů; ze třinácti větších
lokalit na území Československa byly získány údaje o více
než 4000 kostřích a zhruba ještě jednou takové množství
na zpracování čeká. Plně si při tom uvědomujeme, že zís-
kané paleodemografické údaje jsou do určité míry nespo-
lahlivé, klamné, ale některé poznatky se opakují na větši-
ně lokalit, takže tím získávají na závažnosti.

Hovořil jsem již o slabinách antropologického určení
materiálu, nyní jsem však měl na mysli nespolehlivost,
která je dána smyslem materiálu. Při rozboru demografických
údajů z historických pohřebišť nacházíme vždy znovu od-
chyly od logicky očekávatelného stavu, které však nemožno
být způsobeny chybou v určování ani nekompletností výzku-
mu. Tyto odchylky jsou způsobeny tím, že struktura popu-
lace z pohřebišť neodpovídá plně strukture žijící popu-
lace. Nebudu se zde podrobně zabývat vždy spekulativním
rozbořem této neshody, neboť těchto otázek bylo již věno-
váno dosti místa jinde; chtěl bych jen ve stručnosti nad-
hodit faktory, které náš obraz struktury pohřebišť mohly
ovlivnit.

Především je nutno jmenovat nerovnoměrnou zachova-
lost koster. Kostř děti podléhají zkáze snadněji než
kostř dospělých, gracilnější kostř žen pak zase svis-
ně než robustnější kostř mužů. Je velmi pravděpodobné, že
také kostř osob, postižených některými onemocněními,
nejsou tak odolné jako kostř zdravých osob. I na výzku-
mu s ideálními terénními podmínkami zachovalosti nachází-
me prázdné hrobové jámy nebo hroby, kde se zachovalo jen
několik třísek kostí. Ovšem tento faktor různé zachova-
losti jednotlivých koster nevysvětlí vše. I když vezme-
me v počet prázdné hroby a různé korekce, přece nás vždy
ve výsledcích zarazí stále se opakující převaha mužských
koster nad ženskými a hlavně výrazný nedostatek koster
malých dětí, zejména novorozenců a kojenců. Malý počet
koster dětí zemřelých před dosažením jednoho roku života
se nevyrovná, ani když vezmeme v úvahu i dětské hroby,
kde se kostř nezachovala. Je možné, že ještě v době vel-
komoravské byla část novorozenců utrácena, a to zejména
část novorozenců dívek a jejich pozůstatky pak nebyly
uloženy na pohřebišť. Není vyloučeno, že nepokřtění no-
vorozenčí nesměli být pohřbeni ve svatě půdě. Někteří be-
datelé se domnívají, že existovaly pro tyto děti zvláštní
hřbitovy, ale u nás dosud nebyl žádný takový hřbitov
nalezen. U dospělé populace pak je možno uvažovat, že část
lidí, zejména žen, byla prodána do otroctví, že se uspok
do určitých důležitých míst stahovali z širokého okolí
muži, st už jako řemeslníci nebo jako bojovníci. A napro-
tí tomu je téměř jisté, že část mužů zemřela v boji mimo
hradisko a byla také na místě boje pochována.

5. Základní výsledky paleodemografického výzkumu

Přejdeme nyní k některým konkrétním výsledkům paleo-
demografického rozboru staroslovanských pohřebišť z úze-
mí Československa. Omezím se zde pouze na sedm lokalit,
které poskytly větší sérii antropologického materiálu a
jež už také byly řádně vyhodnoceny. Jsou to především dvě
slovenská pohřebišť z doby slovansko-avarské, tedy ze
7. a 8. století, Holiare 8) a Nová Zámky 9), dvě pohře-
biště z Moravy z doby říše Velkomoravské, tedy z konce
8., hlavně však z 9. století, Josefov 10) a Mikulčice (při-
čemž na území Mikulčic bylo dosud odkryto archeologickým
výzkumem 5 oddělených pohřebišť 11), jež zde však uvažo-
vame souhrnně); jen o málo mladší je české pohřebišť z
Libice 12) a konečně porovnávané dvě pohřebišť z 11. a
12. století, slovenský Abrahám 13) a moravské Znojmo. 14)

V připojené tabulce uvádím především hodnoty střední
délky života z úmrtnostních tabulek, vypočítaných podle
postupu zavedeného Acsádím a Nemeskériim. 15) Nejmladší
hodnotu zjišťujeme u Josefova (21,9) a nejvyšší u Abrahá-

mu (33,1). Tyto extrémní hodnoty jsou zajímavé zejména proto, že právě v těchto dvou případech jde o pohřebiště, z nichž máme k dispozici skutečně kompletní materiál (z ostatních byla v Nových Zámcích část pohřebiště zničena za války bombardováním, v Libici byla zatím prozkoumána jen část plochy pohřebiště atd.). Na druhé straně jde v případě Josefova a Abrahámu o poměrně malá pohřebiště, pohřebiště malých populací, kde se mohl zvláště silně projevit vliv některého z uvedených faktorů ovlivňujících strukturu obyvatelstva. Pro staroslovanské populace se zdá nejcharakterističtější údaj pro střední délku života kolem 27 či 28 let. Zdůrazňuji, že je to údaj charakteristický, ale jsem přesvědčen, že není správný, střední délka života musela být v časném středověku daleko nižší. Vedle údaje střední délky života uvádím v tabulce pro každé pohřebiště i procento koster osob mladších dvaceti let. Závislost mezi oběma údaji není sice naprosto přímá, ale je přesto nesporná. V každém případě jsou však počty dětských koster na pohřebištích poměrně nízké. Ještě markantnější pak je malé procento koster dětí, semřelých před dosažením jednoho roku života.

Ne snad tak charakteristické jako hodnota e^0 z úmrtnostních tabulek, ale podle mého názoru daleko bližší skutečnému stavu jsou hodnoty průměrného stáří dospělých koster na pohřebištích, které jsou rovněž uvedeny v tabulce. Velmi zhruba můžeme shrnout, že se tyto hodnoty pro muže pohybují kolem 45 let a pro ženy kolem 40 let. Je tedy asi pětiletá diference mezi dožitím dospělých mužů a žen ve prospěch mužů. Sam fakt delšího dožití mužů je zcela pochopitelný a snadno vysvětlitelný, zejména když přihlídneme blíže k rozložení ženských koster podle věku. Zpravidla totiž nacházíme velký počet koster žen, které zemřely mezi 20. a 30. rokem života a pak počet ženských koster v dalších deceniích klesá, i když naopak ve skupině koster osob starších šedesáti let nacházíme překvapivě dosti často opět převahu ženských koster. Vysokou úmrtnost ve třetím desetiletí života u žen ovšem lze jasně vysvětlit v souvislosti s porody. V naší tabulce je jen jedna výjimka z pravidla vyššího dožití dospělých mužů, a to Znojmo. Nechci se pokoušet o vysvětlení a zdůstatne u toho, že je to opravdu výjimka, která potvrzuje pravidlo.

V tabulce jsou ještě uvedeny hodnoty indexu maskulinity, tedy poměrného počtu mužských na 1000 ženských koster na pohřebištích. Žádný z těchto údajů, snad kromě hodnoty pro Znojmo, nelze považovat za normální pro život populaci. Čtyři z údajů jsou vyšší než tisíc. Vezmeme-li k tomu v úvahu již zmíněné vyšší dožití mužů, pak bychom vlastně měli tento údaj ještě o něco zvýšit. Je tedy jasné,

že v těchto populacích došlo buď k násilnému úbytku žen, anebo naopak k přílivu mužů. Pro tuto možnost svědčí dvě se zde uváděných lokalit, Mikulčice a Josefov. Jsou to dvě stejně datovaná pohřebiště, ležící nedaleko od sebe (přímá vzdálenost je asi 4 km). Zatímco v Josefově bylo archeologickým výzkumem odkryto typicky vesnické pohřebiště, představovaly Mikulčice v 9. století jedno z nejdůležitějších center velkomoravského státu. U Mikulčic zaznamenáváme nadměrně vysoký index maskulinity, u Josefova naopak nebiologicky nízký. Zde by opravdu se přímo nabízelo vysvětlení, že část mužů z vesnice Josefova odešla do centra za prací. Ale není to vysvětlení jediné možné a domnívám se, že s ním ani v tomto případě nevystačíme beze zbytku a že je nelze mechanicky aplikovat na všechny ostatní případy. Údaj z Holiar bych v tomto případě raději ponechal stranou, protože zde nebylo možno zpracovat všechn antropologický materiál z pohřebiště a považují za možné, že by údaj pro kompletní soubor byl výrazně odlišný.

Při rozboru každého pohřebiště se současně pokoušíme o odhad velikosti skupiny, která na pohřebišti pochovávala své mrtvé. V této souvislosti bereme v úvahu kromě počtu koster na pohřebištích i dobu, po níž bylo pohřebiště používáno, eventuálně i střední délku života populace či promile úmrtnosti. Konkrétní výsledky z jednotlivých pohřebišť nebudu uvádět, jen celkově konstatuji, že výsledky ve většině případů podstatně opravily dřívější odhady archeologů o počtu obyvatelstva jednotlivých sídlišť. Neglígím, že naše výsledky jsou zcela přesné, ale mají aspoň určitý solidní podklad, zatímco dřívější odhady byly dělány spíše romanticky a byly většinou silně přeháňány.

6. Závěr

Další částí analýsy antropologického materiálu z pravekých a středověkých pohřebišť už nejsou přímou součástí paleodemografického rozboru, ale práce i výsledky těchto analýs mohou poskytnout demografům zajímavá data. Vlastní antropologický rozbor se opírá především o podrobnou metricku a morfologii, ale cílem této analýzy je charakterizovat zkoumanou skupinu, aby jí bylo možno porovnávat s jinými skupinami odlišného datování, vzdálenými územně nebo odlišného charakteru sociálního. Tento obraz o populaci pak výrazně doplňují výsledky rozboru paleopatologického, v němž sledujeme stopy po onemocněních, úrazech a zraněních, jakož i vrozené změny na kostře. 16) Charakterem materiálu je dáno, že v mnoha případech jsme omezeni jen na registraci jednotlivých případů, i když i tato registrace je mnohdy zajímavá a informuje o tom, které patologické případy se v různých historických obdobích

vyskytovaly a které ne. V některých případech však můžeme sledovat výskyt onemocnění na celé zkoumané sérii a získáváme tak údaje, které danou populaci opravdu charakterizují; říká se to zejména výzkumu zdravotního stavu chrupu a produktivně-degenerativních změn na páteři, spondylozy. 17) Z těchto výsledků je pak možno vyvozovat závěry o výživě a tělesném zatížení zkoumané populace.

Přehledně-li materiál, který získali antropologové z archeologických výzkumů v Československu za poslední čtvrtstoletí, zjistíme, že zatím jen menšina byla dokonale vyhodnocena po stránce paleodemografické, většina na zpracování čeká. Je tedy možno doufat, že příští léta naše poznatky z paleodemografie starých Slovanů i celého pravěku podstatně rozšíří.

Vybrané paleodemografické údaje o staroslovenských pohřebištích

Pohřebiště	e ^o x	počet kostek osob zemřelých před dosažením		průměrný věk dospělých		index maskulinity
		1. roků		žen		
		20 let	1 roků	muži	žen	
Hollare	30,5	28,3 %	---	40,9	39,3	653
Nové Zámky	28,6	32,4 %	8,4 %	43,5	40,0	1104
Josefov	21,9	50,2 %	16,2 %	46,2	40,8	583
Mikulšice	27,6	41,7 %	7,1 %	46,7	41,3	1305
Libice	22,5	56,6 %	16,8 %	44,8	43,8	1423
Abrahám	33,1	31,5 %	1,1 %	48,4	40,8	1347
Zno jmo	31,3	33,9 %	6,3 %	44,4	47,6	882

Poznámky

- 1) J. Matiegka, L'idée d'une démographie préhistorique. III. Session de l'Institut international d'Anthropologie, Amsterdam 1927.
- 2) Jednotlivá pohřebiště byla po archeologické stránce publikována na mnoha místech. Souborné informace zejména v pracích B. Dostál, Slovenská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě, Academia Praha 1966 a V. Sikulová, Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní, Právěk východní Moravy I, Gottwaldov 1959.
- 3) Podrobnější informace zejména v knize B. Chropovský, Slovensko na úsvite dejin, SPN Bratislava 1970.
- 4) Podrobný přehled českých lokalit zejména v knize B. Turek, Čechy na úsvitě dějin, Orbis Praha 1963.
- 5) Problematice antropologického rozboru žárovných pohřbů byla věnována celá řada publikací, podrobně se zejména zabývali touto otázkou N. G. Gejvall (Bestämning av de organa benen fran gravarna i Horn, Handlingar, 1948; Bestämning av branda ben forntida gravar, Fornvannen 42, 1947), F. P. Lisowski, Ch. Müller a U. Schaefer. Z českých autorů jmenuji aspon M. Dokládál, Ergebnisse experimenteller Versuchsreihen zur Feststellung von Form- und Grossenveränderungen von Menschenknochen unter dem Einflusse von hohen Temperaturen, Anthropologie (Brno) VIII-2, 1970, 3 - 17; J. Chochol, Antropologický rozbor lidských žárovných pozůstatků z lužických pohřebišť v Ústí nad Labem-Střekově II a v Žárovičích, okres, Cheb. In: E. Plassl, Lužická kultura v severozápadních Čechách. Monumenta Archaeologica VIII, MČSAV Praha 1961; M. Stloukal, Problematika antropologického rozboru žárovných pohřbů, Archeologické rozhledy IX-3, 1968, 330 - 347; E. Vlček, Příspěvek k antropologickému hodnocení žárovných hrobů, Archeologické rozhledy VIII, 1956, 724-727.
- 6) M. Stloukal, Struktura obyvatelstva velkomoravských Mikulčic. Příspěvek k paleodemografii starých Slovanů. Archeologické rozhledy XIV, 1962, 61 - 83; M. Stloukal, Fokus o paleodemografii starých Slovanů. Demografie IV, 1962, 37 - 42.
- 7) M. Stloukal, Heidnische Elemente im Leben der Bevölkerung des grossmährischen Mikulčice auf Grund der Befunde an Begräbnisstätten, Homo 13, 1962, 145 - 152; M. Stloukal, Demografické zvláštnosti staroslovanských po-

hřebišť. Demografie 7, 1965, 58 - 60.

- 8) N. Malá, Anthropologische Analyse von Skelettresten aus dem slawisch-awerischen Graberfeld in Holiars, Slovenská archeológia XIII-2, 1965, 423 - 451.
- 9) M. Stloukal, H. Hanáková, Anthropologie der Slaven aus dem Graberfeld in Nové Zámky, Slovenská archeológia XIV-1, 1966, 167-204.
- 10) H. Hanáková, M. Stloukal, Staroslovanské pohřebiště v Josefově. Rozpravy ČSAV - SV 76, 1966, 9, Academia Praha.
- 11) M. Stloukal, První pohřebiště na hradišti "Valy" u Mikulčic, Památky archeologické LIV, 1963, 114 - 140; týž, Druhé pohřebiště na hradišti "Valy" u Mikulčic, Památky archeologické LVIII, 1967, 272 - 319; týž, Třetí pohřebiště na hradišti "Valy" u Mikulčic, Památky archeologické LX, 1969, 498 - 532; týž, Čtvrté pohřebiště na hradišti "Valy" u Mikulčic, Památky archeologické LV, 1964, 479 - 505.
- 12) H. Hanáková, Eine anthropologische Analyse der slawischen Skelette aus dem Burgwall von Libice nad Cidlinou. Anthropologie (Brno) VII-3, 3 - 40.
- 13) M. Stloukal, H. Hanáková, Anthropologie raněstředověkého pohřebiště v Abrahámu, v tisku.
- 14) B. Dostál, A. Lorencová, Grabstätte in Znojmo-Hradiště. Folia fac.sc.nat. Univ. Purk. Brunensis K-2, 1969.
- 15) Gy. Acsádi, J. Nemeskéri, History of Human Life Span and Mortality, Akadémia Kiadó Budapest 1970.
- 16) Výsledkům paleopatologického výzkumu byla věnována celá řada drobnějších publikací a paleopatologické kapitola je ve většině prací, jež jsou věnovány zpracování antropologického materiálu z pravěkých a historických pohřebišť. Z ostatních uvádím aspon L. Vyhnanek, M. Stloukal, J. Kolář, Pathologische Knochenbefunde im historischen Material als Quelle einer ergänzenden Populationscharakteristik, archeologické rozhledy XIX, 1967, 368 - 386; L. Vyhnanek, M. Stloukal, L'évaluation d'affection sur les squelettes des fouilles archéologiques, Ethnologia II, 1968, 34 - 36; L. Vyhnanek, Die pathologischen Befunde im Skelettmaterial aus der altslawischen Fundstätte von Libice, Anthropologie (Brno) VII-2, 1969, 41-51.

- 17) M. Stloukal, Der Gesundheitszustand des Gebisses bei der Population von grossmährischen Mikulčice, Anthropologie (Brno) 3, 1963, 35 - 45; M. Stloukal, L. Vyhnanek, Auswertung der Spondylosis deformans an altslawischen Skeletten, Anthropologie (Brno) VIII-2, 1970, 31 - 38; M. Stloukal, L. Vyhnanek, F.W. Rösing, Spondylosehäufigkeit bei der mittelalterlichen Populationen, Homo 21, 1970, 46 - 53.

Eduard Maur

Historické zprávy o lidnatosti Čech a jejich hodnota

Kritický poměr k numerickým údajům, jež se nám dochovaly z antiky, ze středověku i z počátku novověku, je od doby Belochovy samozřejmým předpokladem seriózního historicko-demografického studia. Nadnesené údaje o válečných ztrátách, početnosti armád, ale i o lidnatosti měst a celých zemí, důvělivě přejímané starší historiografií, jsou v novějších pracích nahrazeny strážlivějšími odhady, často mnohonásobně nižšími.

Jsou ale i autoři, kteří nesdílejí moderní skepsi, nazývajíce ji hyperkriticismem a plodem neoprávněného pesimismu. V poslední době vystoupil s obhajobou nosologického optimismu vzhledem k číselným údajům středověkých pramenů francouzský medievista J. Heers. 1) Jeho postoj vyplývá z nevíry v možnost matematické interpretace torzovitých dílčích údajů, konkrétně v možnost použít redukčního koeficientu, za jehož pomoci se pokouší historická demografie vyvodit z počtu domů nebo berních poplatníků celkový počet obyvatel.

Heers uvádí jako příklad Paříž z roku 1328, pro níž odhady počtu obyvatel, opírající se o známý počet "ohníšť", kolísají od 60 000 do 200 000 2), i jiná města, u nichž jsou odhady populace za pomoci redukčních koeficientů stejně problematické. Dospívá nakonec k závěru, že vzhledem k nejistotě odhadů je třeba přikládat větší váru zprávám současných. Zdůrazňuje ovšem, že musí jít o zprávy seriózní, nikoliv fantastické. Není možno věřit zaujatým kronikářům, lze však např. důvěřovat obchodníkům, zejména italským, u nichž byl vyvinut smysl pro kvantitu a pro něž byla přesná informace absolutní nutností. Heers v této souvislosti poukazuje na statistickou přesnost, s jakou si zaznamenávali údaje o počtu připlouvajících korábů, o výnosu cla, o spotřebě potravin nebo o počtu obyvatel jednotlivých míst.

Smyslem následujících řádků je prověřit, do jaké míry lze Heersovy požadavky aplikovat v našich poměrech. Nezačínám úmyslně středověkými kronikáři, ani obchodníky, nýbrž zprávou mnohem pozdějšího autora, jež šil v předvečer osvicenské éry a u něhož by bylo možno předpokládat jistý rozhled a smysl pro reálnou skutečnost. Byl jím turnovský purkmistr Václav Antonín Meissner, jehož paměti, dovedené do roku 1744, vydal J.V. Šimák 3). Vedle řady

pozoruhodných informací a úvah, zajímavých historika dějin politických i sociálních, zařadil Meissner do svých pamětí k roku 1735 tuto zprávu: "V království českém se nachází měst a městeček 782, zámků 124, vesnic 34.700, dovozních hospodářů 3.046.120. Když se každý hospodář s dětma a čeládkou sam šestý počítá, vynáší se 18.278.720. Mužského povolání to vynese... 9.138.360. Pročež, an by v čas potřeby dvacátý muž do pole se postaviti jměl, bylo by z království českého v poli 456.918 mužův - Václav Meissner, actuarius"

Ponechme prozatím stranou původ zprávy a věnujme pozornost jejímu obsahu. Nechce se nám ani věřit, že Meissner bez jakékoliiv pochybnosti přijímá údaj o lidnatosti, který desetkrát převyšoval skutečný stav a byl dokonce třikrát vyšší než lidnatost dnešních Čech. Není mu nápadné, že na jednu ves připadá zhruba 100 domů, věří v možnost postavit pět milionovou hotovost, což byl ve skutečnosti zhruba počet vesního mužského obyvatelstva země v produktivním věku. Je sřejmě, že ještě v první polovině 18. století u nás zcela chyběl smysl pro kvantitu a bylo možno naprosto samozřejmě přijímat neinfantastičtější údaje.

Weissner přitom nebyl ve své hlavní věci v osmnáctimilionové Čechy osamocen. Zcela shodný zápis - lišící se jen tím, že není psán česky, nýbrž německy, a že není datován - se nachází i v registratuře osekého kláštera mezi spisy o vojenské síle země z r. 1734 a o vojenských výdajích z let 1735-1755. 4) Naprostá shoda obou textů nasvědčuje, že se opíraly o stejnou předlohu, snad jakési úřední šetření, jehož výsledek byl publikován. Toto šetření mohlo souviset se skutečností, že r. 1734 bylo po třináctileté přestávce obnoveno stavění rekrutů českými stavy, a to v nebyvalém rozsahu až 10 000 ročně. Fantastický výsledek odhadu ovšem ukazuje, že ani úřední místa neměla až do prvního sčítání lidu roku 1754 představu o lidnatosti země a o jejím vojenském potenciálu.

Čechy nebyly v tomto ohledu v Evropě žádnou výjimkou. Meissnerův současník, holandský politický aritmetik W. Kerseboom ve své esejí "O poznání přibližné velikosti populace provincie Holland a Západní Frisko", vydané roku 1733 v Haagu, konstatuje, že "ze všech ovčů, obecně rozšířených v lidu, jsou snad nejprémrštěnější mšiční o počtu obyvatel země, provincie nebo města. Často se mluvílo o milionech tam, kde byly jen statisíce, někdy se naopak dělaly tak nízké odhady, že se docházelo k polovině cifry oprané o soliční základy". 5) V téže době Montesquieu (1689-1755) tvrdil zcela vážně, že Řecko pokleslo od starověku na méně než jednu setinu svého někdejšího obyvatelstva, že soudobou Francií nelze co do obyvatelstva srovnávat s Caesarovou Galii, že obyvatelstva Země ubývá každým dnem a

že za deset století - nezmění-li se poměry - bude z naší planety pustina. 6) Neudiví nás pak nalivta B. Balbina, věřícího, že Čechy v době Karla IV. měly desetkrát více obyvatel než v době pobělohorské.

Víra v osmnáctimilionové Čechy ovšem nebyla sdílena všemi současníky turnovského purkmistra. Merkantilista Hornig odhadoval počet obyvatel Čech počátkem 18. století na 2 128 320 hlav, r. 1724 bavorský zeměpisec J.J. Fock na 4 miliony (přesnější řečeno tvrdil, že je v Čechách možno při postavení každého desátého muže shromáždit dvousettisícovou armádu). Teprve válka o dědictví rakouské, jež k Čechám a jejich vojenskému potenciálu obrátila pozornost celí Evropy, otrásla dosavadními přemrštěnými představami. Protirakouský anonym, skrývající se pod pseudonymem Rochesang von Isacern, nazval r. 1746 odhady, počítající se čtyřmilionovou Čechiá, zvanímim. K starému tvrzení, objevivšímu se již v 16. století, že všichni pasáci krav, ovcí a vepřů by vytvořili stotisícovou armádu, jistě posnemenal, že by její příslušníci museli být většinou buď přestárlí, nebo příliš mladí, a připomněl, že za nedávné války Marie Terezie stáží postavila 20 000 mužů zemské milice. Provést přesný odhad počtu obyvatel země však považoval za nemožné. 7)

Vraťme se však k našemu V.A. Meissnerovi a jeho zápisu. Není na něm zajímavý jen údaj o 18 milionech obyvatel Čech, ale i čísla udávající počet měst a městeček, zámků, vesnic a hospodářů. Sama o sobě jsou záhadná, nicméně se však shodují s celou řadou podobných zpráv, jež se nám zachovaly o počtu osad v Čechách od konce středověku. Od roku 1787, kdy na ně poprvé upozornil F.A. Riegger, se jim nabývala řada historiků a demografů, jako byl Fr. Palacký, J. Emler, Fr. Dvorský, A. Rezek, L. Šnajdr, Z. Winter, F.A. Slavík, J. Pekař, A. Boháč, J. Kalousek, B. Mendl, Fr. Čáda, J. Láška, K. Doskočil, O. Flacht, V. Davídek, J. Janáček, aniž by bylo dodnes podáno uspokojivé vysvětlení jejich podstaty. Problém spočívá v tom, že od doby panování Václava IV. až do poloviny 18. století se neustále opakovalo tvrzení, že v Čechách bylo naspočteno přes 30 tisíc vesnic, zatímco moderní sčítání z druhé poloviny 18. století a z počátku 19. století jich zjistila jen 11 a půl tisíce, tedy zhruba jednu třetinu udávaného počtu.

Pro lepší přehled jsem shrnul data, jež přinesli M. Vogt, B. Balbin, F.A. Riegger, Fr. Palacký, Fr. Dvorský, F.A. Slavík, Fr. Čáda, J. Láška a O. Flacht, doplniv je o dvě další zprávy počobného rázu, v tabulku, připojenou na závěr této studie. 8) Srovnáním jednotlivých údajů tabulky zjistíme, že téměř ve všech zprávách o lidnatosti české země až do poloviny 18. století se shodují dva údaje, i když zpravidla s většími či menšími odchylkami: přes 700

měst a městeček a přes 30.000 vsí. Prvý historik, který se nad záhadou třiceti tisíc vsí pozastavil, byl František Palacký v článku z roku 1834. Rozdíl mezi starším a novějším sečením se pokusil vysvětlit tím, "že tu dvorové panství na polích stojící, pak mlýnové a jiné tak nazvané jednoty, do počtu vesnic zahrnutý jsou". 9)

S přesnějším výkladem, podloženým numericky, vystoupil teprve F.A. Slavík. Vyšel z předpokladu, že ke zmiňovanému počtu 30.000 vsí se doslo sčítáním dat z pramenů berní povahy, a upozornil na to, že vsi se jmenuje v berní ruli i malá skupina domů (2-3) a že soušty příslušných měst, městeček a vesnic u jednotlivých panství evidovaných v berní ruli počítají vždy i díly vsí a samoty jako celé osady, čímž se stalo, že některá rozdělená osada je počítána čtyřikrát i vícekrát. Protože však v jeho době dosud neexistoval rejstřík k berní ruli a bylo tedy obtížné zjistit všechny rozdělené vsi, spokojil se s tím, že vzal za základ statistiku z roku 1843, evidující 11 871 vsí, 16 000 samot a 1 400 dílů osad. K tomu přidal podle Sedláčka 1 500 zaniklých osad a dospěl k číslu mírně převyšujícímu 30.000, tedy ke stejnému údaji, jaký přinášely starší prameny z 15. 16. a 17. století i z první poloviny století osmnáctého.

Proti Palackému vnesl F.A. Slavík do výkladu nový prvek: díly osad a zaniklé vsi. Počet zaniklých osad však odhadl příliš nízko a nabral v úvahu sídliště nově vzniklá v 17. a 18. století. Důležitá přitom byla u Slavíka kvantitativní věta jednotlivých elementů: zatímco na díly osad připadlo jen 4,7 % a na pusté osady 5 % z celkového počtu vesnických osad, na samoty plyných 53,3 %. Lze tedy říci, že i Slavík v podstatě podržel Palackého soud, že hlavní příčinou neobyčejně vysokého udávaného počtu vsí byla skutečnost, že mezi ně byly zahrnuty i samoty.

Palackého výkladu doplněného Slavíkem se drželi i Fr. Čada (1) a J. Láška (2) a v podstatě se s nim ztotožnil i demograf A. Boháč, formulující svůj výklad tak, že počítá-li se ves pouze geograficky, jako uzavřené sídliště, od jiných oddělené, je vesnic v Čechách mnohem více, než udávají úřední soupisy. Připočteme-li ještě stracené Kladsko, mají uvedené čísla podle Boháče reálný podklad. 13)

Někteří autoři však Palackého názor nesdíleli. Podle O. Flachta je vysoký počet udávaných vsí vysvětlitelný předpokladem, že z jedné vsi platilo berní několik vrchností, které v té vsi měly své poddané. Mechanickým sečením částech výkazů nebo přiznání muselo se dojít k několikanásobnému započtení velkého počtu vesnic, případně i měst a městeček, neboť i ta někdy patřila dvěma i více vrchnostem. 14)

O. Flacht tu tedy zdůraznil činitele, na kterého upozorňoval již Slavík, na rozdíl od něho mu však připsal záhadní význam. Také autor indexu k berní ruli Karel Doskočil akcentoval především sčítání dílů vsí, patřících různým vrchnostem, neboť "tím se také docházelo k chybnému výpočtu až 30.000 vsí v Čechách", i když mu samozřejmě nešlo, že berní rula eviduje i samoty a že každé sídliště (větší než samota) s vlastním jménem jest v ruli vesnicí bez ohledu na velikost. 15) Jak upozornil J. Emler, mohlo k několikanásobnému započtení téže vsi dojít i v důsledku tehdejšího způsobu vybirání berně, jež se odváděla ve třech termínech. Došlo-li ke změně držitele, byl při druhém termínu zapsán v berním rejstříku nový držitel a vedle něho opět počet jeho poddaných. Za předpokladu, že existovaly i údaje o počtu vsí, mohl být jejich počet zveličen i tímto způsobem. Nevysvětlím tím však, že v Čechách bylo napočteno přes 30 000 vsí, neboť, jak ukázal Emler, vícenásobné započtení se týkalo asi 1/8 poddaných. 16)

O zcela odlišný výklad než jeho předchůdci se pokusil V. Davídek. Jeho pozornost upoutal především údaj, pocházející asi z roku 1462, že za vlády krále Václava IV. bylo v Čechách 30 404 pastýřů, kteří vyháněli stáda se vsí a dvorů, přičemž tam, kde ve vsi bylo více pastuchů, počítání za jednoho, a údaj z rukopisu třeboňského asi z roku 1410, že v Čechách jsou 33 323 vsí kromě měst, městeček a hradů. Ve starším článku z roku 1950 Davídek soudil, že tyto odhady se týkají nejen Čech, nýbrž i Moravy a případně i Slezska, nebo že bývalo ve vsích pastýřů několik, zejména zvlášť vrchnostenských a poddanských, později připojil domněnku, že jsou počítáni ovcáči místní i pacholci. 17)

Skutečnost, že v některých zprávách ze 16. a 17. století (1529, po r. 1620) se údaj o 30.000 vesnicích vztahuje nikoliv na české království, nýbrž na "Korunu českou", by se zdál Davídkovu domněnku podporovat. Fr. Čada však převáživě ukázal, že je nutno všechny uvedené zprávy, i když mluvily o koruně české, vztahovat k samotným Čechám a nikoliv k celému českému státu. Potvrzuje to zejména rukopis ze 17. století býv. kapitulní knihovny v Olomouci, jenž vedle 300 městek, 782 měst a městeček a 38 772 vsí "in Gron Bohaimb" uvádí 411 měst a 51 112 vsí ve Slezsku. 18) Domněnka o sečtení několika pastýřů z jedné vsi pak odporuje výslovnému znění pramenů.

Vyloučíme-li hypotézy na první pohled mylné, zbudou nám v podstatě dvě možnosti. Buď byly některé vsi sčítány vícekrát (ať již proto, že patřily několika vrchnostem, nebo proto, že během berního období změnily majitele), nebo jsou v počtu vsí zahrnuty i nynější části osad a samoty. Není přitom vyloučeno, že výsledný počet vznikl kombinací

obou faktorů. Tyto hypotézy je ovšem třeba prověřit, zejména je pak třeba zjistit, jakou váhu měl ten či onen faktor. Jediným pramenem, o který se při tom můžeme opřít, je berní rula, respektive souborný index k berní rule, sestavený E. Deskodilem.

Berní rula ovšem neuvádí všechny stávající vsi, chybějí v ní některé farnostní, nádenické a služebnícké osady při zámčích, klášterech ap. (např. Flasy, jež měly r. 1651 13 domů), též některé chalupnické osady dřevařské a hornické. Drobnější vsi nebo osady jsou v našem prvním katastru mlýnsky zahrnuty pod sousední lokalitu, zvláště u dvojic Horní-Dolní, Velký-Malý ap.. Těchto případů však není mnoho a celkový součet nemohou ovlivnit zásadním způsobem.

Na konci složky vyhrazené jednotlivým statkům bývá v rule zpravidla připojen součet, uvádějící počet měst, městeček (často obojí dohromady), vsí, hospodářů, far atd. Počpbný součet nalezneme někdy i na konci kraje. To nám usnadňuje odpovědět na otázku, co bylo v berní rule považováno za ves. Porovnáním součtů zjistíme, že do počtu vsí byly někdy zahrnovány i samoty, zejména mimo staré sídelní území, v horách (na panství krumlovském jich bylo 9, na panství vyšebrodském 11). Pravidla to však nebylo. Někde byli "dvořáci po samotách porozdílně" počítáni jako jedna ves (panství lipnické), avšak většina samot, zejména mlýny, je zahrnuta do nejbližší osady. Naproti tomu díly vsí jsou zásadně považovány za samostatné jednotky a jako takové brány při součtu, někdy však mimořádně malé díly (např. 1 osedlý, pustý) součet pomíjí. U rozdělaných sídel městského typu je někdy jádro bráno jako město nebo městečko a menší díl jako ves (Řevnice, Hory Matky Boží, Poleň aj.). Poměrně často jsou dvě i tři drobnější vsi počítány jako jedna. Celkový součet tedy nemůže být zcela přesný, vzniklé difference však nejsou zásadní povahy.

Při součtu, který jsem provedl, vycházím z úzu berní ruly, tj. sčítám i díly vsí a samoty, pokud byly uvedeny jako zvláštní lokalita, a naopak jako jednu ves beru drobné sloučené vsíky, aby výsledek co nejvíce odpovídal tehdejšímu chápání vsí. Opravil jsem jen zjevné pisácké omyly. Jistý problém byl spojen s existencí svobodníků, svobodných dvorů, hamfeštních dvorů a manů. Rula je někde eviduje odděleně (a pak je autor indexu označuje jako díly vsí), jindy je připomíná přímo u jednotlivých vsí. V mém součtu tyto usedlosti zahrnuté nejsou.

Výsledný součet se zcela liší od údajů, které uváděly shodně všechny zprávy soudanské. Berní rula zjišťovala území Čech včetně Kladska, avšak bez Chebska, celkem 158 měst, 411 městeček (včetně několika dílů) a 10 991 vsí,

dílů vsí a jednotlivě uváděných samot (bez svobodníků, svobodných dvorů, hamfeštních dvorů a manů). Přitom však jen 1697 vsí patřilo několika vrchnostem. Z toho bylo 859 vsí rozděleno mezi dva majitele, 186 mezi tři, 41 mezi 4, 10 mezi 5 a jedna ves dokonce mezi 6 majiteli. Zhruba tedy přibliželo na díly vsí 14000 položek, tj. 12,7 % všech jednotek označených v rule jako ves. Držba dílu vsí, jak vidno, nebyla ještě v polovině 17. století výjimkou, nebyla však na velice častá, aby mohla výsledný součet započtením dílů zvýšit na trojnásobek. 19)

Tato cifra ovšem poněkud vrostle, započteme-li i svobodníky, svobodné a hamfeštní dvory a maný, v hrubých rysech však výsledný obraz zůstává stejný. Ani tereziánský katastr, uvádějící i některé osady domovnícké a některé osady zahrnuté v berní rule pod název sousedního většího sídliště a počítající svobodné dvory zásadně jako samostatné jednotky, nepřináší výraznou změnu. Uvádí v Čechách (již bez Kladska, zato však a Chebskem) 503 měst a městeček a něco přes 12 000 vsí včetně dílů vsí, svobodných dvorů a některých samot. Jestliže ovšem naše nejstarší katastry evidují jen 10-12 tisíc vsí, přestože jsou v nich uváděny jako samostatné jednotky i díly vsí, drobné osady, svobodné dvory a některé samoty, je třeba si znovu položit otázku významu oněch 30 000 vsí, jež shodně uvádějí středověké prameny od doby Václava IV. a po nich i další zprávy až do poloviny 18. století.

K řešení problému by mohla napomoci znalost provenience těchto zpráv. Nejstarší z nich, jak uvádí Václav Hájek z Litbočan, pocházejí z bližší nederinovaných královských register, pozdější zprávy z let 1529 a 1538 z desk zemských, údaj z roku 1582 prý vznikl sečtením v puchalterii JMC. Je nejpravděpodobnější, že všechny tyto zprávy vznikly na základě přisvědčení spojených s berní agendou. 22) Nasvědčuje tomu skutečnost, že jsou zpravidla uváděny spolu s odhadem majetku stavů nebo přinášejí údaje o různých zdanitelných subjektech (ovčáctí mistři, řazy ap.). Zprávy o počtu vsí se sice zpravidla vyskytují v souvislosti s odhadem vojenského potenciálu země, tj. s odhadem kapacity zemské hotovosti, nemáme však nejmenší doklady o tom, že by kdy bylo před polovinou 18. století prováděno sčítání obyvательства k vojenským účelům.

Určitým vodítkem mohou být berní rejstříky. V předhusitských Čechách byly sice berní rejstříky zcela běžné, zachovalo se jich však žalostně málo. Nejstarší zloмок pocházejí z první poloviny 14. století. Nás především zajímá, jak vypadaly a kde byly ukládány, neboť na tom závisí, zda na jejich základě bylo možno sestavit celozemský součet vesnic. Berní řád Václava IV. mluví o tom, že každý krajský berník

na po skončení práci svůj rejstřík odevzdat královským úředníkům, a to spolu se starším rejstříkem, který sloužil jako podklad pro zhotovení nového. Pokud vskutku docházelo k soustředění rejstříků v ústředních královských úřadech, bylo možno zjistit i celozemský počet měst a vesnic, ovšem za předpokladu, že byla v registrech vskutku jmenovitě uváděna.

Zachované předbuzitské rejstříky jsou bohužel torzovitě, takže nelze jednoznačně rozhodnout, zda tomu tak vskutku bylo.²³⁾ Nejlépe zachovaný rejstřík, rejstřík šlechtičského majetku v Plzeňském kraji z roku 1389, vydáný J. Erlarem,²⁴⁾ by svědčil spíše o opaku. Zápisy v tomto rejstříku je možno rozdělit zhruba do tří skupin. Nejběžnější zápisy uvádějí jednotlivé vsi, jejich majitele (příp. několik společných držitelů) a údaje o berním základu nebo berni. ("Ballinow, villa Wenceslai, II quartre, aratura libera". "Friedenice, villa plurimorum. Pars Ottikonis 1/2 terra, aratura libera. Pars Reduicze aratura libera. Pars Witkonis aratura libera. Pars Kyssellicze aratura libera. Pars Jesconis dicti Niemecz II terra. Pars Johan 1/2 terra, aratura libera".) Další typ uvádí na prvním místě majitele a teprve potom výčet jeho vsí s údajem o celkové berní sumě ("Bona domini Czarnikonis, pincerne imperatricis: Dworcis, Rowna, Zahorezie, Ornikow, Zinkow pro partibus suis 1 1/2 markas."). Třetí typ se pak spokojuje jen s uvedením majitele a celkové berní sumy, na které se majitel dohodl s berníky, vynechává však jména vsí. ("Bona domini Vilhelmi de Szala. Pactumit de omnibus bonis XIX marca cum 1/2 marca"). Vedle těchto tří základních typů existovaly ještě zápisy kombinované.

Berní rejstříky podobného typu, jak zřejmo, nemohly být základem pro zjištění přesného počtu měst a vsí v Čechách. Torzovitost dochovaného materiálu ovšem nevylučuje, že existovaly i rejstříky úplnější.

I přesto, že se berní rejstřík z roku 1379 dochoval jen ve zlomku, máže jeho srovnání s berní rulou nspomoci posloužit záhadu třiceti tisíc vesnic v předbuzitských Čechách. Bylo by ovšem nesmyslné srovnávat absolutní počty vsí v Plzeňském kraji. Hranice krajů doznaly mezi léty 1379 a 1654 výrazných změn, rejstřík neuvádí vsi zeměpanské a klášterní, chybějí v něm i královská města a jejich šosovní vsi a ani výčet šlechtičských vsí, jak již bylo řečeno, není vyčerpávající. Musíme se spokojit s použitým zjištěním, kolik ze vsí uvedených v rejstříku zachytila berní rula a kolik bylo v obou létech rozdělených osad.

Rejstřík z roku 1379 uvádí v Plzeňsku celkem 607 vsí a městeček.²⁵⁾ Z těchto lokalit zná berní rula 474, zatímco 127 lokalit jí uniká.²⁶⁾ Většinou (100 případů) jde o vsi v době berní ruly zaniklé (nejsou však evidovány, nýbrž spustlé za třicetileté války, jež berní rula eviduje, nýbrž poustky staršího data). Část z nich (19) byla v 17. a 18. století za dominikánské kolonizace a raabisace obnovena. Zbývajících 27 vsí nelze přesně lokalizovat. Zčásti to jsou snad rovněž osady později zaniklé, zčásti četná Újedny, Lhoty a Nové Vsi. Patří sem rovněž dvě vsi zahrnuté v berní rula do sousední vesnice. Přestože málo úrodné západní Čechy byly relativně silně postiženy pozdněstředověkou agrární depresí, nebyly stráty natolik výrazné, že bychom jimi mohli vysvětlit trojnásobnou redukci v počtu vsí v celozemském měřítku. Dosvědčuje to ostatně i Roubíkův scupis zaniklých osad z období feudalismu.²⁷⁾ Roubík jich napočítal v celých Čechách něco přes 3 000, poněkud opět z pozdněstředověké "mustersperiode". Ve srovnání s třiceti tisíci vsí je to jen zlomek.

Nelze-li tedy vysvětlit udávané počty vsí jejich pozdějším zánikem, nabízí se jiné vysvětlení, totiž sčítání dílů vsí patřících různým vrchnostem. Předbuzitské berní rejstříky vskutku dily vsi uvádějí, avšak neúplně. U některých lokalit je výslovně řečeno, že jde o díl vsí, zbyvajících částí však uvedeny nejsou, neboť rejstřík eviduje jen šlechtičský majetek a i ten někdy jen v úhrnu, bez výčtu jednotlivých lokalit.

Ze 474 vsí (resp. 471 vsí a 3 městeček)²⁸⁾ uvedených v berní rula i rejstříku z roku 1379, byly podle berní ruly 403 vsi nerozděleny, 53 vsi rozděleno mezi dva majitele (z toho 4 svobodné dvory), 13 vsí mezi tři držitele (1 SD) a 5 vsí mezi 4 majitele (2 SD). Sečteme-li díly vsí, vzroste počet evidovaných lokalit z 474 na 567, tj. o 19,6 %. Naproti tomu podle berního rejstříku z roku 1379 bylo ze zmíněných 474 vsí nerozděleno jen 220. Ze způsobu vedení rejstříku ovšem vyplývá, že toto číslo je maximum, že jich mohlo ve skutečnosti býti ještě méně. U dalších 77 vsí pošlo ve skutečnosti i o díly vsí, avšak uvádí jen jednoznačně nazvané rejstřík, že jde o díl vsí, ovšem uvádí jen jednoho majitele. Dva majitelé jsou evidováni u 94 vsí, 3 u 44 vsí, čtyři u 18 vsí, 5 u 12 vsí, 6 u 7 vsí, 2 u 5 vsí, dvě vsí byly rozděleny mezi 8 majitelů a jedna (Stáhlavy) dokonce mezi šest. Připočteme-li díly vsí, vzroste počet evidovaných lokalit na 843, tj. nikoliv už jen o 1/5, jako roku 1654, nýbrž o plných 77,8 %. K tomu ovšem musíme ještě přičíst vsi zaniklé a část vsí neidentifikovaných. Počítáme-li i v tomto případě díly vsí, vyjde nám výsledná suma 994 - 1029 lokalit z roku 1379 proti 567 lokalitům evidováním v berní rula. Odhad z roku 1379 je přitom minimální.

Vzrostl by ještě, kdybychom počítali jako dva díly ty lokality, jež byly ve společném držení více majitelů (zpravidla sourozenců), avšak nebyly evidovány odděleně. Na základě logické úvah bychom je rovněž měli zvětšit nejméně o 112 lokalit, u nichž je uveden v rejstříku výslovně 1. díl, avšak chybějí díly další. Můžeme tedy naše šetření uzavřít konstatováním, že z 1200-1300 vsí a dílů vsí dosvědčených plzenským berním rejstříkem r. 1379 jich evidovala berní rula méně než polovinu, a to i v tom případě, že počítáme jako díly vsí jednotlivě svobodných dvorů. Tento rozdíl byl způsoben v první řadě koncentrací feudální držby půdy, při níž docházelo k soustředování rozdělených vsí v jedné ruce, zčásti pak též sanikáním venkovských sídlišť za pozdněstředověké "wüstungsperiode".

Dříve, než se pokusíme vyvodit z této skutečnosti další závěry, je nutno ještě přezkoumat, zda ves evidovaná v rejstříku z roku 1379 je totožná se vsí berní ruly, zda nejde o jednotku jiné kvality, zda tu vsutku nebyli r. 1379 podle slov Palackého počítáni "dvorové paní na poli stojící, pak mlýnové a jiné tak nazvané jednoty". Především je tu problém tak zvaných svobodných popluží (aratura libera), tj. svobodnických a vladveckých dvorů. ²³⁾ V berním rejstříku Plzenského kraje je jich neobyčejně mnoho, v berní rule jen nepatrně. Pokud patřily majiteli vsí, počítal jsem je jako její nedílnou součást. Často ovšem tvořily samostatný díl vsí a někdy bylo takových samostatných dílů vsí, skládajících se z pouhého svobodného dvora, několik. V takovém případě jsem je ovšem počítal odděleně, stejně jako to činila berní rula. Z toho ovšem vyplývá, že pokles počtu "berních vsí" mezi léty 1379 a 1654 lze přičíst na vrub z největší části právě likvidaci těchto svobodných dvorů.

Poněkud jinak tomu bylo, jestliže svobodné dvory stály o samotě, případně v malých skupinách po dvou, po třech, jako tomu bylo například v jihočeském Trocnově. Takovéto samoty byly v rejstříku z roku 1379 vedeny rovněž jako vsí. Někdy se z nich rustikalizací skutečné vsí vyvinuly, a pak je eviduje i berní rula, stejně jako eviduje zbylé svobodné dvory. Změnily-li se však ve vrchnostenský poplužní dvůr, v rule chybějí a dostávají se tak mezi zaniklé vsí. Jiné samoty - např. osamělé selské grunty nebo mlýny - v rejstříku z roku 1379 nenajdeme. Je tedy možno uzavřít, že "berní lokality" rejstříku a ruly jsou co do své podstaty zhruba totožné.

Vyděme-li z předpokladu, že několikrát opakovaná zpráva o 30.000 vsí v době Václava IV. i později vznikla na základě berních rejstříků, musíme odmítnout Palackého hypotézu, že do počtu vsí jsou v masovém měřítku zahrnuty i samoty. Jak uvádí F.A. Slavík, počítalo se r. 1843 v Čechách

kolem 16. 000 samot. Nahlédnutím do lexikonu však snadno zjistíme, že šlo hlavně o mlýny či jiné menší průmyslové podniky, myslivny, osamělé hospody, ovčiny ap., jež, jak jsme zjistili rozбором plzenského berního rejstříku a berní ruly, k účelům berním jako samostatné lokality evidovány nebyly. Ostatně i Palackým citovaný rukopis bratra Kříže z Telče, vzniklý někdy kolem roku 1475, výslovně podotýká, že 30 367 vsím v Čechách je třeba rozumět "absque civitatibus et castris, claustris, molandinis et curiis solitariis" ²⁴⁾, což Palacký nechává bez povšimnutí. V berních rejstřících jsou ovšem samostatně uváděny drobné vsí, později označované jako osady, a někdy zde nalezneme i některé samoty. Stejně však je uspořádána i berní rula - a přesto zná jen třetinu dříve udávaného počtu vsí.

Hypotéza vysvětlující redukcí počtu vsí především koncentrací kdysi rozdělených vsí a jednotlivých svobodných dvorů v ruce jedné vrchnosti ovšem předpokládá, že existovaly i jiné berní rejstříky, než ty, jež se nám z doby předhusitské dochovaly, totiž rejstříky uvádějící vedle majitele všechny vsí a díly vsí, jež mu náležely, asi tím způsobem, jako to činily pozdější katastry.

Je zajímavé, že nejstarší zprávy uvádějí jen počty vsí, respektive počty obecních pastýřů, farních kostelů a klášterů a nezmiňují se o městech a městečkách. Treboňský rukopis asi z r. 1410 přináší zprávu, že v Čechách je 53 323 vsí. ²⁵⁾ Tvzení o 30 464 pastýřích v době Václava IV., pocházející z rukopisu vzniklého asi r. 1462, bylo známo i Václavu Hájkovi z Libočan. Další dvě zprávy z rukopisu bratra Kříže uvádějí 30 367 a 30 066 vsí, údajně jako současný stav, ve skutečnosti však, jak bude ukázáno níže, se vztahují rovněž k době předhusitské. Z rozdílu mezi těmito zprávami rozhodně nelze vyvozovat svědectví o depopulaci Čech za husitských válek, jak to činil J. Láška. Lze jen konstatovat, že všechny prameny uvádějí řádově stejné číslo, neshodují se však úplně. Nejsou tedy asi na sobě závislá, avšak odrážejí objektivní realitu, jejíž přesnou podobu neznáme.

Další zpráva pochází teprve z roku 1529. Dochovala se ve čtyřech verzích, jež všechny shodně tvrdí, že se opírají o zemskodeskový zápis. Prvá z nich, česky psaná, obsahuje ocenění majetku stavů království českého a počet zámků, měst, městeček a vsí v zemi. Údajně ji vypsál z desk zemských nejvyšší kancléř království českého pan Adam z Hradce. V Čechách podle něho bylo 300 zámků, 782 měst a městeček a 38 772 vsí. ²⁶⁾ V počtu sídlišť se s touto zprávou plně shoduje i latinský rkp. UK v Olomouci, jehož autorem byl

úředník desk zemských Ondřej Kober (+ 1639). Oba zápisy se liší jen měnovými jednotkami užitými v odhadu majetku. Naprosto shodný počet lokalit uvádí k roku 1529 i německy psaný rkp. olomoucké kapitulní knihovny, rovněž ze 17. stol. odvolávající se na vratislavské městské knihy. Zeela jiná čísla naproti tomu publikoval piaský cisterciák H. Vogt (32), údajně rovněž podle deskového zápisu z roku 1529. Podle Vogta bylo toho roku v Čechách 782 měst a městeček, ale jen 124 zámky a 34 700 vsí. Vogt se rozcáhá i Adamem z Hradce i v jiném důležitém údaji. Zatímco nejvyšší kancléř českého království odhaduje na základě počtu sídlišť možnost postavit semskou botovant a dospívá prostým násobkem deseti k číslu 398 540 mužů, Vogt přináší náhadný údaj o 3 600 120 hospodářích, který v různých obměnách najdeme u mnoha jeho předchůdců i současníků.

Shoda řady pramenů dovědčuje, že r. 1529 byl v Čechách veskuška účinná pokus siddit se počtu sídlišť, nejzřejmě proto, aby na jeho základě bylo možno odhadnout vojenský potenciál země. Spojení zmíněných údajů s odhadem majetku stará napovídá, že se opíral o písemnosti berní agendy. K roku 1529 se nám veskuška dochovaly zlomky rejstříků majetkové daně. Uvádějí však jen odhady majetku, nikoliv počty či dokonce výčet bradů, měst a vsí. K sečtení těchto lokalit však snad mohlo dojít na základě přiznávacích listů, odváděných nejvyššímu berníčnímu úřadu, jež se nám bohužel nedochovaly. 22)

Podobným způsobem asi vznikly i odhady z let 1538-1608. Až na dva se zhruba shodují v počtu měst a městeček; každý kolísá od 700 (r. 1608) přes 730 (1584) a 1732 (1538, za Rudolfa II) až k 742 (1582). Tento počet se zdá být příliš vysoký, berní rula sná město a městeček jen 569. Arcebiševova mapa z roku 1619 však podle Balbinova svědectví veskušku napočítala 722 městských obcí. Přesné závěry na jejím základě však kázat nelze, neboť právě při grafickém rozlišování měst a městeček se dopouští její autor mnoha chyb a nepřesností, nehledě na to, že kvalita tisku někdy nedovoluje odlišit městečko od vsí. Rozdíl mezi předsbělohorským stavem a stavem v době sepsání berní ruly lze nejspíše vyzvěstít tím, že se třicetileté války řada bývalých městeček poklesla na vsi. Mohlo se tu však také uplatnit spojení měst, rozdělených před válkou mezi různé vrchnosti, v jedné ruce.

Uniformitě zpráv o 700 měst se vymyká pouze kronikář Václav Hájek z Libočan a německý autor J. J. Lügger. Ten orisem své údaje, publikované roku 1555, zřejmě převzal z Hájka, uvádějícího méně měst a městeček než berní rula, totiž jen čtyři stovky. 24)

Nás nejvíce zajímají údaje o počtu vsí. Kolísají od 30 363 až do 44 700, aniž by vykazovaly nějaký zřetelnější vývojový trend. Oba krajní případy jsou bezpochyby chybnými opisovačů. První údaj vznikl zřejmě špatným přepísem Hájkova údaje, druhý s počtu 34 700, který se opakuje v řadě pramenů. Také Bnsův údaj o 26 000 vznikl asi omylem. Zbývající čísla jsou sevřena mezi 30 363 (Hájek) a 38 772 (Adam z Hradce). Nejčastěji je to 34 700 (Vogt, Balbin, Botero, sněm. snesení 1608), resp. 34 777 (Kober k r. 1538), výjimečně též 36 364 (r. 1582).

Ze vzájemného srovnání jednotlivých údajů lze ususovat, že některé vznikly na základě skutečného šetření, podniknutého nejspíše k berním účelům, zatímco jiné na základě starších zpráv z druhé ruky. Do první skupiny patří:

Pramen	měst a městeček	zámků	vsí
DZ 1529	782	300	36 772
DZ 1538	732	130	34 777
Fuchalterie 1582	742	501	36 364
Sněmovní ar- tikul 1608	700	232	34 700

V těchto čtyřech případech jde zřejmě o čísla navzájem nezávislá, přitom však odrážející jakousi nepřilís se měnicí objektivní realitu. Snad k nim lze přiřadit i Balbinovo svědectví o jakémsi soupisu z doby Rudolfovy uvádějícím 732 měst a městeček, 124 zámků a 34 700 vsí, jestliže nejde ovšem o zkomolený údaj z roku 1538. Stejně podezření ostatně budí do jisté míry i sněmovní artikel z roku 1608.

S těmito údaji se však zcela rozcáhá Václav Hájek z Libočan, který na závěr své kroniky připojil soupis měst, městeček, hlavních zámků, kapitulních kostelů, klášterů a nadačních kaplí. Všechny dosavadní práce věnované historickým zprávám o lidnatosti země české (a 61 panských), 308 městeček, 258 hlavních zámků, 18 královských zámků, 20 kapitulních kostelů, 173 klášterů, 2033 farních kostelů a 30 363 vsí. Není to však zcela pravda.

Ve skutečnosti Hájek jmenuje ve svém seznamu 100 měst, 321 městeček, 250 (resp. 253) zámků, 20 kapitulních kostelů, 154 klášterů, 15 nadačních kaplí, a uvádí, že v Čechách je 2043 (resp. 2013) farních kostelů a 30 363 vsí. Kromě

Jeho cituje známá tvrzení, že za krále Václava IV. bylo v Čechách 30 404 obecních pastýřů.

I letmé nahlédnutí do Hájkova seznamu ukazuje, že neuvádí současný stav, nýbrž stav dávno minulý, nepochybně z doby předhusitské. Mezi městy a městečky chybějí téměř všechny městské obce povýšené v druhé polovině 15. a počátkem 16. století, zejména většina krušnohorských měst a městeček, mezi hlavními zámky jsou uváděny lokality v době Hájkově dávno pusté (Lopata, Drážka, Blaník, Lacembok, Děbán, Sion, Kalich), nebo od země odcizené (Donin), a stejně je tomu i u klášterů (Ostrov, Velis, Tesliny, Sezenice, Opatovice), mezi něž je zahrnuto i 18 řádových domů templářských. Hájkova předloha přitom nebyla starší poloviny 14. století, neboť Hájek mluví o pražském arcibiskupství a litomyšlském biskupství. Ize tedy soudit, že se Hájek opíral o jakýsi soupis z doby Karla IV. nebo Václava IV., který ovšem v několika notorycky známých případech doplnil o města pozdějšího založení (Tábor, Jáchymov). V tomto seznamu přitom figurují i lokality vůbec neexistující (např. městečko Radyně, zakreslené spolu se stejnojmenným hradem i v Arctinově mapě), nebo je jedna s táz lokalita uvedena několikrát (např. z 15 královských zámků je 13 uvedeno rovněž mezi hlavními zámky, věnná a arcibiskupská města znovu mezi královskými nebo poddanskými, Bor uveden mezi městy i městečky apod.).

Ze stejné předlohy jako Hájek pravděpodobně čerpal i bratr Kříž z Telče, uvádějící počty far, vsí a městeček. Ze mezi vznikem této předlohy a Křížovou zprávou byl časový odstup, lze soudit z poznámky, že v počtu far nejsou zahrnuty nové fundace, a snaží i z toho, že bratr Kříž ve druhé zprávě nemluví o pražské arcidiecézi, nýbrž diecézi. Lze tedy uzavřít, že všechny zprávy vzniklé před rokem 1529 i Hájkův seznam se vztahují k době předhusitské.

Hájkovy údaje nepřesně sečetl a výsledek publikoval Hájkův současník J.J. Luggger. Z jeho spisku je převzal r. 1712 i M. Vogt, nahladiv pouze Hájkem udávaný počet vsí jiným Lugggerovým údajem 35 000 zámků a 3 500 000 hospodářů, k němuž Luggger zřejmě dospěl zaokrouhlením novějších dat a prostým násobením výsledku. Po Vogtovi opakoval nepřesný Lugggerův součet Hájkových údajů i F.A. Riegger, od něho jej převzal Fr. Pelacký a ostatní badatelé jej po něm opakovali dodnes. Pro 16. století jsou ovšem Hájkovy údaje zcela bezcenné.

Větší hodnotu nemá ani Vogtův údaj k roku 1529. Je to pouhá kontaminace původního údaje o 782 městech s mladšími správami o počtu zámků a vsí, nejspíše převzatými z Balbinových Miscelaneí, kde jsou řazeny do doby Rudolfa II.

Nejpozeruhodnější ovšem je, jak se tyto údaje houževnatě držely v obecném povědomí. Když byla roku 1734 odhadována, jak již bylo uvedeno na počátku, vojenská síla Čech a dospělo se k počtu 3 046 120 hospodářů a 18 276 720 obyvatel, byl za základ vzat právě zmíněný již nespolehlivý údaj Vogtův o počtu lokalit roku 1529 a zkomolený údaj o počtu hospodářů z roku 1538, tedy údaje více než 200 let staré. Přitom v téže době již existovala berní rula, byly odevzdávány rustikální řady Tereziánského katastru a byla k dispozici Müllerova mapa Čech z roku 1720, jež zaznamenala 12 495 pojmenovaných míst.²²⁾ Podobně, jako tomu bylo roku 1734, opakovaly se staré zprávy o lidnatosti Čech a o počtu sídel i roku 1708 (s určitým zaokrouhlením) a roku 1756.

Nejinak tomu bylo i se záhadným údajem 3 miliony hospodářů, který po dlouhou dobu ovlivňoval odhady lidnatosti předbřlohorských Čech. Nesmí nás udivit, že ještě v 18. století byl brán za základ výpočtu síly vojenské hotovosti. Soudím, že východiskem všech zpráv o třech milionech hospodářů byl deskový zápis z roku 1538, uvádějící 732 měst a městeček, 130 zámků a 34 777 vsí a rezidenci a 3 461 200 hospodářů (patres familias). K vysvětlení vzniku tohoto čísla lze s jistotou rezervou přijmout výklad J. Lásky, který od počtu 34 777 vsí odečítá předpokládaných 165 šlechtických sídel a zbytek 34 612 vsí násobí stem.

Balbinovy zprávy o lidnatosti jsou na první pohled rozporné. Jak již bylo shora naznačeno, je Balbinův odhad nějakým způsobem závislý na údajích z roku 1538, ač Balbin tvrdí, že svá čísla čerpal z "rudolfinských desk" (in Regni Tabulis, in Insidem Tabulis Rudolfinis). Uvádí shodný počet měst a městeček a zaokrouhlený počet 34 700 vsí. zcela nelogické je však Balbinovo tvrzení, že v zemi je 3 004 700 hospodářů a že při vyslání každého desátého obyvatele Čech do války by se shromáždilo 346 120 vojáků. Po tomto rozpor však lze najít pravděpodobné vysvětlení. První údaj vznikl tak, že zaokrouhlený počet 34 700 vsí byl násoben stem, avšak mylně, totiž tak, že první číslice byla správně posunuta o dvě místa doleva, ostatní však zůstaly na místě. Druhý údaj pak byl odvozen z desetiny. Nejsajímavější na celé věci ovšem je, že Balbin bez jakékoli pochybnosti přebírá údaj o 3 1/2 milionu hospodářů a současně o několik řádek dále publikuje ze "statistické tabule" z roku 1596 čísla svědčící o tom, že v Čechách bylo něco přes 150.000 poddanských usedlostí, stejně jako v jedné větě mluví o 3,004.700 hospodářů a předpokládaném počtu 3,461.200 obyvatel. Balbinova práce je opravdově názornou ukázkou nelogického a nekritického přístupu k číselným údajům, který byl až do osvicenské éry zcela běžný. Nesmí nás proto udivit,

že se setkáváme se zaokrouhleným údajem 3,500.000 hospodářů i u Luggera a s údajem o 3,361.000 hospodářů ve statistické tabulce z r. 1582, ač z roku 1584 máme zprávu o 300 000 ohnišť. Přispívala k tomu i skutečnost, že až do roku 1567 nebyla vypisována domovní, nýbrž majetková daň, takže počet městských domů a vesnických hospodářství zůstával neznám. Avšak i poté, co bylo možno je získat, staré představy dlouho přežívaly. Přispěl k tomu jistě i opatrný postup nejvyšších úřadů, jež považovaly výsledky berních soupisů za úřední tajemství, které bylo nutno bedlivě střežit před zvědavostí nepřítelů. 36)

Ke vzniku mylných představ o počtech vsí, hospodářů i obyvatel přispíval i zápis vicemístných čísel slovní formou, zejména stovicových a milionových údajů, jež mnohdy nebyli jednoznační. Balbin např. píše: Patres familias numerabantur tricenis centena milia quatuor milia et septingenti". Při numerickém přepisu takovýchto formulací snadno docházelo k omylům, k posunutí řádu, případně k vynechání některé číslice. Nejnápadnější to ukazuje zápis z matriky městečka Stráž u Fuchova, kde ve dvacátých letech 17. století poznámel místní farář - kladubský benediktin - na volný list následující kuriózní zápis: "Auszug auß der landtaffel, was fur stadt, schloßer, adel mit siets, dörfer und gesezene haußwirt in Cron boheimb sind. Erstlich

Beschlozene städt 732
 Edel mit sitz und dörfer 30700
 Angesezene hauswurt dreyßig thausent mal
 thausent 400 ein und sechzig thausent und
 zwei hundert 3000000 4 61 200
 Dann an sonsten den zehnd man schickt, so
 betrifft die ansall dreyhundertmal tausent sechs und vier-
 zig tausent ein hundert und zwanzig 300 461 20
 300 0 0000 4 61 20
 300 000 46 000 120
 300 46 120

Jak ukazuje pořadí číslic, zpráva je zřejmě odvozená od deskového zápisu z roku 1538. Její autor však prepisuje milionový údaj zcela nesmyslně tak, že nejdříve vypíše 6 nul a pak teprve připojuje tisíce, stovky a desítky. Že byl v rozpacích, jak vlastně slovní formulí numericky přepsat, dospívající různé alternativy, jež připojil na závěr.

Genetickou souvislost s původním zápisem 3 461 200 "patres familias" mají zřejmě i následující údaje: Vogt k r. 1529 (3,600.120), Placht k r. 1608 (361200 - v číselných údajích silně škrtáno), Meissner 1735 (3,046.120), zaokrouhlený údaj 3,500.000 u Luggera a snad i 3,361.100 r. 1582 a 300.000 ohnišť r. 1584. Nejsnáze je vysvětlíme

myšlenkám při opisování.

Údaj o existenci 30.000 vsí v Čechách, neustále se opakuující v nejrůznějších pramenech od doby předhusitské až do poloviny 18. století, je pro odhad lidnatosti Čech zcela necenný. Jeho původ je nejistý. Jako nejsnazší vysvětlení se nabízí výklad, že vznikl sčítáním vsí evidovaných k berním účelům. Přitom je pozoruhodné, že přes postupující koncentraci pozemkového majetku v době předbělohorské, jež s sebou nutně musela nést i spojování rozdělených vsí, byl počet udávaných vesnic na počátku 16. století ve srovnání s dobou předhusitskou vyšší. Mezi léty 1529 a 1608 jevíl počet měst i vsí zřetelnou sestupnou tendenci, pokles však byl velmi mírný. Jak ukázala nedávná studie Mikova koncentrace šlechtického majetku neprobíhala zdaleka tak rychle, jak se dosud soudilo 37), a byla doprovázena i dělením řady panství mezi definitivní výsledek by mohla přinést jen prácná rekonstrukce pozemkového majetku, opírající se o desky zemské a o předbělohorské konfiskační protokoly, jež by ukázala, jak vypadal šlechtický majetek v předvečer českého stavovského povstání. V každém případě však údaj o 30.000 vesnic nevyhoví ani nic o skutečném počtu vesnických sídlišť v zemi. Tím méně je však možno přijmout údaj o 3,5 milionu obyvatel, naši historickou demografií již dávno opuštěný.

I když však tento údaj nemá žádnou hodnotu faktickou, přesto neztratil svou cenu pro historického demografa. Pomáhá totiž pochopit mentalitu člověka 16. století, jeho smysl pro kvantitu, jeho představy o okolním světě. Ukazuje, že tento smysl byl nejen v 17. a dokonce ještě v 18. století vyvíven velmi málo. Heerský požadavek více důvěřovat současníkům se v našich poměrech neosvědčil.

Heers ovšem mluví spíše o lidnatosti měst než lidnatosti států. Soupisy všebo obyvatelstva středověkých českých měst se však bohužel nedochovaly, ač např. r. 1472, 1502 a 1527 byla vypisána českým sněmem dan z hlavy a r. 1509 se vybirala speciální dan z hlavy pro města. 38) Bohužel, výsledky sčítání byly tajeny. Jen o Praze se tradovala zpráva, že tu bylo napočteno roku 1509 přes 300.000 obyvatel, to však je počet zcela nemožný, 39) neboť takovéto lidnatosti nedosáhl historický střed Prahy ve svých dějinách nikdy a Velká Praha v hranicích z r. 1922 teprve v 70. letech 19. století. Pozoruhodné je, že pokusy odhadnout vojenskou sílu země, k nimž došlo v první polovině 16. století, registra daně z hlavy zcela pomíjejí a opírají se jen o počty vsí. Jesté zajímavější však je, že se tato situace opakuje i v 18. století. I tehdy byla vypisována dan z hlavy, evidovaná v podrobných přísnávacích soupisech, jejichž zbytky se nám dochovaly tu a tam ve vrchnostenských archivech. K výpočtu lidnatosti

semě však jich nikdo nepoužil. Tento postup se nám zdá téměř nepochopitelný, bezpochyby však plně odpovídal jak mentalitě tehdejšího člověka, tak i úrovni a možnostem tehdejší administrativy.

Co tedy říci na závěr? Jak údaj o počtu vsí, tak i údaj o počtu hospodářů, uváděný řadou pramenů ze 16. století a tradovaný až do 18. století, je pro odhad lidnatosti Čech zcela bezcenný. Větší cenu nemají ani obdobné zprávy středověkého původu. Ke skutečnému počtu vsí se můžeme přiblížit jedině retrogresivním postupem, při němž vyjdeme z berní ruly. Je pochopitelné, že výsledek, k němuž dospějeme, bude jen přibližný, a že čím dále půjdeme do minulosti, tím bude naše jistota menší. Přibližný bude i průměrný počet obyvatel nebo poddanských usedlostí připadajících na jednu ves, zjištěný studiem urbářů, pozemkových knih, matrik i soupisů obyvatelstva různého druhu, jimiž bude nutno odhadnutý počet vsí násobit. Dvojnásob přibližný proto bude i výsledný odhad lidnatosti, nás ovšem budou zajímat spíše vývojové trendy než absolutní cifry. Dokud neznáme alespoň přibližné počty poddaných - a ty známe až od roku 1567 - jiná cesta nám nezbývá.

PŘEHLED HISTORICKÝCH ZPRÁV O LIDNATOSTI ZE MĚ ČESKÉ

Datum	měst a městeček	hradů a zámků	vsí	hospodářů
a	b	c	d	e
I/ 1) Václav IV.	-	-	30.404	-
2) asi 1410	-	-	33.323	-
3) asi 1475-A	-	-	30.367	-
-B	-	-	30.066	-
4) 1529 - A	782	124	34.700	3,600.120
- B	782	300	38.772	-
5) 1538	732	130	34.777	3,461.200
6) 1541	421	253	30.363	-
7) 1555 - A	410	258	20.363	-
- B	750	-	35.000	3,500.000
8) 1582	742	301	36.364	3,361.100
9) 1584	730	230	44.700	300.000
10) 1596	-	přes 800	30-32.000	-
11) Rudolf II.	732	124	34.700	3,004.700
12) 1608	700	232	34.700	361.200
13) 1613	přes 700	-	26.000	-
14) 1703 (1708)	700	200	34.772	-
15) 1724	310	150	20.362	-
16) 1735	782	124	34.700	3,046.120
17) 1742	782	-	34.763	-
18) 1756	318	150	30.362	-
II/ 1) 1750	532	-	10.936	-
2) 1771	547	124	11.284	343.870
3) 1780	558	1451	11.453	-
4) 1831	564	-	11.284	-

Obyvatel:	Hotovost:
I-14 2,128.320	I - 4B 398.540 à 10. muž
16 18,276.720	7 100.000 pasáků krav, ovcí a vepřů
II-2 1,031.610 mužů	11 346.120 à 10. muž
	15 200.000 à 10. muž
	16 456.918 à 20. muž
	II - 2 51.580 à 20. muž

Poznámky:
1d) obecních pastýřů, 3dA) 30 367 vsí a městeček, 2600 far, 3dB/a 1931 far, 5d/ vsí a residenci, 6b/ 100 měst, 321 městeček, 253 zámků, 20 kapitul.kostelů, 154 klášterů, 15 nádečních kaplí, 2043 farních kostelů, 30.363 vsí, 9d/ šlechtických sídel a vsí, 10c/ statků a zámků, resp. zámků a pevných míst, 12c/ mimo 240 tvrzí
II - 2b/ z toho 303 městeček, 3c/ zámků a dvorů.

Poznánky

- 1) J. Heers, Les limites des méthodes statistiques pour les recherches de démographie médiévale, Annales de démographie historique 1968, s. 43-72.
- 2) Berní soupis z roku 1328 napočítal v hlavním městě Francie 61.098 ohnišť. P. Lot dospěl r. 1929 na základě tohoto údaje k odhadu 200.000 obyvatel, s však s ohledem na rozlohu tehdejší Paříže a na starší údaje o počtu ohnišť většina historiků odmítla Lotův odhad akceptovat. Ph. Dollinger a J.C. Russel soudili na chybu v transkripci - podle Russela původní zápis uváděl 21.098 ohnišť - a snížili odhad na 80-90 tisíc. R. Mels naproti tomu vyslovil domněnku, že cifra 61.098 se netýká počtu ohnišť, že v Paříži nebyla spisována ohniště jako v jiných farnostech, nýbrž jednotliví obyvatelé. V posledních letech však znovu získaly snahy posunout odhad k dvoustettisícové hranici (R. Caselles).
- 3) J.V. Šimák, Paměti Václ.Ant. Meissnera, souseda turnovského, z l. 1538-1744, Od Ještěda k Troškám I, 1922/23, s. 174 n.
- 4) StAr Litoměřice, fond Cisterciáci Osek, karon č.428.
- 5) W. Kerseboom, Essais d'arithmétique politique, ed. G.A. D. Frinking a A.J.M. Hilt, Paris 1970, s. 13.
- 6) B. UrJanis, Rost naselenija v Jevrope, Moskva 1941, s.18.
- 7) J.A. Riegger, Varianten über Größe und Volksmenge Böhmens, Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen, I, Prag - Leipzig 1787, s. 97-126.
- 8) Fr. Palacký, Historické zprávy o lidnatosti země České, in Dílo Františka Palackého III, Praha 1941, s. 185-196. Fr. Dvorský, Historické zprávy o lidnatosti království Českého, PAM X, 1875, s.671-692. F.A. Slavík, O popisu Čech po třicetileté válce, Zprávy Zemského archivu království Českého III, 1910, s.88-89. Fr. Čáda, "Amplitudo regni Bohemici". K počtu obyvatelstva v Čechách za 16. století, ČSPS LXI, 1953, s. 129-136. J. Láska, K nejdřívejšímu počtu obyvatel v Českém království, ČSPS LXII, 1954, s. 75-88. O. Flacht, Lidnatost a společenská skladba Českého státu v 16.-18. století, Praha 1957, s.12. M. Vogt, Das jetz lebende Königreich Böhmen, in einer historisch- und geographischen Beschreibung dargestellt..., Frankfurt a.M. - Leipzig 1712, s.4. B. Balbin, Miscellanea historica regni Bohemiae, lib. III, dec.I, Pragae

- 1681, s. 64 n. StAr Plzeň, matrika Stráž (okr. Tachov) č. 1, f. 52. Viz též pozn. 3,4,7.
- 9) Fr. Palacký, c.d., s. 191.
- 10) F.A. Slavík, c.d., s. 86-89.
- 11) F. Čáda, c.d., s. 131, 132.
- 12) J. Láska, c.d., s.81.
- 13) A. Boháč, Obyvatelstvo v Československé republice, Československá vlastivěda, řada II, Národopis, Praha 1936, s. 7-8.
- 14) O. Flacht, c.d., s. 16.
- 15) K. Doskočil, Popis Čech r. 1654. Souhrnný index obcí, osad a samot k berní ruli, Berní rula 2, Praha 1953, s. 7, 13.
- 16) J. Emler, Berně r. 1615 svolená a počet obyvatelů v Čechách před válkou třicetiletou, PAM VII, 1868-69, s.178-187.
- 17) V. Davídek, Středověké sídlení českých Slovanů, ČL V, 1950, s.69 n. Tž, Statistické příspěvky o osídlení a zalidnění české země v 16. a 17. století, Demografie VII, 1965, s. 128.
- 18) Fr. Čáda, c.d., s. 131.
- 19) Čísla o dílech vsí nejsou zcela přesná, neboť v Doskočilově indexu u několika vsí nebylo omylem poznamenáno, že jde o vsi rozdělené. Přesný počet by bylo možno zjistit jen pracnou rekonstrukcí na základě abecedního rejstříku, jenž díly uvádí spolehlivě, ovšem včetně manů, šidů apod. Skutečných vsí bylo v době sepsání berní ruly zjištěno méně než 10.000.
- 20) Tereziánský katastr český, sv. 1 a 2, rustikál. K vydání připravili A. Chalupa, M. Lišková, J. Nuhlíček a F. Rajtoral, Praha 196-, 1966.
- 21) A. Chalupa, Venkovské obyvatelstvo v Čechách v tereziánských katastrech (1700-1750), Sborník Národního muzea v Praze sv. XXIII, 1969, s. 250, uvádí 12.277 míst - obcí, osad a dílů vsí. Sám jsem napočítal na základě edice 12.570 lokalit. Rozdíl lze vysvětlit tím, že lokalita není vždy přesně vymezena. Pro naše účely je ostatně zanedbatelný.

- 22) Literaturu k vývoji bernictví naposledy shrnul K. Křof-
ta, Začátky české berně, Praha 1931 a M. Volf, Nástin
správy české berně v době předbělohorské, SČ XI/2, seš.
1, Praha 1941.
- 23) Jejich soupis přináší Fr. Graus, Dějiny venkovského li-
du v Čechách v době předhusitské II, Praha 1957, s. 355-
356.
- 24) J. Emler, Ein Bernaregister des Pilsner Kreises vom Jahre
1379, Abhandlungen der Königl. Böhm. Gesellschaft der
Wissenschaften, VI. Folge, 8. Bd., Praha 1878.
- 25) Počítáme-li Horní a Dolní Rochlov a Horní a Dolní Nyr-
sko, v berní rule spojené, za zvláštní obce, tedy 609.
- 26) Tento počet, stejně jako následující údaje o dílech vsí,
není zcela přesný kvůli nejisté lokalizaci četných lhot
a újedů.
- 27) Fr. Roubík, Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách v ob-
dobí feudalismu, Praha 1959, str. 10, 14.
- 28) Městečka (oppida): Janovice n. Úhl., Merklín, Planá.
- 29) O splývání obou kategorií píše Fr. Graus, c.d., str. 200.
- 30) F.A. Slavík, c.d., s. 88. Fr. Palacký, c.d., s. 189.
- 31) Zprávu publikoval z rkp. č. 993 Archivu hl.m. Prahy
Fr. Palacký, c.d., s. 189-190.
- 32) M. Vogt, c.d., s. 4.
- 33) Podrobněji viz V. Pešák, Berně v Čechách roku 1527, Sbor-
ník archivu ministerstva vnitra VIII, 1935, s. 119 n.,
a týž, Berně v Čechách r. 1528-1529, ibid. X, 1937, s.
85-163. J. Heřman, Zemské berní rejstříky z let 1523
a 1529, ČSCH X, 1962, 248 n, a týž, Fragmenty zemských
berních rejstříků z r. 1526 a 1529, JSH 29, 1960, s. 48-
50.
- 34) O Lugggerovi viz J. Láska, c.d., s. 77.
- 35) K. Kuchař, Mapy českých zemí do poloviny 18. století,
Vývoj mapového zobrazení území Československé republiky
I, Praha 1959, s. 25.

- 36) Jak svědčí B. Balbin, c.d., str. 64.
- 37) A. Mika, Majetkové rozvrstvení české šlechty v předbě-
lohorském období, Sborník historický XV, 1967, s. 45 n.
- 38) Č. Elier, Úprava berní král. českého po válkách husit-
ských až do konce věku jagellonského, ČCH 1907. V. Pe-
šák, Berně 1527, s. 1119.
- 39) J. Emler, Berně r. 1615, s. 185.

František X. H a l a s

Příspěvek ke kritice berních rejstříků x)

Východním bodem této práce jsou čtyři berní rejstříky, jež mi sloužily jako podklad pro studii "Vývoj držby rytířského statku na Litoměřicku v první polovině 17. století". Pocházejí z let 1604 ¹⁾, 1606-07 ²⁾, 1615 ³⁾ a 1620 ⁴⁾. První z nich se dochoval v opise z konce 17. století, o němž soudí vydavatel tohoto rejstříku F.A. Marat, že je spolehlivým přepisem originálu. Lze tomu věřit - tím spíše, že srovnáme-li jej s rejstříkem pozdějším - z let 1606-1607, pramenem na něm nezávislým (jak bude ukázáno dále) vykazují oba rejstříky značné shody ve jménech majitelů i počtech svých údajů. I jako edice je Maratovo vydání spolehlivé, bez skomolenin jmen, chyb v číslech a p. Jeho nevýhodou je však systém v přepisu. Jednotlivé objekty zdanění nejsou totiž uvedeny v pravidelné tabulce, ale vždy za každým majitelem zvlášť za sebou, a uvedením zkrátky, o který objekt běží. 5) Vydání rejstříku z roku 1615 je přehlednější - používá tabulek. Nezávislě však dostatečně přesně v přepisu čísel. Jeho nevýhodou proti mladší edici je rovněž to, že editor A. Sedláček neuvádí na konci krajů celkové součty, jako to dělá Marat. Rukopis tohoto rejstříku je soudobý, zřejmě prvopis. Při edici rejstříku posledního se V. Pešák k prospěchu publikace přidržel způsob tabulky. O pramenu samotném však lze říci, že je cenou dosti problematické a pro naši práci významu spíše pomocného. Je to totiž dosti neúplný přepis ztraceného rejstříku z let 1618-1620, pocházející z roku 1623, který pořizoval zejména cisárek, jak ukazuje četná komolení jmen. 6) Čísla jsou však přepsána spolehlivě 7). Rejstřík z let 1606-1607 je posud nevydán, edice se chystá.

Kritikou berních rejstříků se zabýval Otto Placht. Nejstarší jeho práce "Co jest usadlost v letech 1567-1654" ⁸⁾ se zabývá některými problémy, jimiž se zabývá i tato práce. Ve sporných otázkách a problémech (spolehlivost rejstříků, zlomky v rubrikách) mohou některé jeho tehdejší názory potvrdit. Zastává toto stanovisko proti odlišným názorům, zejména starším ⁹⁾, dokládám a rozšiřuji z vlastního zkoumání. Vedle O. Plachta, jenž se otázky dotkl ještě ve dvou dalších studiích ¹⁰⁾, jsem užil zejména ještě práce Miloslava Volfa "O správě českých berní v době předbělohorské." ¹¹⁾

Berní rejstříky (registra) byly prostředkem a hlavní pomocí k vybírání berně. Spisovány byly na základě přísně samotných stavů krajskými berníky, vnitřně uspořádány podle krajů a v krajích podle stavů. Materiály sebrané v jednotlivých krajích se stávaly základem pro sepsání všeobecné - celé země, nebo se zachovaly jen pro jeden kraj, jak se to právě stalo pro Litoměřicko let 1606-7. Mezery a nepravdivost let sepsování rejstříků nás opravňuje k domněnce, že rejstřík mohl být původně více a že se některé ztratily. ¹²⁾

Každé heslo rejstříku se skládalo ze dvou částí: 1. jména poplatníka a statku (nebo statků), na němž hospodařil a 2. danových objektů, ze kterých se platilo. Tyto objekty nebyly stálé, měnily se, přibývaly a ubývaly, jak bylo možno zjistit nejen v rejstřících samotných, ale i v aktech "sněmů českých". Stálé jsou rubriky poddaných, mistrů a pachtolníků ovčáckých - nacházejí se ve všech čtyřech rejstřících. Kategorie far a mlýnských kol chybí ve zvláštním rejstříku Litoměřickém, v němž se naopak vyskytuje případ ne tak častý - soupis snopů obilních, císař již delší dobu žádal stavy o povolení daně ze snopů, jednáno o tom bylo již na sněmech let 1601 a 1602 ¹³⁾; avšak praktický odraz v rejstřících to, pokud bylo lze zjistit, dostalo až sde a jen zde. Rejstřík z roku 1604 obsahuje navíc rubriku komínů. ¹⁴⁾

Pro nedostatek srovnávacího materiálu jsem ponechal stranou rubriky, jež se vyskytují jen v jednom rejstříku (komíny, snopy). Nepřiblížil jsem rovněž k neúplným údajům o tom, kolik určitý poplatník popřípadě platil s peněz na hotovost a z řídů, pro nemožnost sledovat spolehlivě tato udání, která v některých rejstřících buď chybí vůbec, nebo jsou vždy aspoň značně neúplná. Svou pozornost jsem soustředil na pět následujících rubrik: počet poddaných, far, mistrů a pachtolníků ovčáckých a mlýnských kol.

Prvním bodem zkoumání spolehlivosti rejstříků je otázka jejich vzájemné závislosti, důležitá pro posouzení, do jaké míry můžeme činit závěry z jejich vzájemného srovnávání. Těsnost časových mezer mezi rejstříkem prvním a druhým a zase třetím a čtvrtým ukazuje aspoň možnost opisu jednoho z druhého. Na první pohled však poznáme, že časově druhý rejstřík (1606-07) není výpisem z rejstříku roku 1604. Jen formálně mohl být přešlápán rejstřík Litoměřickému vsore, avšak o tom, že údaje jsou nové, svědčí kromě rubriky obilních snopů, zvláštnosti těchto let i to, že jsou v některých rubrikách zvlášť poddaných, občas dvojí čísla, jedno s roku 1606 a druhé s roku 1607. To ukazuje, že čísla jsou skutečně nová. ¹⁵⁾ Úprava rejstříku a systém řazení rubrik je ovšem tak principiální, že nemusí nijak dokazovat vzájemnou závislost obou pramenů. Podstatné jinak je tomu, přihlídneme-li ke dvojici

druhé. Shody jsou zde velmi nápadné. Je tu stejný počet krajů, i jejich pořadí, stejný počet rubrik i jejich řazení. Najde však o prostý opis, jak poznáme z četných rozdílů v údajích rubrik. Sloužil tedy prvý druhému pouze za vzor po stránce formální. Tak úzkého vztahu již nenacházíme mezi rejstříkem s roku 1615 a jeho předchůdcem z roku 1604. Všeobecné principy jsou ovšem tytéž, jinak však jsou rejstříky vzájemně nezávislé, což ukazuje nestejný počet rubrik a rozdílné pořadí i počet jednotlivých krajů. 15)

Začteme-li se konečně do údajů rejstříků, zarazí nás nejprve jejich překvapující neúplnost. Řada majitelů statků, uvedená v jednom rejstříku, se v druhých, nebo aspon v některém z nich, nevyskytuje 17), a procento těchto opomíjených statků je neobyčejně vysoké. 18) Často jde při tom o statky malé nebo nepatrné, jež mohly být snadno přehlédnuty, u některých statků máme dokonce doklad jejich sánku, nebo splynutí s většíma majetkem, v němž byly ovšem pohlceny. Avšak, i když odečteme tyto případy, zůstávají majetky, u nichž těchto dokladů nemáme a nejde často o statky malé. Někdy se i takový majetek, vynechaný třeba v druhém rejstříku, objeví zase ve třetím, v celkem nesměšném stavu, a tak u většiny těchto případů jde skutečně o vynechání at již úmyslné nebo neúmyslné. 19) Rejstříky byly tedy vedeny dosti nepořádně a docházelo k častému samlučování statků. 20) Každý rejstřík ostatně, i neúplný (1620), obsahuje statky, které v žádném dalším obsaženy již nejsou a počet takových majetků není zrovna malý, takže můžeme předpokládat i existenci neurčitého počtu statků, které případně nebyly zachyceny v žádném z těchto rejstříků.

Důvod samlučování statků je celkem nenasnadě. Unikli-li někde daní, měl s toho pochopitelný užitek a při tehdejšímu stavu úřadování to nebylo nikterak nenasnadě. Vše měli v rukou samotní stavové, kteří se vzájemně kryli, zatímco královská pokladna trpěla a dvorská kancelář nadarmo narůstala. 21) Ostatně nebylo žádných kontrolních orgánů (a ještě dlouho po této době) a ani postiženému jednotlivci nebylo spravedla možno nic dokázat, vše mohla zavinit složitost a těžkopádnost výběrácího systému. Proto je rovněž třeba dát pozor na celkové součty z jednotlivých krajů či stavů a nezarovnávat je jen tak, bez vědomí o jejich značné nepřesvědčivosti zavinené právě rozdílným počtem statků udávaných a skutečně existujících. 22)

Situace obdobná je v otázkách, pokud jsou správné údaje rejstříků v jejich rubrikách danových objektů. V první řadě tu stojí nekontrolovatelnost příznání stavů. I když byli vázání šlechtickou otí, aby udávali i správné počty, přece můžeme, vezmeme-li i tuto jistě důležitou okolnost v potaz,

připustit, že údaje v jednotlivých rubrikách jsou oproti skutečnému stavu sniženy. Otto Placht proti své starší práci 23) koriguje v knise "Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.-18. století" svůj názor, že počty v rubrikách jsou jistě nespolehlivé, v tom smyslu, že pro nedostatek dokladů si tím nemůžeme být tak jisti. Zde se kloní spíše k staršímu Plachtovu názoru. Zárukou je zde skutečně jen čest vrchnosti, která při nejmenším nezaručuje přesnost matematickou. 24) Důležité by bylo srovnání s jiným druhem pramenů, např. s urbáři, ovšem sníž průkaznost tohoto srovnání by nebyla absolutní. Avšak vrátme se k rejstříkům samotným. Ukazuje se v nich mezi léty 1604 a 1620 rozhodně pokles, zvláště v rubrice poddaných, který byl malý, přece existuje. A že je takový právě nasvědčuje tomu, že ve většině případů nešlo o výraz pozvolného chudnutí, ale o snahu platit menší daně. Některé radikální položky se nemohlo uskutečnit pro možnost kontroly ze starších rejstříků 25) a velké podvody, i když je někde připustíme, se nemohly nikdy státi jevem všeobecným a typickým, a proto s nimi není zapotřebí počítat. A na druhé straně - vedle statků, kde na počtu v rubrikách ubylo, jsou velmi četné jiné, ty - jimž přibýlo. A tu vidíme, že jde z největší části o daleko větší změny směrem nahoru než u první skupiny směrem dolů. Většinou tu jde o koupě, které se ovšem nedaly utajit, a proto musely být takovýmto způsobem příznány. Tím se totiž ukazuje, že změny směrem dolů, které nemají většinou takového odůvodnění, jako je prodej a podobné, je třeba skutečně daleko spíše přičíst snaze poplatníků platit menší daně než pustnutí gruntů či vylidnění obyvatelstva, mizení mlýnů nebo far. 26)

Daleko spíše již mohlo jít o drobné výměny mezi jednotlivými majiteli, často příbuznými 27), drobnou migraci poddaných nebo zvláště mistrů či pacholků ovčáckých ze statku na statek 28). Porovnání celkových součtů by zde však mohlo nepomohlo právě pro velké procento statků nepříznaných, takže se musíme spokojit s dosavadními výsledky. Všechny vybičejí k velké opatrnosti při brání číselných údajů berních rejstříků. Kdyby se braly bez předešlé kritiky, mohlo by se dojít k nesprávným úsudkům o pomalém vylidňování českých krajů, jak usuzuje např. O. Placht 29), tam, kde zatím šlo o to vyhnout se placení daní. Pečlivým srovnáním počtů mezi sebou a s prameny jinými by se mohlo dojít ke koeficientu, jimž by bylo třeba tato čísla znásobit, aby se došlo počtu skutečného.

Poslední otázkou, která úzce souvisí s předchozí, je problém polovin a jiných zlomků vůbec v počtech jednotlivých rubrik. Tak téměř pravidelně se objevuje zlomek v rubrice far 30), řidčeji se poloviny a vůbec již ne jiné zlomky vyskytují u poddaných, v ostatních rubrikách pak již jen zcela sporadicky. Ve starší literatuře se objevil názor, že podda-

ný rejstřík je totéž jako osedlý berní ruly. 31) (Tyto názory zastávali Kalousek, Emlar, F. A. Slavík. Již dříve se však proti němu postavila řada badatelů, tak Pekař, Křofka, všichni tři vydavatelé rejstříků a to celkem apriorně. Otče Flacht se pak ve své práci přiblížil k názoru, který podávávaná zde.) 32) Nehledě k tomu, že teorie o tom, že poddaný = osedlý berní ruly nikterak nevyvětluje poloviny i jiné zlomky far (Malá fara, velká fara ?!), kterých se přece vyskytuje v rubrikách daleko největší počet, a u dalších rubrik ztroskotává již úplně, neboť jistě nemohlo být kvantitativního nebo kvalitativního rozdílu mezi jednotlivými místy a pachtoly, nebo dokonce mlýnskými koly. Kromě toho je výskyt polovin v rubrikách (kromě far) tak sporadický, že už to činí danou teorii nepravděpodobnou. Vždyť přece malých selekých usedlostí nebylo jen několik málo, ale celá řada. Jak tedy problém zlomků v rejstřících vysvětlit?

Nejprve několik příkladů. Roku 1617 zdělili bratři Rudolf a Václav Koblíkové z Gejčinku po své matce Kateřině Brncové (Koblíkové) z Beninadorfu statek Malé (České) Chvojně. 33) Majetek si rozdělili. Kateřina platila roku 1604 a 1615 dan s jedné fary. Nyní (roku 1620) platí Rudolf Koblí s 1/4 fary, Václav Koblí s 3/4 fary. Další případem je statek Sebusin, který mají ve společné držbě bratři Štastný (t. j. Felix), Adam a Vojtěch Kaplířové ze Sulevic. Statek drželi v nedělní, každý však kromě toho platil ještě ze svých vedlejších příjmad. A tu vidíme, že jeden bratr má položky v rubrikách mistrů, pachtolků a kol (1/2, 1/2, 1/2) druhý pak (1/2, 1 1/2, 1/2). Je zřejmé, že tu šlo o společnou držbu s rozdělenými dáchodů. To je rovněž jediný případ zlomků v těchto třech rubrikách, jež jsem našel.

Bylo by nepravděpodobné soudit, že zlomky znamenaly něco jiného v rubrikách far, mistrů, pachtolků a kol (t. j. společnou držbu) a něco jiného v rubrikách poddaných (podle starších názorů velikost usedlosti). Ale kromě této úvahy má ještě důkaz pozitivní, který, byť není tak přesvědčivější jako předcházející, přece není bezvýznamný. V rubrice poddaných se vyskytují zlomky třikrát - a opět u jednoho statku - Markvartice 34). Zde nešlo o příbuzné ani o rozdělení dědicství, ale vysvětlení, že tu šlo původně o celou, pak rozdělenou držbu, se mi zdá i pro tento případ dostačující. Právě to, že se zlomky objevují tak často v rubrice far a tak sporadicky v rubrikách ostatních, opravňuje domněnku, že vždy šlo o společnou držbu, která právě u fary, jež může být pro větší oblast společnou, je velmi pravděpodobná. 35)

Rekapitulujeme-li nyní výsledky celého zkoumání, dojdeme k závěru, že berní rejstříky nelze brát jako statistiky úplně a v každém ohledu číselně správné, jež by bylo možno vzít za podklad zkoumání bez ověření. Je třeba kori-

govat je prameny jinými (urbáři, zemskými deskami a p.); na druhé straně ovšem přinášejí rejstříky řadu velmi důležitých údajů, které bychom v těchto pramenech nenašli. Berní rejstříky se mohou stát, použijí-li se kriticky, základem časové nejstaršími - pro odhad aspon přibližného počtu obyvatel země v době předbělohorské. Jsou kontrolou majetkové držby a jejich přesunů, přibližnou ukázkou hospodářské a finanční potence Čech v době před třicetiletou válkou 36). Jeví se tak nakonec jako pramen velmi užitečný, na který však nelze pohlízet jako na statistiku moderní, nýbrž jako na pramen neúplný a spolehlivý jen relativně a jako s takovými je třeba i s rejstříky pracovat. Vždy si je třeba předem položit otázku, zda lze při studiu konkrétního problému rejstříka použít či ne (tak pro příklad: nelze nebo jen velmi opatrně a s malými vyhlídkami lze rejstřík použít, bez kontroly jinými prameny, pro dějiny určitého panství, pro počet jeho obyvatelstva a jeho pohyb - čísla by byla velmi nepřesná). Rozhodujícími vždy zůstává výsledek kritického ověření jejich spolehlivosti pro jednotlivé případy.

P o z n á n k y

- x) Tato práce vznikla v roce 1958 na základě ročníkové práce v semináři doc. Josefa Petráně a referátu na studentské vědecké konferenci v témže roce. Již tehdy byla určena pro tisk, ale z technických důvodů nevyšla. Její autor se od té doby k její problematice již nevrátil, jde tudíž o práci, která se nevyrovnává s případnými dalšími badatelskými výsledky v této oblasti.
- 1) Soupis poplatníků 14 krajův království českého, Věstník královské české společnosti nauk, 1898, vydal F.A. Marat.
 - 2) Kopie v Litoměřickém státním archivu, studoval jsem jej z opisu pořizovatele J. Petráně.
 - 3) Rozvržení sbírek a berní, Rozpravy královské české společnosti nauk, roč. VI., čís. 3, vydal A. Sedláček.
 - 4) Berní rejstříky z roku 1544 a 1620, Praha 1953, vydal V. Pešák.
 - 5) Např.: Mandalena Kelblová z Geysinku na Holoticích p.51, k. 9, n.1, pach.2, kols 2.
 - 6) Tak Radonín místo Radujná, Čebuz místo Sebusín a p., Zkomoleniny však nikde nejsou takového rázu, aby znemožňovaly identifikaci objektu.
 - 7) To snaží se přepisovatel spolehlivě opsat svou předlohu, nevěnuje se to přesnosti údajů samotných.
 - 8) Agrární archiv VI, str. 78-86.
 - 9) Josef Euler, F. Kalousek, F.A. Slavík, o tom viz dále.
 - 10) České daně, Praha 1924 a Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.-18. století, Praha 1957.
 - 11) Sněmy české 1605-1607, seš. 1., Praha 1941.
 - 12) Existuje ještě jeden berní rejstřík z těchto let v archivu Národního muzea (1617), kterého jsem nepoužil.
 - 13) Sněmy české 1600-1604, Praha 1900, str. 108, 170.
 - 14) Tato daň je zvláštností tohoto roku, proto se v dalších rejstřících už nevyskytuje.

- 15) Jejich značné shody s čísly rejstříku předchozího vyplývají prostě z časové blízkosti obou rejstřících.
- 16) Rejstřík, vydáný Sedláčkem obsahuje celé Čechy (17 krajů) oproti rejstříku Maratovu (14 krajů).
- 17) Pro příklad: Ze 122 zde zkoumaných statků rytířského stavu na Litoměřicku je jich jen dvacet zachyceno ve všech čtyřech rejstřících. To můžeme ovšem přičíst na vrub neúplnosti rejstříku z roku 1620. Ale i tehdy, vezmeme-li v potaz jen rejstříky tři - poměrně úplné, vyjde nám jen číslo 34, jako soubor statků zachycených ve všech rejstřících, což spolu s předešlými tvoří necelou polovinu zkoumaných.
- 18) Něco málo z této nepřesnosti lze ovšem přičísti likvidaci některých statků, počty statků v rejstřících mají ostatně citelně sestupnou tendenci: 78, 73, 65, 22 (Litoměřicko rytířský stav).
- 19) Že největší část statků zasmenaných ve starších rejstřících nezmišela a v novějších jen tak nepřibyla, dokazuje již jen prosté nahlédnutí do Sedláčkových "Hradů, sámků a tvrzí království českého", kde osudy těchto statků, pokud tam jsou zachyceny, najdeme i v letech, kdy o nich rejstříky mlčí.
- 20) To šlo tím spíše, že rejstříky byly vedeny nikoliv podle statků, ale podle majitelů.
- 21) Jak uvádí M. Volf, nebylo tomu tak, pokud šlo o vymáhání nedoplatků, tu prý naopak stavovští berníci projevovali až sarkastickou přianost, jdoucí až k zabavování statků dlužníkově.
- 22) A speciálně to bylo možno na Litoměřicku, kde je situace poněkud zvláštní v tom ohledu, že to byl kraj s největším počtem malých statků v zemi.
- 23) viz pozn. 8. - "Co jest osedlý..."
- 24) Existoval i legální odpis poddaných, když vesnice např. vyhořela nebo po jiných živelních pohromách.
- 25) To už daleko spíše mohli poplatníci uniknout dani nepřihlášením statku, jak se zřejmě tak často stávalo.
- 26) To vidíme např. v nejnovější práci Plachtové, kde ze značného úbytku položek v rubrice poddaných usuzuje na značné pustnutí gruntů a p. Prameny, tj. rejstříky, je sice nevyučují, ale rozhodně nejsou takové povahy, aby je mohly jakkoli dokázat.

- 27) Zvláště na Litoměřicku, kde tamní rytířstvo pocházelo většinou z několika bohatě rozvětvených rodů.
- 28) To by zase vysvětlovalo oscilaci rubrik (zvláště mistrů a pacholků ovčáckých) kolem celkem stálého středu.
- 29) Viz pozn. 26.
- 30) Případy jako 1 1/2, 1/2, 3/4 fary nejsou nijakou zvláštností.
- 31) To znamená větší selská usedlost = 1 poddaný, menší 1/2 poddaného, nebo více menších sedláků dávalo dohromady 1 poddaného.
- 32) Dokládám ho nově zvláště pro jiné případy pálek než u poddaných.
- 33) Srovn. A. Sedláček: Hradý, zámky ... XIV, str. 328.
- 34) Mají zde: Sibylla Elektová z Outšchovic 116 1/2 poddaného, Rustachy Kozelková 4 1/2, Kašpar Max 8 1/2 poddaného.
- 35) Malých selských usedlostí nebylo jen několik málo, ale celá řada.
- 36) Tu je třeba zase srovnání s akty zemských sněmů.

Šliška Č á ň o v á

K problematice studia zpovědních seznamů arcibiskupství pražského jako pramene pro demografickou statistiku.

Studujeme-li zpovědní seznamy uložené v archivu pražského arcibiskupství jako pramen pro historickou demografii, setkáváme se s několika problémy. Je třeba zjistit, zda zpovědní seznamy podávají přehled obyvatelstva přístupujícího ke zpovědi z celé pražské arcidiecése. Jiným problémem je otázka, jakou část obyvatelstva zachycují, tj. v jakém poměru je počet vyzpovědí ke skutečnému počtu duší. Tento problém se nám rozrůstá do otázek dalších: koho zachycují čísla udaná zpovědními seznamy a kde je věková hranice těch, kteří do zpovědních seznamů nejsou pojeti. S tím souvisí další otázka - posouzení spolehlivosti zpovědních seznamů. 1)

Již v jejich prvním ročníku (1671) 2) zjistíme, že na konci výčtu far a účastníků zpovědi nebo těch, kteří se neúčastnili, v jednotlivých vikariátech je seznam pustých far někde značně vysoký: např. ve vikariátu plzenském 6 pustých far, v kutnohorském 9 pustých far, v pardubickém 8 pustých far apod. O počtu těch, kteří se z těchto farností účastnili či neúčastnili zpovědi, konsistoř zprávy neměla a vždy to také zaznamenala stejnou poznámkou: 3) Jsou tedy čísla, udávaná prvním ročníkem, pouze kusá. Nalik tato čísla zachycují i věřící z neosazených farností, nelze z tohoto jediného pramene zjistit. I v dalších ročnících pokračují záznamy o pustých farách. Stejně tak se občas objevují u jmen far poznámky, že seznamy nebyly odevzdány, nebo pouze jméno fary bez jakéhokoliv údaje, takže v každém ročníku se musí počítat s tím, že se vyskytnou farnosti bez udání počtu. V pozdějších ročnících ovšem pustých far ubývá. Neosazené fary jsou jmenovány u těch, kam byly správním zásahem přiřazeny.

Abychom zjistili, zda údaje zpovědních seznamů pokrývají celou arcidiecési, je třeba je konfrontovat s jiným pramenem, který by zachycoval stav církevně správní organizace tohoto území. K tomu účelu nám mohou posloužit duchovenské fassé, které byly pořizovány jako majetková přiznání jednotlivých farností. Kromě mnoha údajů jiných obsahují fassé jména přiřazených obcí s počtem duší. Měly být vyhotoveny do počátku listopadu r. 1713. Protože byly pořizovány za jiným účelem než církevně správním a

kultovním - měly sloužit státním orgánům jako podklad pro výpočet danových povinností - je možné je považovat za úplnější přehled než jsou zpovědní seznamy, které byly jen vnitřně keřovní pomůckou. Poskytují nám tedy duchoven- ské řasse z r. 1713 a zpovědní seznamy z téhož roku 4) možnost ověřit úplnost údajů zpovědních seznamů. Duchoven- ské řasse byly zaslány jednak stavovské komisi, která měla za úkol přípravu katastru, a druhé vyhotovení bylo zasláno duchovnímu orgánu - arcibiskupské konsistoři. Oba exempláře jsou dochovány v úplnosti, první tvoří součást písemnos- tí Tereziánského katastru, druhý je uložen v arcibiskup- ském archivu. 5)

Úkolem srovnání obou pramenů je sestavit přehled těch farností, které se ve zpovědních seznamech nevyskytují. Sdíce používá v textu dnešních názvů míst. Zpovědní sezna- my, jejichž řadí je latina, uvádějí názvy míst ve zlatin- štené formě tehdejších českých či německých názvů, s častými skomoleninami a neúspěšnostmi, které z toho plynou. Navíc nejsou uvedeny místní názvy ve zpovědních seznamech v nominativu každého jména, ale v ablativu adjektiva, utvo- řeného z příslušného místního názvu 6), což dává možnost k četnému skreslování původního znění. Dále je nutné při- pomenout, že zpovědní seznamy do r. 1725 nejsou uchovány v původní podobě, ale byly přepsány v arcibiskupské kanceláři jednotnou formou z autentických hlášení, která se ne- dochovala. To vše komplikuje srovnávací práci.

Prvním rozdílem, kterého si při srovnávání všimneme, je fakt, že ve zpovědních seznamech nejsou při mnoha far- nostech uvedeny filiálky. Naznamená to však, že počet spo- vědních je o to nižší a tudíž neúplný. Při srovnávání čí- sel, uvedených ve fassích u fary a jejich filiálék, se setkáváme s velmi blízkým číslem, označujícím počet zpo- vědných. 7) Protože srovnání nspovídáme s originálními názsky, nelze dnes objasnit důvod, proč ve fassích je uve- řeno mnohem více filiálék. Můžeme se pouze domnívat, že duchovní sáhrovali často jednoduše počet zpovídajících se k farnímu kostelu. Rovněž tak nejsou uváděny ve zpovědních seznamech kaple, ke kterým patří osadníci, jak tomu je ve fassích.

Z počtu far, které jsou ve fassích, ale nevyskytují se ve zpovědních seznamech, musíme však vyřadit ty, kde zjistíme, že v době, kdy bylo uzavřeno hlášení o vykona- né spovědi, ještě tato místa neexistovala jako sídla far- nosti. Zpovědní seznamy byly vyhotovovány po ukončení ve- likonoční spovědi - zaslány byly konsistoři většinou v letních měsících. Duchovenké řasse měly být zaslány stavovské komisi do svátku Věch Svatých v r. 1713. Mno- ho fassí bylo však předloženo dodatečně v r. 1714, i v

pozdějších letech, kdy již struktura farních obvodů mohla být jiná. Prvním ukazatelem těchto rozdílů je datování fassí, příp. poznámky o změnách ve zřizování a rušení far a filiálék, které bývají ve fassích uvedeny. V případě, že řasse není datována a neuvádí žádnou poznámku, zbývá pouze srovnání zpovědních seznamů z r. 1713 se zpovědními seznamy mladšími, abychom zjistili, od kterého roku se fara začíná vyskytovat. Když vyloučíme tiato jednoduchým způsobem fary, které prokazatelně v r. 1713 vlastně neexis- tovaly, zbývá nám řada far, které se ve zpovědních sezna- mech nevyskytují. Z této řady vynikají dva souvislé celky: Praha a Chebako.

Pražské farnosti nejsou ve zpovědních seznamech do r. 1742 soustavně vedeny. Pouze na konci ročníků zpovědních seznamů bývá uveden soupis míst, kde se konají zpovědi: čtyři pražské města bez rozpisu farností a bez počtu duší; jde většinou o fary v pražském okolí, které jsou spravová- ny řádem křižovníků s červenou hvězdou a děkanství ve Staré Boleslavi. Jep u některých z nich bývají uvedeny počty vy- zpovědných. 8) Někde se objevuje jiná zvláštnost: nachá- síme čísla zpovídáných ne u jmen farností, ale u domů ná- kterých nejvyšších úředníků: u domu nejvyššího purkrabě se objevuje počet 70 duší, z domu nejvyššího sudího ne- předložili výkas. V tomtož svazku je uvedeno, že z fary na Strahově předložili hlášení magistrátu na Malé Straně. 9) Z toho je patrné, že v hlavním městě se postupovalo částeč- ně podle jiných zvyklostí, než tomu bylo na venkově. Ten- to usus se udržuje až do r. 1742. Od r. 1743 jsou ve zpo- vědních seznamech zařazována pravidelně spovědní hlášení z far v pražských městech. Kořeny této zvláštnosti je třeba hledat už v prvotních ustanoveních o vykonávání veliko- noční spovědi. Když arcibiskup seznal, že podle jeho naří- zení ze 7. IV. 1629 o povinném vykonání velikonoční spově- di, toto nařízení řada obyvatel neuposlechla, vydal pří- pis, určený všem duchovním pražské arcidiecéze, podle něhož mají dbát nejen o vykonání spovědi a přijímání, ale aby každý věřící si vyžádal o tom potvrzení. Toto vysvě- ření má být odevzdáno reformačním komisářům. V městech královských mají měšťané odevzdávat potvrzení na radnici těm osobám, které měly být k tomu ustanoveny od reformač- ních komisářů. 10) Radnice v královských městech, a tedy i v městech pražských, měla být tedy jakýmsi prostřední- kem mezi věřícími a arcibiskupem a reformačními komisáři. Pozůstatky tohoto zvláštního postavení královských měst se patrně udržely ještě dlouhá léta potom. Konsistoř vy- žadovala výkazy o vykonání spovědi od magistrátů. Vzá- jemný styk obou stran nebyl jistě bez trhlín. Sporné otá- ky mělo pak vyřešit mistodržitelství. Již v r. 1669 si vy- žaduje konsistoř jeho stanovisko k tomu, jak má být začá-

zenc se zpovědními listky ze tří pražských měst. 11) To, že z měst pražských nebyly odevzdávány zpovědní výkazy, bylo předmětem řady jednání i v pozdějších letech. 12) Ani v r. 1743 13) se však neobjevují ve výkazech všechny pražské fary. Nikdy nenacházíme počet zpovědí na fare maltézké. Z far, které neležely uvnitř hradeb měst pražských, nacházíme pouze faru u sv. Rocha na Strahově. Nevyskytuje se fara v Břevnově, ani děkanství na Vyšehradě. Děkanství staroboleslavské je zařazováno již pravidelně.

Jiné postavení má ovšem Chebsko. Tento kraj nepatřil k pražské arcidiecézi, proto nemohla být ani jeho zpovědní hlášení zaslána pražské konsistoři. Ve zpovědních seznamech se tedy neobjevuje, rovněž tak ve farních fassich. Ve zmíněné edici jsou uvedeny pouze přífařené obce.

Když jsme si všimli těchto dvou rozsáhlejších celků, které ve zpovědních seznamech nejsou, zbývají jednotlivé fary. Z těch můžeme opět oddělit skupinu, která má úzkou souvislost s poměry v hlavním městě. Je to celkem 5 far, které jsou administrovány z pražských kostelů. Dvě z nich spravuje jezuitský konvikl sv. Bartoloměje z Prahy: Chvaly 14) a Chvatěruhy 15). Jezuité měli exempce - o odevzdávání zpovědních seznamů vedla s nimi konsistoř spory, ve kterých argumentovala tím, že jezuité sice exempce mají, jejich poddaných se však netýkají. 16) Další fary jsou Hloubětín, 17) která je spravována křižovníky s červenou hvězdou, Kojetice, 18) kterou administrují duchovní od P. Marie před Týnem a Zlatníky 19), která je spravována dominikány od sv. Jiljí. Všech 5 far je v Kouřimské kraji. Administrátoři těchto far odevzdali hlášení o zpovědích jiným způsobem, než arcibiskupské konsistoři, proto se jejich údaje nedostaly do zpovědních seznamů. Je možné předpokládat, že hlášení byla odevzdána spolu s hlášením pražských kostelů patrně staroměstskému magistrátu.

Další skupinu tvoří tři fary: Strakonice, Radomyšl a Račobytec 20), všechny v kraji Prácheňském. Jsou to řádové fary, které patří řádu maltských rytířů. Protože toto řádu patřilo mnohem více exempcí, než řádům jiným, je předpokladné, že také nepodléhal povinnosti posílat pražskému arcibiskupství výkazy o své činnosti při velikonočních zpovědích.

Z dalších far se neobjevují ve zpovědních seznamech fary, které jsou spravovány premonstráty a to Milevsko s připojenou farou Spekov 21) a Úterý 22).

Odevzdávání zpovědních hlášení z řádových far bylo

starým problémem. Existuje přípis z 22.XII.1701, ve kterém arcibiskup žádá konsistoř, aby oznámila opatům, aby dali poslat konsistoři zpovědní seznamy z minulého roku s far, které spravují a nadále je odevzdávali vikářům, protože nejsou osvobozeni od této povinnosti právě tak, jako ti, kteří podléhají jurisdikci arcibiskupové. 23) Ještě ani v r. 1713 nebyl tento problém zřejmě zcela vyřešen.

Zcela zvláštní postavení tady zaujímá klášter břevnovský. Jeho fara není ani mezi fassemi, tím méně lze očekávat, že se objeví ve zpovědních seznamech. Důkazem jeho odlišného postavení je, že v řádovém archivu benediktinů v Břevnově se nacházejí seznamy zpovědí, vykonaných u sv. Markéty a to pro léta 1749, 1751 a 1752. 24) I když představují pouhý slomek z období, kdy velikonoční zpověď byla povinná, dokládají, že v břevnovském klášteře se vedla evidence zpovědí. Zpovědní seznamy nebyly však zaslány arcibiskupské konsistoři, ale nejvyššímu správnímu orgánu v zemi. Svědčí o tom list královské reprezentace a komory ze dne 1. října 1751, adresovaný opatu broumovskému a břevnovskému, který je upomínán, že ještě nezaslal seznamy velikonočních zpovědí z toho roku. 25)

Forma zpovědních seznamů břevnovských se liší od zpovědních seznamů, které známe z arcibiskupského archivu. Jsou to úzké sešitky, které obsahují výčet jmen osob, které vykonaly zpověď. Je jasně označena jejich rodinná příslušnost, pro léta 1751 a 1752 i graficky. Z těchto dvou let jsou rozlišeny osoby "beim Kloster" a osoby ze vsi Břevnova. Pro obě léta máme přesný obraz rodin ve vsi Břevnově. Seznam používá němčiny pro část lidí, patřících ke klášteru, kam je zahrnuto i jeho služebnictvo, pro ves Břevnov je český. Starší ročníky zpovědních seznamů z let 1717 - 1721 a 1727, které obsahují ještě přehled matričních údajů o křtech, svatbách a pohřbech, vykonaných při kostele sv. Markéty, jsou pro demografické studium bezcenné, protože saznamávají, že "confessi sunt omnes capaces confessionis..."

V řádovém archivu premonstrátů na Strahově nebyl podobný materiál nalezen. Rovněž tak v řádovém archivu maltských rytířů, jehož tři fary se ve zpovědních seznamech také neobjevují. Zvláštní postavení těchto far mezi jinými řádovými farami, které zpovědní výkazy běžně odevzdávaly, plyne z míry jejich exempcí. Rozbor této, jinak zajímavé otázky, nemůže však být předmětem této práce.

Nadále nám zbývá několik málo far (celkem 8), u kterých by bylo zapotřebí hlubšího pramenného zkoumání, proč nejsou zařazeny do zpovědních seznamů, když ve fassich se vyskytují. Nejde o řádové fary. Některé z nich

se vyskytují v pozdějších zpovědních seznamech, jako např. Zbyslav, ²⁶⁾ která se objevuje v r. 1725. V podobných případech jde tedy spíše o nějakou správní nejednotnost, nebo různost doby vzniku obou pramenů.

Po stanovení farností, z nichž nedocházela konsistenci zpovědní hlášení, zbývá ještě uvést ty farnosti, které jsou vně našich státních hranic, které však byly součástí pražské arcidiecése a proto odesílaly zpovědní seznamy. Je to především Kladsko, které tvoří vlastní vikariát a jako takový je uváděn ve všech zpovědních seznamech, dále jsou to fary - v r. 1713 celkem 4, které patřily do vikariátu frýdlantského, a které leží mimo území Ůech v Lužici.

Dalším problémem je, jakou část obyvatelstva zachycují čísla vyzpovídaných, jinými slovy, v jakém poměru je počet těch, které uvedl duchovní v hlášení o vykonané zpovědi ke skutečnému počtu duší. K podobnému zkoumání je třeba opět srovnávacího materiálu. Ten nám poskytuje arcibiskupský archiv v hojné míře. V letech 1677, 1700 a 1713 byly pořízeny celkové popisy arcidiecése. Obě starší vanikly pro potřebu duchovní správy, nejmladší z r. 1713 jsou duchovenské fassé, o kterých se mluví výše. ²⁷⁾ Všechny tři prameny uvádějí počet duší ve farnostech. Hlavním problémem zde je posouzení, zda duchovní, který zasílal konsistenci zpovědní hlášení, považoval tyto počty za skutečný stav duší ve své farnosti. Srovnávala jsem údaje, které přinášejí všechny tři popisy s údaji stejných ročníků zpovědních seznamů a to ve třech oblastech diecése v kraji Plzeňském ve vikariátech klatovském a stříbrském, ²⁸⁾ v kraji Boleslavském ve vikariátech mladoboleslavském a frýdlantském ²⁹⁾ a v kraji Chrudimském ve vikariátech chrudimském a litomyšlském. ³⁰⁾

V r. 1677 nepovažuje žádný duchovní z kraje Plzeňského v obou jmenovaných vikariátech počet vyzpovídaných současně za počet duší ve své farnosti. Údaje obou pramenů se liší. Z 21 far vikariátu klatovského se nachází u 15 ve zpovědních seznamech vyšší číslo než v Relations, pouze u 5 se objevuje číslo nižší. U jedné z far údaje chybí. Ve vikariátu stříbrském je ze 27 far 20 údajů vyšších u zpovědních seznamů, 5 je nižších, u dvou nelze údaje posuzovat, protože jde o zřejmé chyby a nepřesnosti. V kraji Boleslavském je stejný počet ve zpovědních seznamech a v Relations uveden ve vikariátu mladoboleslavském pouze u dvou farností z celkového počtu 29 far, ve vikariátu frýdlantském ze 17 far pouze v jediném případě. Ve vikariátu mladoboleslavském nelze u 11 far činit srovnání, protože text Relations je silně poškozen. Ze zbývajících 18 je dále u 13 číslo vyšší ve zpovědních seznamech, u 3 je nižší. V kraji Chrudimském, ve vikariátu

Chrudim je celkem 21 far, z toho 14 z nich má vyšší počet duší ve zpovědních seznamech, u 5 je nižší, u 2 je stejný. Protože však Relations z roku 1677 byly většinou vypracovány na počátku roku nebo koncem roku 1676, mohou být jejich údaje bližší údajům zpovědních seznamů z r. 1676. Provedeme-li i toto srovnání, nemění se celkový poměr: i v tomto roce je převážná část údajů ve zpovědních seznamech všech daných vikariátů vyšší než v Relations.

V dalším styčném roce 1700 je celkový obraz pozměněn jen pokud jde o počet duší, uvedeny ve zpovědních seznamech 1 v Responses stejným číslem; v r. 1700 už bylo více duchovních, kteří hlásili stejný počet v obou hlášeních: v kraji Plzeňském ve vikariátu tachovském z 26 far jsou již 4 údaje stejné, 3 jsou nižší ve zpovědních seznamech, ale 15 údajů je vyšších. Z celkového počtu nemohou být 4 posuzovány, protože jde buď o zřejmé chyby, nebo údaje jsou neúplné. Ve vikariátu klatovském je z 22 posuzovaných far stejný počet uveden v 5 případech, pouze u 1 je údaj u velikonočních zpovědí nižší a u 13 vyšší. U 3 far nelze udělat závěr pro neúplnost údajů. V kraji Boleslavském ve vikariátu mnichovhraditském nacházíme z 23 far u 7 stejné údaje, u 1 nižší a u 14 vyšší ve zpovědních seznamech. U 1 z nich nelze údaje vzájemně posoudit, protože údaje nejsou úplné. Ve vikariátu frýdlantském se objevuje z 22 far 8 stejně vysokých údajů, pouze v 1 případě je údaj nižší a u 11 far vyšší ve zpovědních seznamech. Ve 3 případech není srovnání možné, protože jde o zřejmou chybu nebo daná čísla jsou neúplná. V kraji Chrudimském je ve vikariátu Chrudim celkem 22 far. U 10 z nich je počet duší udáván zpovědními seznamy vyšší než čísla, která nám podávají Responses, u 3 z nich je nižší, u 4 je stejný v obou pramenech. Ve vikariátu Litomyšl je 21 far, 15 z nich má vyšší počet u zpovědních seznamů, 4 mají tento počet nižší, u 2 je stejný.

V r. 1713 se tyto vzájemné poměry údajů částečně mění. Vikariát Klatovy čítá v tomto roce 26 far, z nich má již 12 stejný počet duší jako se objevuje v duchovenských fassích, u 10 je ve zpovědních seznamech nižší a pouze ve 4 farnostech je vyšší. Vikariát tachovský má 25 far, z nich u 11 je stejný počet duší uveden jak ve zpovědních seznamech, tak v duchovenských fassích, u 12 far je ve zpovědních seznamech uvedeno číslo vyšší, u 2 nižší. V kraji Boleslavském ve vikariátu dobrovickém je 23 far. Je zde poměrně vysoký počet - 7 - těch, kde nelze údaje srovnávat, protože buď nejsou úplné, nebo jde o zřejmou chybu. Vyskytuje se pouze jediná farnost, kde počty u zpovědních seznamů a duchovenských fassí jsou stejné, u 3 je nižší počet ve zpovědních seznamech a u 12 je vyšší. Vikariát frýdlantský má z 23 far

6 údajů, které nelze srovnávat pro chyby a nepřesnosti - u far v Lužici jsou údaje nespolehlivé, protože nekatolíci ke zpovědi nepřicházejí. U 5 farností nalézáme stejný počet v obou pramenech, pouze v jediném je u zpovědních seznamů nižší a ve všech ostatních, tj. v 11 farnostech je počet zpovídajících se vyšší. V kraji Obrudimském, ve vikariátu Pardubice je 24 far. Pouze u 7 z nich je vyšší údaj ve zpovědních seznamech, u 13 je tam nižší, u 2 jsou údaje stejné. Ve 2 případech nelze srovnání provést, protože údaje nejsou úplné. Ve vikariátu Chocen je celkem 22 far. Z toho má 8 vyšší číslo u zpovědních seznamů, u 9 je nižší, u 5 je stejné.

Pokud jde o výši rozdílů, je nutno upozornit, že u části z nich jde o rozdíly pouze několika jednotek, takže lze považovat obojí údaje za vyrovnané. Tam, kde rozdíly dosahují několika set duší, je třeba individuálního zkoumání. Někde již se stylizace odpovědi na šestou otázku v Relationes či v Respondech je patrné, že uvedený počet je neúplný.³¹⁾ Častěji však vysvětlení těchto rozdílů není možné pouze z těchto pramenů. Ve zpovědních seznamech období do r. 1725 lze obvyklý údaj vypátrat jen ztěžka; tyto zpovědní seznamy jsou vlastně zpracování zpráv, které se nezachovaly. Tam lze případný výkyv porovnat s čísly, udávanými v nejbližších letech.

Celkové součty duší ve vikariátech a jejich vzájemné porovnání ve všech třech styčných letech v obou pramenech by mělo ukázat přesný poměr udaných čísel. Protože však u většiny srovnávaných vikariátů nelze tyto součty přesně provést, protože jejich údaje jsou neúplné, mohou být tyto propočty pouze pomocným vodítkem, také proto, že některá udávaná čísla jsou jasně chybná.³²⁾

Z uvedených čísel je patrné, že ve většině použitých příkladů je počet těch, kteří vykonali velikonoční zpověď, vyšší, než byl skutečný počet duší. Snad by se při prvním posuzování zdálo, že tomu bude naopak, když je známo, že zpovědi nevykonávalo obyvatelstvo všechno, tj. děti. Opakné údaje nás nutí k hledání vysvětlení tohoto zjevu. Přímé vysvětlení se nepodařilo v pramenech nalézt. Zbývají tedy pouze úvahy, jejichž východiskem je fakt, že dotazníkové akce arcibiskupské konsistoře ani nepočítaly s přesnými údaji.³³⁾ Také duchovní, kteří otázky zodpovídají, často výslovně uvádějí, že jde o přibližný počet. Nejmarkantnější se to jeví v Praze v duchovanských fassích z r. 1713.³⁴⁾ U 14 uvedených far je pouze v 1 případě přesné číslo³⁵⁾ patrné proto, že šlo o nejmenší farnost se 182 dušemi. Ostatní farnosti, jejichž počet farníků jde do tisíců, má údaje velmi nepřesné. Ve velkoměstském společenství nebylo zřejmě v silách duchovní

správy znát své farníky, zvláště když se jejich počet měnil, jako tomu bylo v pražských poměrech. Setkáváme se zde s poznámkami jako u sv. Martina na Starém Městě: "sotva 600, protože panský dům sou prázny", nebo u sv. Václava na Malé Straně: "Seelen 3000 mehr oder weniger zu Zeiten, da die Herrschaft in Prag wohnen oder nicht." Tato zdůvodnění nás přivádějí k bližšímu vysvětlení naší problematiky. Existují skupiny lidí, podle specifických poměrů místa větší či menší, které nelze počítat ke stálému počtu trvale usedlých farníků. V Praze je to početná skupina služebnictva, odcházející a přicházející se slezavickými osobami do města, na venkově to mohou být skupiny sezonních pracovníků, nebo lidé bez pevného bydliště, které nelze započítat mezi stále farníky, kteří však tu či onde přicházejí vykonat předpřipravenou zpověď. Nebylo-li možné někde stanovit přesné počet farníků, čehož si byla vědoma i konsistoř,³⁷⁾ bylo ovšem možné přesně spočítat účastníky zpovědi. Proto nenacházíme nikde poznámky, označující přibližnost uvedených čísel, zatímco ve všech dotazníkových popisech jsou velmi časté.

Jistá nejednotnost uváděných čísel je také dána časovým odstupem od zpracování zpovědních výkazů k datům odpovědí na stanovené otázky. Pokud jsou tyto dotazníky datovány, je rozmezí často i několik měsíců.

Dále je třeba počítat s tím, že čísla uvedená ve zpovědních seznamech nemusí zachycovat skutečný početní stav těch věřících z vikariátu, kteří se přišli vyzpovídat. Věřící mohli vykonat zpověď v jiném kostele, než kam byli přiřazeni a mohlo se stát, že se zpovídali i v jiném vikariátu.³⁸⁾

Všechny tyto číselné propočty však neumožňují zpracování závěrů - jsou pouze upozorněním na problémy, s kterými se setká ten, kdo bude používat zpovědních seznamů k historicko-demografickým studiím. Teprve celkové propočty z celé arcidiecése by mohly přinést materiál úplnější.

Dále ještě zbývá otázka poměru té části obyvatelstva, která vykonává zpověď a té, která ke zpovědi nepřichází, tj. dětí. Jdeme-li o mnoho desetiletí nazpět, až k Pražské synodě, konané v r. 1605, která se dovolává koncilu Tridentického,³⁹⁾ nenacházíme v příslušných ustanoveních, týkajících se zpovědi, přesné vymezení věku tak, jak by to bylo možné a běžné dnes. Stejně tak je tomu v ustanoveních římského katechismu.⁴⁰⁾ Za hranici k podávání svátosti nebyl považován ani tak kalendářní věk, který římský katechismus nestanovuje pro všechny svátosti jednotně,⁴¹⁾ jako spíše možnost "užívání rozumu". Je samozřejmé, že

intelektuální vyspělost mládeže byla velmi různá, dále je nutné počítat s tím, že ani všichni poddáni neznali přesně svůj věk. Záleželo tedy spíše na úvaze duchovního, které děti uzná za schopné zpovědi.

Rovněž tak nařízení, vycházející z arcibiskupské kanceláře o podávání zpovědních seznamů nestanovují nikde věk spovídaných.⁴¹⁾ Patent z 2.IV.1670, který je vlastně normou pro zpovědní seznamy od r. 1671, stanoví rubriky, do kterých mají duchovní udávat čísla ze svých farností: počet vyzpovídaných a těch, kteří přijali svátost, počet vyzpovídaných, kteří nepřijali svátost, počet nevyzpovídaných a těch, kteří nepřijali svátost a konečně počet kacířů. Ve zpovědních seznamech 1671-1725 však jsou rozlišení pouze vyzpovídaných, ti, kteří zpověď zanedbali a kacíři. Rubrika vyzpovídaných, ale nepřijevších svátost je logicky zahrnuta do počtu vyzpovídaných. Jde o početně slabou skupinu mladistvých, kteří přistoupili ke zpovědi, ale přijetí svátosti bylo odloženo pro nedostatek věku. Výslovně je odlišena tato skupina až ve zpovědních seznamech od r. 1737.

Tu a tam nalézáme v textu uvedených materiálů poznámky, které mají upřesnit udávaná čísla. Bud přímo stanoví věk,⁴²⁾ nebo označují nepřesné kategorie mladistvých.⁴³⁾ Tyto poznámky ovšem nemohou pomoci při hledání věkové hranice, kdy mladí přistupovali ke zpovědi.

Ze všech materiálů, které jsme používali ke srovnávání, vyplývá, že zpovědní seznamy nelze považovat nekriticky za pramen, udávající počet dospělého obyvatelstva. Nejen že se vyskytují v jeho údajích četné místní mezery, ale ani jeho číselné údaje neposkytují materiál jednoznačný a bez problémů. Při práci s nimi je třeba zkoumat každý jednotlivý údaj a hledat srovnávací materiály, které by bylo možné s nimi konfrontovat, ať už se samotného archivu pražského arcibiskupství, nebo s archivy jiných.⁴⁴⁾ Coa tohoto pramene tkví v tom, že prochází souvisle, pouze s malými mezerami od r. 1671 do r. 1855.

P o z n á m k y

- 1) Tato stať se týká zpovědních seznamů, tvořících v archivu pražského arcibiskupství téměř souvislou řadu v letech 1671-1855. Viz též edice J.V.Šimáka: Zpovědní seznamy arcidiecése pražské z let 1671-1725. Praha 1909-1938. Zkoumání starších zpovědních seznamů, které se nedochovaly v úplné řadě a jsou uloženy v různých částech archivu, bude možné až po provedení průzkumu.
- 2) Státní ústřední archiv, Archiv pražského arcibiskupství I. (dále jen APA I.), B 24/1.
- 3) "Animas incorporatas Deo committimus. Siquidem de illarum confessione et communione nobis non constat."
- 4) APA I., B 24/41.
- 5) Pro toto srovnání mohlo být použito edice Tereziánský katastr český, sv. 3., Praha 1970, kam byly pojety údaje o příslušných místech s počtem duší. Pouze v problematických případech bylo použito originálů z APA I., B 14/18 - B 15/23.
- 6) Např.: In parochia Wossecensi...
- 7) U děkanství ve Smečně se neuvádí ve zpovědních seznamech žádný filiální kostel, zatímco ve fassích je uvedeno 7 filiálék. Celkový počet těch, kteří vykonali zpověď při smečenském děkanství je 2658, fassé uvádí celkem 2654 duší. (Správný součet je však 2875 duší.) U fary Pchery je ve zpovědních seznamech 1560 vyzpovídaných, ve fassí je 1575 duší. Při farnosti Osek v kraji Plzeňském není vedena fara Volduchy. Celkový počet zpovědi je 668, fassé má 670 duší.
- 8) APA I. B 24/40 je v r. 1712 uveden jen u sv. Apolináře v Praze, z křižovníckých kostelů jen u sv. Valentina, v Holešovicích a Bubnech, dále ve Staré Boleslavi. Podobně v B 24/42 z r. 1713 aj.
- 9) APA I. B 24/2, ročník 1672.
- 10) APA I. C 106/3, krab. 2021 b.
- 11) Protokol ze zasedání konsistoře 29.VI.1669, APA I. A 18/3.
- 12) Protokol ze zasedání konsistoře 8.III.1678, APA I. A 19/1:

"Triurbem Pragensem quot attinet, in qua plurimae domus nullas prorsus schedas seu consignationes dederunt, ita ut catholici sint, vel acatholici, ignoretur..."
Protokol ze zasedání konsistoře 26.II.1684, APA I. A 19/5: "Ad magistratum Vetero-Pragensem fiant admonitiones ut suorum incolarum schedas confessionis paschalis de anno 1682 et 1683 ad venerabile consistorium deponant."

- 13) APA I. B 24/59 b.
- 14) m.č. ob. Horní Počernice, okr. Praha - východ.
- 15) okr. Mělník
- 16) Protokol ze zasedání konsistoře 26.VIII.1669, APA I. A 18/3: PP Jesuitae tenentur dare consignationes paschalis confessionis et communionis suorum subditorum, subditi enim illorum non sunt exempti."
- 17) Praha 9,10.
- 18) okr. Praha - východ
- 19) okr. Praha - západ
- 20) Strakonice, okr. Strakonice; Radomyšl, okr. Strakonice; Radobyčce, ob. Cerbonice, okr. Písek.
- 21) Milevsko, okr. Písek; Sepekov, okr. Písek.
- 22) okr. Plzeň - sever
- 23) APA I i.č. 5478, krab. 4490: Siquidem autem religiosi ad tales parochias pro cura animarum saecularium expositi a dicta consignatione tam parum, ac alii nostras jurisdictioni subjecti parochi exempti sunt,..."
- 24) SÚA, Řádový archiv benediktini - Břevnov, A V. 4, krab. 14.
- 25) Tamtéž.
- 26) ob. Vrdy, okr. Kutná Hora, APA I B 24/53.
- 27) Relationes parochorum ad 42 rubricas propositas 1677. APA I. B 11/7 - B 13/4. Responsa ad 42 puncta a consistorio archiepiscopali proposita. APA I. B 13/5 - B 14/17. Viz též edici: Fr. Krásl: Responsa ad 42 puncta I. (Chrudimsko), Praha 1904. Duchovenská fassa, APA I. B 14/18 - B 15/24.

- 28) V r. 1713 je sídlo vikariátu v Tachově.
- 29) Sídlo vikariátu mladoboleslavského se posunuje postupně do Mnichova Hradiště a do Dobrovic.
- 30) V r. 1713 jsou to vikariáty Fardubice a Choceaň.
- 31) Např. v r. 1700 uvádí duchovní při děkanství Polička pouze počet duší z přífařených obcí, z vlastního sídla děkanství nejsou uvedeny.
- 32) Z vikariátů, kde jsou údaje úplné, mají celkové součty tyto výsledky: (mohlo být počítáno pouze a vikariáty Litomyšl a Chrudim) vikariát Litomyšl žitá ve zповědních seznamech za rok 1677 36350 zповědných, za rok 1676 37578. Relationes tohoto vikariátu uvádějí za rok 1677 34895 duší. Ve vikariátu Chrudim lze napočítat ve zповědních seznamech za rok 1677 31466, za rok 1676 31435 duší. Relationes chrudimského vikariátu mají za rok 1677 26344 duší. V r. 1700 se vyzpovídalo ve vikariátu Chrudim 38129 věřících, v Responsech tehož roku bylo napočteno 36085 duší. Ve vikariátu Litomyšl bylo v tomto roce 48509 zповědných, Responsa uvedly 41508 duší. V r. 1713 lze použít součtů pouze ve vikariátu Choceaň. Zповědňi seznamy vykazují zde 52396 vyzpovídanych, duchovenská fassa uvádějí 53886 duší.
- 33) Z otázky č.6.: "...quot animae circiter, quibus sacramenta debent administrari,..."
- 34) APA I. B 14/18
- 35) U sv. Kateřiny na Novém Městě.
- 36) U sv. Jindřicha je "duší schopných sv. zповědi... okolo 2000 plus minus"; u sv. Petra na Poříčí "vecelo 4000".
- 37) Protokol ze zasedání konsistoře dne 25.V.1671, APA I. A 18/3: "Ad decretationem Locumtenentium in puncto schedarum paschaliu colligendarum, respondendum impossibile esse, ut parochi omnes suas ovicules noscere possint, siquidem ipsimet domini incolarum, qui domos inhabitant, numerum non sciunt, multominus eosdem noscere possunt."
- 38) Např. duchovní v Hlinci poznamenává v r. 1700 v Responsech (APA I. B 13/15), že některé vsi mají bliž do Skutče než do Hlince. Počty duší ani ve svém elaborátu neuváděl.

- 39) Synodus archidioecessana Pragensis, Praha 1605
- 40) Viz též HD 4, str. 27.
- 41) Katechismus z nařízení sněmu Tridentského. Praha 1867: pro břimování je nejnižší věk 7 let (str.196); svátost nejsvětější neužívají ti, "kdož pro nedospělost věku nemají ještě užívání rozumu" (str. 236); zpověď také není stanovena přesně (str. 270).
- 42) V Relationes z r. 1677, APA I. B 12/3, Dašice: "...reperiuntur animae, quibus sacramenta administrantur numerando personas, ab anno aetatis 12..." Tamtéž, Holice: "personas ab anno aetatis 12 circiter".
- 43) Např. v Responsech z r. 1700, APA I. B 13/13, Pernárec: "In his (pagis) universim sunt animae una cum parvulis", nebo v duchovenské fessi pro Svojšíin uveden počet 1086 "gross und klein".
- 44) Z archivu pražského arcibiskupství by bylo možné použít ještě tzv. Seznamy far z r. 1782 (APA I. D 127/3-4, krab. 2601 - 2603 b), které uvádějí počet duší ve farnostech.

Pavla H o r s k á

Index břeunovských matrik z 2. pol. 17. a z 18. století

Historik, který se zabývá demografií, má při heuristice zvláštní výsadu: může si zvolit pramen v mezích daného období a daného území, který mu nejlépe vyhovuje úplností a kvalitou údajů, jejich uspořádáním a čitelností. Není naděje, že by se podařilo zpracovat v dohledné době všechny zachované matriky z předstatistického období a proto, jak známo, se historická demografie snaží získat nezbytné údaje pro poznání přirozené reprodukce obyvatelstva a dynamiky jeho růstu, či o jeho stagnaci nebo úbytku metodou reprezentativních sond v jednotlivých teritoriálních nebo ekonomicky vymezených oblastech. Při hledání vhodného pramene pro reprezentativní sondu k vývoji obyvatelstva v okolí Prahy podařilo se nám za přispění pracovníků Archivu hlavního města Prahy objevit knihu indexů břeunovských matrik z let 1652 až 1800, která je pramenem svého druhu výjimečným a pro historickou demografii neobvykle zajímavým. Proto považují za vhodné na něj upozornit již dnes, kdy jeho zpracování není ještě dokončeno. Je totiž třeba položit si otázku: neobjevil by se v některém státním archivu podobný index, který by usnadnil podobnou sondu i pro oblast jiného typu? Zejména by bylo třeba věnovat pozornost matrikám klášterních far, kde podobně jako v případě fary svatomarkétské spravované klásterem břeunovským byly zřejmě příznivější podmínky pro vedení podrobné evidence křtů, svateb a pohřbů nežli na farách ostatních.

Zatím bylo započato s demografickým rozbořením prvního břeunovského indexu, který se vztahuje k matrikám z let 1652 až 1750.1) Pořizovatel tohoto indexu sepsal v abecedním pořadí příjmení hlav rodin vesnice Břeunova (podděšského Velkého i Malého) a osady Týnky spolu s obyvateli části Motola a některých blízkých samot na vinicích apod., pokud se v uvedeném období vyskytla v břeunovských matrikách. U každého příjmení provedl ve třech připojených rubrikách o křtech, svatbách a pohřbech na základě příslušných matrik faktickou rekonstrukci celé rodiny. To, co obvykle pracně vypisujeme po jednotlivých údajích z matrik narozených, snatků a zemřelých, je zde velmi pečlivě shromážděno a dokonce někde i doplněno údaji, které pořizovatel získal dotazem u příbuzných apod. Na 129 číslonovaných a 4 nečíslonovaných stranách je zde uvedeno celkem 1070 jmen,

z nichž však jen asi v pětině případů jde o příjmení hlavy rodiny s údaji pro delší období, tedy rodiny, která byla trvale usedlá v Břevnově nebo okolí. Jen pro 122 rodin máme úplné údaje potřebné pro podrobnější demografický rozbor: datum sňatku a věk ženy v době sňatku, trvání manželství, data narození všech dětí apod. V ostatních případech jde o údaje kuse, např. o jednotlivých porodech v rodinách údajně v Břevnově usedlých, avšak jejichž jméno se již vícekrát nevyskytuje, nebo o porodech žen, u nichž je výslovně uvedeno, že jejich mužové bydlí jinde a že k porodu došlo při návštěvě nebo při cestě přes Břevnov. Podobná je zde zaznamenána řada náhodných úmrtí osob do Břevnova nepatřících. Také někde je výslovně uvedeno, že rodina se přestěhovala s dětmi odjinud nebo že po narození dítěte či několika dětí odešla. Tato dosti častá stěhování však jen výjimečně směřovala jinam nebo odjinud nežli na ostatní panství břeunovského kláštera, jako bylo např. Kladno, Hrdly, Police, Broumov aj. Pokud šlo v některých ne příliš častých případech o jinopanské poddané, bylo to vždy v matrice podrobně uvedeno. Do roku 1750 je poměrně málo odchodů obyvatelstva do Prahy, zato u mladých mužů jsou často zaznamenána odvedení k vojsku. Podrobnými zápisy, zejména u úplných a usedlých rodin, nejen o narození dětí, nýbrž i o zaměstnání hlavy rodiny, o úmrtí dětí nebo o jejich zaměstnání a sňatcích, o odvedení synů k vojsku nebo na jiná panství břeunovského kláštera, o nemanželských dětech dcer nebo o jejich odchodech do služby apod., je index břeunovských matrik neobyčejně cenným a snadno využitelným pramenem nejen pro historickou demografii, nýbrž i pro sociální a hospodářské dějiny 2. pol. 17. a 18. století.

Co do využitelnosti pro historicko-demografický výzkum je index mimo jiné i cenným svědectvím známé skutečnosti, že církevní matriky jsou především výkazem činnosti fary, to zn. výkazem o tom, kolik poskytl její správce křtů, oddavek a pohřbů nejen svým farníkům, nýbrž každému, komu podle církevních zásad tyto svátosti příslušely. Proto zde nalezneme záznam o úmrtí nomané žebračky na poli nebo cizího vozky zabitého vozem na silnici, o porodu přespolní ženy v hospodě nebo u náhodných hostitelů vedle záznamu o pohřbení cizího vojáka v době války nebo o křtu dítěte ženy francouzského vojáka v době obléhání Prahy r. 1742. Matrika tedy nemůže být jako celek považována za pramen pro demografický vývoj obce nebo oblasti a je třeba její údaje pro účel demografické statistiky vybrat a upravit.

Vybírala jsem prosazím pro pokusnou sondu 122 usedlých rodin z období 1692-1750. Je nutno počítat s tím, že mi uniká řada rodin dočasně usedlých, zachycených jen kuse, nebo i rodin z okolních samot, které křtily děti střídavě

např. v Břevnově a na Strahově nebo v Kladně. Uvědomuji si, že tímto dochází k určitému zkreslení pramene co do sociální reprezentativnosti. Rodiny nižších sociálních kategorií se zřejmě stěhovaly častěji a tím unikaly jednotné evidenci.

Pokusila jsem se v první řadě o vypočítání specifické manželské fertility, která na základě matrik nebyla u nás pro toto období až dosud zpracována. Užíla jsem metody francouzské historické demografie. Šlo mi jednak o získání údajů srovnatelných se zahraničními pracemi o tomto problému a jednak o výchozí bod pro výzkum plodnosti obyvatelstva Čech v předstatistickém období. Domnívám se, že podrobnější studium plodnosti, spolu se studiem úmrtnosti dětské i obecné, ve spojení s využitím ještě stále plně nedoceněných celozemských soupisů obyvatel Čech a Moravy z 2. poloviny 18. století, může přispět k poznání dynamiky populačního vývoje českých zemí v předstatistickém období, které se na základě dosud známých a užívaných pramenů nepodařilo získat.

Míra manželské plodnosti na 1000 žen narozených od poloviny 17. století do r. 1699 a provdaných v Břevnově²⁾

Věk ženy při sňatku	Plodnost v pětiletých obdobích manželství							Počet rodin	
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	všech	úplných x)
15-19	545	450	485	485	500	50	0	8	3
20-24	-	470	481	448	373	309	43	18	13
25-29	-	-	496	431	361	220	107	22	16
30 a více	-	-	-	484	500	363	173	9	5
Bez rozdílu věku	545	461	487	449	390	254	86	57	37

x) To znamená těch, kdy manželství trvalo v době, kdy bylo ženě 50 let.

Míra manželské plodnosti na 1000 žen narozených v letech 1700-1735
a provdaných v Břevnově

Věk ženy při sňat- ku	Plodnost v pětiletých obdobích								Počet rodin	
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	všech	úplných	
15-19	342	457	400	235	133	66	0	7	5	
20-24	-	503	479	404	355	279	59	26	9	
25-29	-	-	551	423	315	125	0	21	13	
30 a více	-	-	-	470	351	100	23	11	8	
Bez roz- dílu věku	342	488	491	396	313	155	21	65	35	

Srovnáme-li tyto míry plodnosti s údaji známými ze zahraniční literatury, odpovídají více či méně přibližně mírám porodnosti např. v některých oblastech Francie ve stejném časovém období, tedy v období, které francouzská historická demografie nazývá předmaltbusiánské. Na tyto skutečnosti chceme však upozornit ještě na základě podrobnějšího průzkumu.

Pro celkový pohled na demografický vývoj českých zemí však již dnes vyplývá ze studia břevnovského indexu zajímavé zjištění, že do konce 17. století připadalo v Břevnově na 1 ženu sledované skupiny 7,2 živě narozených dětí (8,3 v tzv. úplných rodinách), z nichž však patnáctý rok života přežilo jen 4,3 děti (v úplných rodinách 5,1). V první polovině 18. století se úmrtnostní situace dětí při současném poklesu plodnosti zhoršuje, protože na 1 ženu narozenou po roce 1700 připadá již jen 6,1 narozených dětí (v úplných rodinách 6,8) a 3,3 děti přeživších patnáctý rok (v úplných rodinách 3,6). Je ovšem otázka, nakolik toto zhoršení není způsobeno zlepšením evidence dětských úmrtí po roce 1700. Buď jak buď se výsledný počet dětí přeživších 15 let připadajících na 1 ženu v 1. polovině 18. století v Břevnově blíží údajům, které máme po ruce pro 2. polovinu 19. století, za podmínek plodnosti již poněkud jiného typu.

Na příklad podle Statusu animarum z r. 1891, uloženého dnes ještě na matričním oddělení NV obce Bílá Třemešná, okres Trutnov, připadalo na 1 ženu, narozenou v letech 1840-

1850 v obci Bílá Třemešná 3,4 děti přeživších 15 let. Stejný počet přeživších dětí na 1 vdanou ženu připadal na základě průzkumu matrik z 2. pol. 19. stol. i v obci Verdek u Dvora Králové n. Labem. Těmto otázkám však bude věnována podrobnější pozornost při studiu úmrtnosti na základě břevnovského indexu. Již dosavadní dílčí pracovní výsledky však ukazují, že na základě studia podrobného indexu matrik lze dosáhnout pozoruhodných závěrů, které, pokud by nebyly omezeny jen na ojedinělý nález pro jediné místo, mohly by úspěšně ovlivnit rozvoj našeho historicko-demografického výzkumu.

P o z n á m k y

- 1) Index alphabeticus I. Omnium Baptizatorum, Copulatorum & Sepultorum in Ecclesia Regulari, ac Parochiali S. Margarethae Virg. & Mart. O.S. Benedicti, collectus tum ex diversis matriculis, tum attestatis copulandorum, tum denique inquisitione consanguineorum. Ab anno 1652 ad annum 1750 inclusive. (Archiv města Prahy, BRV i l.) Záhloví druhého indexu svázaného ve stejné knize s prvním je zachyceno na připojené příloze (str. 146 .)
- 2) Pro názornost uvádím číselné údaje, na jejichž základě byla tabulka vypočtena:

Věk ženy při sňatku	Jednotlivá období manželství:															
	15 - 19		20 - 24		25 - 29		30 - 34		35 - 39		40 - 44		45 - 49			
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B		
15-19	11	6	40	18	35	17	35	17	18	9	20	1	15,5	0		
20-24	-	-	51	24	83	40	78	35	75	28	71	22	69	3		
25-29	-	-	-	-	64,5	32	109	47	105	38	100	22	84	9		
30 a více	-	-	-	-	-	-	16,5	8	22	11	33	12	29	5		
Bez rozdí- lu věku	11	6	91	42	182,5	89	230,5	107	220	86	224	57	197,5	17		

- A = Součet let (zaokrouhлено na 1/2 roku) strávených v manželství v tomto období u všech žen věkové skupiny.
B = Součet porodů připadajících na toto období u všech žen věkové skupiny.

Rudolf A n d ř l

Demografické poměry na lenních statcích Frýdlantska
v první polovině XVII. století

I.

V rámci frýdlantského panství se udržela do XVII. století řada lenních statků, jejichž počátky sahaly většinou do XIV. století a které tvořily ucelenou soustavu, vázanou služebnostmi k hradu Frýdlantu a jeho majitelům. V průběhu staletí počet těchto statků kolísal, jejich půdní fond se drobil a do poloviny XVII. století klesl v řadě případů hluboko pod existenční minimum drobné venkovské šlechty. Důsledkem tohoto vývoje byl pak rychlý zánik, který tyto statky postihl v rozmezí několika desetiletí v druhé polovině XVII. století.

Frýdlantským lenním statkům byla dříve v historické literatuře věnována pozornost více z hlediska genealogie jejich držitelů, případně z hlediska jejich vnějšího vývoje. Otázkám vnitřního vývoje, hospodářským, ale i demografickým poměrům pozornost věnována nebyla. Jednou z příčin této skutečnosti je nedostatek pramenného materiálu, který je zejména pro některé z tohoto komplexu otázek v XVII. století velmi citelný a pro období dřívější zcela neprozkoumatelný.

Pro zkoumání demografických poměrů je tedy možno se zde opírat jen o neúplně zachované seznamy poddaných, pořízené v souvislosti s jejich poddanskými povinnostmi, náboženským vyznáním, zpověďmi či útkem do sousední Lužice v době tvrdých protireformačních opatření zejména v padesátých letech XVII. století. Poměry v rodinách lenní šlechty poznáváme ze sporadicky zachovaných rodinných písemností, ze souboru lenních knih frýdlantského panství a z písemného materiálu vzešlého z agendy správy frýdlantského panství a pro období valdštejnské i z činnosti jišinských ústředních úřadů. Šlechtické rodiny bývají rovněž zachyceny v soupisech obyvatelstva dle víry v padesátých letech XVII. století.¹⁾ Vzhledem k těsným příbuzenským vztahům frýdlantské lenní šlechty k šlechtickým rodům v Lužici, lze zprávy o ní nalézt i v archivech tamních rodů²⁾, jak je to patrné i z děl W. v. Boettichera³⁾,

H. Knothe⁴⁾ i některých našich vlastivědných badatelů.⁵⁾ Je však třeba s politováním konstatovat, že ani v lužických archivech se nedochovaly v bojnější míře písemnosti, které si frýdlantská lenní šlechta odvážela při odchodu do emigrace spolu s ostatními cennostmi. K hlavním příčinám, že se nám pramenný materiál přímo z lenních statků zachoval tak mezerovitě, je nutno přičíst samotné válečné události, které několikerým plněním statků odkázaly zničením cenných písemností i dnešní době ještě své neblabě dědictví.

V této stati se zabývám situací na lenních statcích, které existovaly - někdy dva i tři v téže vesnici - v těchto místech: Andělka (Engelsdorf), Arnoltice (Arnsdorf), Boleslav (Bunsendorf), Bulovka (Bullendorf), Černousy (Tschirnhausen) Dolní Oldřich (Nieder Ullersdorf), Dolní Višňová (Nieder Weigsdorf), Habartice (Ebersdorf, Háj (Göbe), Hermanice (Hermsdorf), Loučná (Lautsche), Poustka (Wystung), Pertoltice (Berzdorf), Nova Ves (Neundorf), Srbská (Wunschendorf), Ves (Wiese), Gerlachsheim (na území Lužice, dnes Polská lid. rep.).

II.

K některým demografickým otázkám frýdlantské lenní šlechty

Je až zarážející, jak málo se za normálních okolností dovidáme o rodinných poměrech držitelů zdejších lenních statků. Ani změny v majitelích statků, třeba v důsledku umrtví, prodeje, zadlužení, neskytají obvykle více, než jména žijících členů rodiny, či dědiců, majících na spisemné události nějaký podíl. Tyto prameny však nepodávají úplný obraz šlechtické rodiny, nezachycují ani všechny členy rodiny - např. ani všechny děti v rodině narozené, protože podle povahy pramene nejsou zachyceny děti již zemřelé nebo děti či sourozenci, žijící již mimo rodinu a nemající s dotyčnou událostí nic společného. Pouze na základě dlouhodobého průřezu dějinami jednotlivých rodů by bylo možno přibližnou jejich početnost v rámci pramenných možností blíže stanovit.

V průběhu XIV. až XVII. století se na frýdlantských lenních statcích vystřídalo více než šedesát šlechtických rodů, z nichž mnohé se jejich dějinami skutečně jen mihly. Trvalejšího významu nabyly z nich tyto rody: Bindemann, Borau, Dobschitz, Eberhardt, Faust, Gersdorf, Griessel, Hoberg, Kottwitz, Kyaw, Langtte, Maxen, Miltitz, Nostitz, Weigsdorf, Uechtritz, Unwurde, Tschernhausen, Seliger, Schweinichen, Schwanitz, Schwartz, Röbrieh, Rodewitz.

Ne u všech se však dovidáme bližší informace o jejich rodinných poměrech. Čím dále zpět, tím méně udají se o nich dochovalé a tato tendence přirozeně zkracuje zjištěné

Výsledky v neprospěch starších a ve prospěch mladších období. Jestliže se přesto pokusíme o sumarizaci údajů o populačním vývoji v rodinách drobné šlechty, pak docházíme s vědomím výše vyslovených výhrad k těmto výsledkům:

1) V průběhu zhruba tří století bylo možno zjistit z rodů na frýdlantských lenních statcích celkem 161 otců rodin s dětmi, k nimž bylo možno na základě písemných zpráv přiřadit 432 synů a dcer, tedy v průměru 2,7 v pramenech zachyceného dítěte na každého z těchto otců.

2) Provedeme-li rozbor těchto 161 údajů, pak vidíme, že na otce zjištěné

ve XIV. st.	"	"	2,2 děti	(v pramenech doložených)	"
v XV. st.	"	"	2,5 děti	"	"
v XVI. st.	"	"	2,9 děti	"	"
v XVII. st. (zhruba do pol.)	"	"	2,2 děti	"	"

Z toho je patrný zřetelný populační vzestup v rodinách drobných šlechticů, který je ve svém průběhu a intenzitě, jak se nám dnes jeví, jistě ovlivněn i hojnějším totem informací v XVI. a na počátku XVII. století.

Uvedená zjištění odpovídají vcelku populačnímu vývoji u nás, pro drobnou šlechtu se v něm však skrývalo vážné nebezpečí drobení majetku a chudnutí, které na sklonku XVI. století nabývalo, jak je patrné i z pramenů hospodářské povahy, stále tišivějšího charakteru. V XVII. století měla populační situace v rodinách frýdlantské lenní šlechty všechny znaky mimořádných a zmatených poměrů. Ještě na jeho počátku byly některé rodiny velmi početné: v roce 1614 zanechal Bedřich z Schwanitz dva syny a šest neprovdaných dcer, Arnošt z Borau na Vai zanechal (1616) šest nezletilých dětí, Adam z Schweinichen rovněž šest dětí. ⁶⁾ Zde tedy ještě pokračoval vývoj předchozích desetiletí, v němž bychom našli i další početné rodiny: Bindemanny na Habarticích, Gersdorfy, Griesslaury a Maxeny.

V polovině XVII. století, po válce, máme sice ještě na čtrnácti statcích frýdlantska zachyceny průměrně tři děti ve šlechtických rodinách, pan Borau na Pertolticích měl šest dětí, ale některé statky zůstaly již bez dědice (Arnoltice, Ves.) Úbytek dětí byl patrný nejen v rodinách "staré", tj. předválečné šlechty, která v té době již mizela z dějin frýdlantska, ale jevil se i v rodinách nové se zde usadivších šlechticů (Lamottové, Puteani, Puchler, Heister, Rodewitz, Röhrich).

Vrátíme-li se ještě jednou k onomu počtu 161 otce rodin s dětmi, o něž jsme se opírali v předcházejících odstavcích, pak z nich mělo

46 rodin	po 1 dítěti	(zachyceném v pramenech)
39 "	po 2 dětech	(zachycených v pramenech)
39 "	po 3 dětech	(" ")
16 "	po 4 dětech	(" ")
7 "	po 5 dětech	(" ")
8 "	po 6 dětech	(" ")
4 "	po 7 dětech	(" ")
2 "	po 8 dětech	(" ")

Další údaje, které by nás v souvislosti s populačním vývojem drobných šlechtických rodin zajímaly, se v pramenech vyskytují jen sporadicky. To platí zejména o věku, jež se členové těchto rodin dožívali. Zde nám v některých případech mohou pomoci ojediněle dochované náhrobky na hřbitovech či v kostelích někdejších lenních vesnic. ⁷⁾ Věk zemřelého je z dvaceti dochovaných náhrobků uveden v devíti případech (vesměs ze XVII. století). Z toho

ve věku 70-79 let	zemřela 1 šlechticeň,
ve věku 60-69 let	zemřeli 3 šlechtici a 2 šlechticeň,
ve věku 50-59 let	zemřel 1 šlechtic
ve věku 40-49 let	zemřel 1 šlechtic
ve věku 20-29 let	zemřel 1 šlechtic (souboj)

Více údajů k těmto otázkám nám náhrobní kameny dnes již neprozradí, v našem případě však dokazují, že celé dvě třetiny šlechticů, z jejichž náhrobků jsme údaje o věku, v němž zemřeli, čerpali, se dožili alespoň šedesáti let.

III.

K některým demografickým otázkám poddaného obyvatelstva na frýdlantských lenních statcích

Pro posouzení demografických poměrů poddaného obyvatelstva neposkytují předválečné prameny žádná spolehlivá vodítka. Teprve převratné změny, které přivodila třicetiletá válka, způsobily, že se i na lenních statcích objevují písemnosti, které nás podrobněji informují o složení a věku obyvatelstva. Seznamům obyvatel dle víry, seznamům uprchlých, seznamům opět se navrátilých a spovědním seznamům vědíme především to, že i zde na frýdlantsku poznáváme pracujícího člověka i z jiné stránky než jen z hlediska jeho feudálních po-

vinnosti. Z povahy a poslání těchto pramenů ovšem vyplývá, že zachycují situaci k okamžiku soupisu - především k létům 1651/1652 - takže z nich můžeme činit závěry jen k některým otázkám (složení obyvatelstva dle věku, dle pohlaví, počet dětí v rodině, pokud jsou ke dni soupisu uvedeny, apod.), zatímco další otázky na jejich základě řešit nelze.

Kombinací údajů z uvedených pramenů a vzájemnou konfrontací seznamů bylo možné dospět na jednotlivých statcích k celkovému přehledu, který je uveden v následující tabulce: 8)

Složení obyvatelstva podle pohlaví a věku na počátku padesátých let XVII. století

Státek	1		2		3		4		5		6		7		8	
	Muži nad 20 let	Ženy nad 20 let	Mládež do 20 let	Ženy do 20 let	Chlapci do 20 let	Ženy do 20 let	Chlapci do 20 let	Počet rodin	Počet dětí v nich	Prům. počet dětí v nich	Počet	Počet	Prům. počet	Počet	Počet	Počet
Andělka	31	25	13	17	-	22	1,3	22	2							
Arnoštice	16	19	11	9	-	19	1,1	19	2							
Boleslav	11	14	3	6	-	11	0,8	11	8							
Bulovka (leuni st.)	26	24	12	20	-	24	1,3	24	-							
Bulovka (Judi- tengut)	1	1	1	-	-	1	1	1	-							
Bulovka (zbytek ves.)	34	26	13	16	-	27	1,1	27	-							
Cernousy	14	13	8	4	-	13	0,8	13	-							
Dolní Oudřky	38	36	12	23	-	34	1	34	14							
Dolní Višňová	13	13	4	3	-	11	0,6	11	1							
Gerlechsheim	10	10	7	9	2	10	1,3	10	1							
Habartice	4	1	-	2	-	1	-	1	-							
Háj	5	5	2	3	-	5	0,8	5	1							
Kermanice	7	6	6	5	-	6	1,9	6	1							
Loučná	12	11	8	9	-	7	2,4	7	1							
Mová Ves	29	20	20	13	8	20	1,6	15	1							
Pertoltice Hor.	12	15	4	3	-	11	0,5	11	1							
Pertoltice St.	10	11	3	3	-	14	1,2	14	1							
Pertoltice D.	13	17	1	2	13	20	1,2	20	1							
Poustka	16	22	11	11	2	26	2,2	26	1							
Srbská	29	28	32	30	-	30	2,3	30	-							
Ves	16	14	7	4	-	12	1	12	-							
C e l k e m	352	331	178	194	25	309	1,2	309	59							

Pozn. k předcházející tab.:

Sloupec "?" označuje počet dětí bez udání pohlaví. Ve sloupci "Průměrný počet dětí na rodinu" jsou zahrnuty všechny děti uvedené ve vztahu k rodičům bez věkového ohra-
ničení.

Číslo ve sloupci "8" je podle věku a pohlaví zařazena již ve sloupcích 1 - 4.

Z tohoto přehledu, který zachycuje podstatnou část obyvatelstva lenních statků na Frýdlantsku - úplný stav nelze pro mezerovitost pramenů určit, ale odhadem by bylo možno před třicetiletou válkou ho klást asi na 1500 osob bez rozdílu věku - je možno upozornit na tyto skutečnosti:

1) Na bezpečně doložených 309 rodin připadalo v průměru 1,2 dítěte zachyceného v pramenech a určeného vztahem k příslušné rodině. Průměrný počet dětí, který se tehdy rodil, byl přirozeně vyšší, prameny, kterých bylo zde třeba použít, nás však neinformují o dětech dříve zemřelých či žijících již samostatně.

2) Rozdíly, které se mezi jednotlivými statky jeví v průměrném počtu dětí, připadajících na jednu zjištěnou rodinu, jsou výsledkem řady faktorů předchozího vývoje a válečných let na každém z nich. Za povšimnutí však stojí, že ke statkům s největším počtem dětí na rodinu patří Srbská, mající již tehdy značný počet pláteníků, a Nová Ves, v níž se rovněž tehdy rodila textilní tradice.

3) Podle pohlaví se jeví nepatrná početní převaha mužů, početní poměr obou pohlaví není však v jednotlivých věkových kategoriích stejný. Ve věku předreprodukčním (0-14 let) jsou v převaze ženy nad muži (53,5% : 46,5%), v období reprodukčním (15-49 let) bylo z celkového počtu jedinců zachycených v tomto věkovém období 44,8% mužů a 55,2% žen, v období postreprodukčním (od 50 let výše) se však projevila výrazná převaha mužů, takže ve věku nad 50 let bylo z celkového počtu zjištěných osob této věkové kategorie 63,3% mužů a jen 36,7% žen. Dá se říci, že si ženy zachovávaly početní převahu do svého 35-39 roku věku. Pak nastává zřejmě v důsledku tehdejších nepříznivých životních a hygienických podmínek s častými úmrtími při porodech přesun ve prospěch mužů, kteří se dožívali ve větším počtu vyššího věku než ženy. Potvrzuje to i větší počet snatků u mužů než u žen. Věkové složení manželských dvojic vykazuje v průměru rozdíl šesti let mezi mužem a ženou. Nejčastější snatkový věk žen - odhadnutý podle stáří jejich dětí - byl kolem dvacátého roku, u mužů mezi 25. - 30. rokem, i když zde byly přirozeně výjimky. Snatkový věk snižovaly nesporně v řadě případů mimořádné poměry, které přinášela válka a její důsledky, kdy bylo

někdy třeba dříve převzít zděděnou usedlost, nebo se naskytla příležitost ujmout se v místě některé opuštěné usedlosti. Podíváme-li se v souvislosti s těmito snatkovými otázkami ještě na věkové rozvrstvení uvnitř skupiny mužů a skupiny žen v reprodukčním a postreprodukčním věku, získáme tento obraz:

ve věku	15 - 19 let	bylo	5,2 %	všech mužů	a	6,9 %	všech žen
" "	20 - 24	" "	7,7 %	" "	" "	9,5 %	" "
" "	25 - 29	" "	6,2 %	" "	" "	8,5 %	" "
" "	30 - 34	" "	8,4 %	" "	" "	12,9 %	" "
" "	35 - 39	" "	7,6 %	" "	" "	8,3 %	" "
" "	40 - 44	" "	12,6 %	" "	" "	9,0 %	" "
" "	45 - 49	" "	5,9 %	" "	" "	4,4 %	" "
" "	50 - 54	" "	7,8 %	" "	" "	5,8 %	" "
" "	55 - 59	" "	2,6 %	" "	" "	1,0 %	" "
" "	60 - 64	" "	3,3 %	" "	" "	0,6 %	" "
" "	65 - 69	" "	1,5 %	" "	" "	0,2 %	" "
" "	70 - 74	" "	1,1 %	" "	" "	1,0 %	" "
" "	75 - 79	" "	0,2 %	" "	" "	0,0 %	" "
" "	80 - 84	" "	0,0 %	" "	" "	0,2 %	" "

Pohled na věkové rozvrstvení všeho obyvatelstva bez rozdílu pohlaví dovoluje však učinit i některé další závěry. Především je ze situace na počátku padesátých let zřejmé, že určitý populační vzestup nastal již před koncem války, tedy v době, kdy Frýdlantsko bylo ještě v držení Švédů. Tehdy se tu vytvořila poměrně klidná doba, kdy se pod jejich záštitou vraceli zase do vesnic lidé, kteří v důsledku prvních protireformačních opatření uprchli, kdy se sem vrátili i protestantští kněží a kdy až na vůle běžné vymáhání kontribucí byl celkem klid. Projevilo se to příznivě i na populaci, takže v roce 1652 náleželo věkové skupině do 9 let celkem asi 25% osob, které bylo možno věkově v pramenech zachytit.

Na věkové struktuře obyvatelstva se projevilo i několik slabých ročníků, zejména 1624/25, 1631/32, 1639/40. V tom se zřejmě odrážejí pohnuté chvíle spojené jednak s vojenskými vpády, pustošením a plněním Frýdlantska, ale také s důsledky prvních protireformačních opatření v první polovině dvacátých let a s následky epidemie, kterou máme pro léta 1624-25 doloženu i z jiných pramenů. Naproti tomu se projevují nápadná populační maxima ve 30., 40., 50. roce věku, jejichž vysvětlení lze najít v nepřesných znalostech věku lidí v té době, takže často byl neznámý údaj o věku zejména nepřítomných poddaných nahrazován přibližným odhadem - třicátník, čtyřicátník apod.

Jádro obyvatelstva tvořili tedy lidé ve věku 15 - 49 let, na něž připadalo zhruba 57% všech podchycených lidí.

To odpovídá situaci na jiných menších statečích severních Čech, např. na statku Chrastrná u Jablonného nebo Domaslavice u Českého Dabu. 9)

Ve skupině čeledí bylo věkové složení dost pestré. Najdeme ve službě šestiletého sirotka, ale nejčastěji mládež ve věku 12 - 19 let. Mazi mužskou čeledí je poměrně silná skupina osob ve věku 20-29 let (asi 30% všech čeledinů). Osoby starší třiceti let se objevují již méně. Nejvyšší věk v kategorii čeledí byl 55 let. Manželské dvojice jsou mezi čeledí uvedeny jen výjimečně. Podle pohlaví převládaly ženy, přibližně v poměru 3:2. Ukazuje to na značnou potřebu ženské práce v hospodářství, souviselo to i s početní převahou žen v nejnižším věku a bez vlivu nezůstávala ani ta skutečnost, že mužské námezdní síly byly přece jen pohyblivější a drobná šlechta měla zájem na tom, aby si založily vlastní existenci na opuštěných usedlostech.

Na závěr lze konstatovat, že pramenný materiál k dějinám lenních statečků na Frýdlantsku přináší i přes svou nesrovnalost k otázkám historické demografie řadu údajů, potvrzujících zdejší husté osídlení před třicetiletou válkou, jež mělo svůj základ v příznivém hospodářském vývoji celé oblasti v XVI. a na počátku XVII. století. Právě na lenních statečcích se v pravém světle projevila závažnost změn, k nimž došlo v průběhu války a zejména v prvních poválečných letech ve složení obyvatelstva nejen v důsledku vlastních válečných útrap, ale především v důsledku tvrdých protireformačních opatření. Konfrontace již získaných údajů z lenních statečků s výsledky probíhajícího bádání o situaci na vrchnostenských vesnicích frýdlantského a libereckého panství umožní podat zevrubný obraz demografických poměrů této srovnávací oblasti v onom pro její další hospodářský a sociální vývoj tak důležitém období.

Poznámky a odkazy

- 1) Bylo použito pramenů k dějinám jednotlivých lenních statečků z rodinného archivu Clam Gallasů ve Státním archivu v Litoměřicích, pobočka Děčín a pro Valdštejnovo období též z příslušných fondů Státního ústředního archivu v Praze.
- 2) Tyto fondy jsou soustředěny v Historisches Staatsarchiv Bautzen, Německá demokratická republika.
- 3) Boetticher Walter, von: Geschichte des Oberlausitzer Adels und seiner Guter, I - IV. 1912 - 1923.
- 4) Knothe Herrmann: Geschichte des Oberlausitzischen Adels und seiner Guter vom 12. bis gegen das Ende des 16. Jahrhunderts, Leipzig 1879.
- 5) Jde tu zejména o díla A. Ressela, J. Helbiga, E. Gieracha.
- 6) Ressel A.: Geschichte des Friedländer Bezirkes, 1902, str. 384.
- 7) Metzger O.H.: Historische Denkmäler im Friedländischen, 1910.
- 8) Tabulka je sestavena na základě soupisů obyvatelstva na jednotlivých statečcích (rod. archiv Clam-Gallas) konfrontovaných se soupisy pro frýdlantské panství z let 1651/52 a s přihlédnutím k práci F. Pohla: Die Exulanten aus der Herrschaft Friedland im Sudetenland, 1939.
- 9) Šimák J.V.: Soupisy osob podle víry z r. 1651, Od Ještěda k Trockám, roč. II, 1923-24, str. 216, 217.

Gustav Hofmann

Panství Dolní Lukavice ve světle soupisu
k dani z hlavy r. 1691

Soupis obyvatel sestavované pro potřebu vybírání daně z hlavy nejsou zřejmě příliš početné a také dosud nebyly ve větším měřítku použity pro historicko-demografické studium. Chtěl bych proto v tomto příspěvku podat rozbor jednoho takového soupisu z r. 1691, který se dochoval pro panství Dolní Lukavice, a ukázat tak na možnosti, jež tento pramen pro náš účel skýtá. Při studiu a rozboru soupisu k dani z hlavy nelze hledat odpověď na všechny otázky, které si při studiu demografického vývoje v minulosti klademe, ale i tak soudím, že na některé z nich bude možno odpověď nalézt a že ani tento pramen není pro naše studium nezajímavý.

x

Pro panství Dolní Lukavici nemáme pro druhou polovinu 17. století - s výjimkou berní ruly - dochovan žádný pramen, který by dovolil alespon v hrubých rysech podat jeho demografickou charakteristiku. O to vítanější jest nález soupisu obyvatel, který byl pořízen při vybírání daně z hlavy z r. 1691.

Jest to sešit o 18 foliích, na fol. 1 nádepsaný "Beschreibung der Kopf-Steuer auf der Herrschaft Unter Lukawetz, Anno 1691" (uložení Státní archiv Plzeň - pobočka Klavov, Vs Dolní Lukavice, kart. č. 81). Na fol. 2 jest kromě toho uvedeno: "Pilsner Crgis, Herrschaft Unter Lukawetz - Beschreibung der Kopfsteuer, so wohl von Bedienten, Hoffgesindlich, als Bawern, Kalupner, Gartner und Innleuthen, wie folget".

Na dalších foliích následuje seznam zaměstnanců velkostatku (úředníci, myslivci, panští kováři aj.), dále zaměstnanců na panských dvorech (šafář, šafářka a čeledě) a konečně od fol. 6 popis poddaných na jednotlivých vsích.

Dolnolukavické panství mělo v tomto období rozsah, jak se ustálil po značných územních změnách v druhé polovině 17. století. Náležely k němu vsi Dolní Lukavice, Horní Lukavice, Lišice, Krasavce, Snopyšovy, Háje, Osek, Vodokrty, Knihy, Renče, Libákovice, Plevnov, Střížovice, Chlum, Předenice a Sač.

O obsahové náplni soupisu není třeba se na tomto místě podrobněji zmiňovat. Obsahuje vždy jméno hlavy rodiny (tj. samostatnace; hospodáře či podruha) a následující rubriky: výše daně za hlavu rodiny, z manželky, dále počet dětí a plat z nich. Výše mezd je uvedena jenom u zaměstnanců velkostatku a u veškeré čeledě, jimž také byla podle její výše dan vyměřována. Poddani na vsích, bez ohledu na sociální kategorii, platili jednotně 12 kr. za hlavu rodiny, 6 kr. za manželku a 3 kr. za dítě.

U osob, u nichž je uváděna mzda, činila daň u hlavy rodiny (bez ohledu, zda to byl muž či žena, tj. vdova či děvečka) 5%, manželka, neměla-li vlastní příjem, byla zatížena 2,5% mzdy manželovy, dítě 1,25% mzdy otčovy. Výjimku činí jenom šafář v dolnolukavickém dvoře, který z dítěte platil pouze 3 kr., ačkoliv podle výše mzdy měl platit 9 kr. Tuto nesrovnalost bude patrně nutno vysvětlit omylem.

Tolik tedy několik nejnutnějších poznámek o povaze našeho pramene.

x

O co tedy dovoluje náš zkoumaný pramen zjistit? V první řadě to jest stanovení počtu obyvatel na dolnolukavickém panství, předpokládáme-li ovšem, že v seznamu jest zachyceno skutečně všechno obyvatelstvo. Mám zde totiž na mysli možné odchylky jednak u zcela malých dětí, narozených těsně před pořízení soupisu, jednak u osob starých, tedy osamělých vdov a výměnkářů, které bychom snad mohli sledet v kategoriích podruhů. Ovšem kontrola přesnosti našeho seznamu by byla možná jenom pomocí rekonstrukce rodiny, kterou by však bylo třeba sestavit z dochovaných matrik.

Počet obyvatel a jeho hustota (katastrální výměra obcí byla převzata ze statistického lexikonu obcí z r. 1930) byly následující:

	počet obyvatel	výměra v km ²	obyv./km ²
Dolní Lukavice	203	7,12	28,5
Horní Lukavice	75	ves byla rozdělena	
Lišice	109	4,13	26,4
Krasavce	54	3,48	16,7
Snopušovy	47	4,31	10,9
Háje	57	2,04	27,9
Osek	63	3,28	19,2
Vodokrbý	118	4,93	23,9
Knihy	26	1,30	20,0
Řenče	112	7,67	14,6
Plevňov	31	1,63	19,0
Libákovice	108	5,40	20,0
Předenice	44	ves byla rozdělena	
Střížovice	125	ves byla rozdělena	
Chlum	111	3,78	29,4
Seč	63	3,33	18,9
c e l k e m	1346	—	—
celkem bez rozdě- lených vsí	1102	52,40	21,03

Z celkového počtu 1346 obyvatel bylo na panství 716 dětí (v tom 5 dětí bez rodičů), tj. 53,2%. Jest to značný podíl, odpovídající však tomu, že do seznamu byly podle znění příslušného patentu zapisovány děti do 18 let. Zde jest však třeba položit další otázku: kde jsou zapsány děti starší 18 let, které byly ještě u rodičů? Snad byly uvedeny v kategoriích čeledínů a děveček. Odpovědět přesně na tuto otázku však nelze, již také proto, že čeledínové a děvečky u poddaných jsou v prameni uváděni jenom křestním jménem.

A snad z této okolnosti bychom mohli soudit na to, že se slespon v některých případech - jednalo skutečně o děti hospodářů.

Po odečtení dětí zbylo na panství 640 dospělých osob. Z nich bylo 324 mužů (tj. 50,6%) a 316 žen (49,4%).

Daňový seznam umožňuje také zjistit počet dětí na jednu rodinu, a to podle jednotlivých sociálních kategorií. Ovšem ani zde se nedovídáme o skutečném počtu dětí v té či oné rodině, ale jenom o počtu dětí do 18 let. Domnívám se však, že i takto omezený přehled nebude bez zajímavosti.

	0	1	2	3	4	5	6	7	počet rodin	počet dětí	děti na 1 rodinu
zaměstnanci	1	1	2	3	3	1	1	-	12	37	3,083
dvory (šaf- ářů)	2	1	5	-	-	-	-	-	8	11	1,375
hospodáři	14	26	24	35	31	25	17	6	178	372	2,083
podruží	11	11	4	12	4	4	-	-	46	91	1,978
c e l k e m	28	39	35	50	38	30	18	6	244	711	2,911

Nejpočetnější byly tedy rodiny "hospodářů", tj. všech kategorií, vlastnicích zemědělskou půdou, po nich následovali zaměstnanci velkostatku (hejtman, písaři, myslivci, panští kováři). Naproti tomu značně pod průměrem jest skupina podruhů, u níž jest také nápadný značný podíl bezdětných rodin, dosahující 23,9 %, kdežto u "hospodářů" tvořil pouhých 7,87 % a u zaměstnanců 8,33%. Již jenom toto konstatování signalizuje, že ve skupině podruhů jsou zahrnuty osoby, které do ní bezpochyby nepřísluší.

Z tohoto srovnání se pak zcela vymyká skupina zaměstnanců panských dvorů (tj. šafářů), která jest málo početná, takže jest otázka, zda se získaných údajů možno nějaké závěry utvořit.

Neumožňuje-li tento zkoumaný daňový soupis podrobnější rozbor populační struktury panství, nejsme v lepším postavení, zajímáme-li se o strukturu sociální. V řadě případů sice pramen uvádí výši mzdy, ovšem velká masa poddaných zůstává zahrnuta do jediné kategorie, umožňující pouhé rozdělení na kategorii držitelů půdy a podruhů.

Přesto možno podat následující přehled o počtu osob (tj. včetně rodinných příslušníků) v některých sociálních kategoriích:

	počet osob	%
zaměstnanci - zámek	30	2,2
- dvory	25	1,9
- řemeslníci	32	2,4
držitelé půdy	907	67,3
podruzi	206	15,3
čeled	141	10,5
sirotci	5	0,4
c e l k e m	1346	100,-

Zajímavé jest také mzdová diferenciacce, pokud jí pramen dovoluje posoudit. Podle něho nejlépe placenou osobou na panství byl hejtman se 100 zl. roční mzdy. Daleko za ním následovali důchodenský a obilní písař se 40 zl., zahradník (40 zl.), sládek (15 zl.), myslivci (15 a 10 zl.), klíčnice (15 zl.). Panský bednář měl 15 zl., kováři 10, 6, 4 a 3 zl. Šafáři měli ročně 12 zl., jejich manželky 6 zl. Ovšem to vše jest bez deputátů, případně stravy, takže skutečná hodnota mezd byla vyšší.

Posornosti zasluhuje také rozvrstvení mezd čeledinů a děveček (včetně pohánků a pod.):

a) mzdy mužské čeledě:

mzda zl.; kr.	P o č e t		
	u poddaných	u ovcáků mlynářů apod.	u dvorů
12; -	-	-	1
10; -	-	2	-
9; 30	-	-	15
9; -	1	-	-
8; 30	1	-	-
8; -	5	-	-
7; -	3	-	9
6; -	3	7	-
5; 30	1	-	1
5; -	-	-	4
4; -	2	-	-
4; -	3	-	1
3; -	-	3	-
1; -	-	-	2
	20	12	34

b) mzdy ženské čeledě:

5; 20	-	-	22
5; -	-	3	-
4; -	5	-	-
3; -	29	-	-
2; 30	9	-	-
2; -	6	-	-
1; 30	1	-	-
	50	3	22

Rozbor soupisu obyvatel, sestaveného u příležitosti vybírání daně z hlavy r. 1691, umožnil alespon částečný pohled na demografickou a sociální strukturu jednoho ze západočeských panství na konci 17. století. Přestože tento rozbor nijak nemůže nahradit podrobné studium, které by se opíralo zejména o matriky, domnívám se, že zběžnou informací poskytuje, zejména, když si uvědomíme, že ani matriky z tohoto období dochované neposkytují informace zcela přesné. Bylo by si proto jenom přát, kdyby se podařilo najít větší počet pramenů tohoto druhu a zpracovat je alespon jako první zběžnou informaci o populační a sociální struktuře toho kterého panství.

Eva Rozsivalová

Districtus Egranus a jeho zdravotníci v polovině 18. století

Již na visitačních nálezech pražských měst z let 1725 a 1726 jsme si ukázali 1), že soupisy, které tvořily podklady pro známý tereziánský katastr český, nám mohou mnohí říci o výskytu různých povolání mezi obyvatelstvem a tedy i o výskytu povolání zdravotnických. Visitačním nálezům předcházela příznání, tzv. fassse. Z celých Čech máme tato příznání a visitační nálezy nejčastěji z druhého nebo z třetího desetiletí 18. století.

Chebsko "Districtus Egranus" mělo dlouho výjimečné postavení proti ostatním částem země. Až do poloviny 18. stol. bylo označováno jako okres, nikoli kraj 1a). K příznáním a visitačním nálezům došlo v Chebsku až v letech 1749, 1751 a 1752. Podobně jako jinde v Čechách mohou nám tyto soupisy říci mnohé o obyvatelstvu. Můžeme z nich vyčíst, kolik bylo např. v Chebsku zdravotníků, aspoň takových, kteří své zaměstnání nezapírali. V Chebu to byli lékaři medicíny, lékárníci, chirurgové a lazebníci. Dozvíme se, jaké příznávali příjmy a jaký majetek, v jakých domech bydleli, zda dobře, středně či špatně postavených, z kamene či ze dřeva, na náměstí, v hlavní, středně hlavní nebo odlehlé ulici; zda bydleli ve vlastním domě či v nájmu a většinou též, kolik platili nájemného.

Vyjma v městě Chebu našla jsem v chebském distriktu, resp. kraji jen jednoho zdravotníka a to lékárníka v městyse Redwitz-Marktrewitz, které však již od r. 1814 patří k Bavorsku.

Cheb se v době soupisu dělil na 4 čtvrti a 4 předměstí: 2) U mostecké brány, U lodní brány, U horní brány a U mlýnské brány. Ve městě bylo 394 měšťanských domů, 3 obecní, 5 šosovních, 3 zabradní domky, 23 sladoven, 2 domy před Mlýnskou branou. Mimo jiné budovy, jako byly např. kostely a kláštery, byly tam i 3 lazarety a latinská škola. Na předměstích bylo také 91 měšťanských domů a 1 obecní dům. Ve městě i na předměstí byly však i chalupy (52 a 30).

V příznáních a visitačních nálezech Chebu jsem sá všimla la rubrik, uvádějících majitele domů, zda byl dům měšťanský

či šosovní, jaká byla kvalita domu, kolik vynášel na činži, jaké bylo zaměstnání majitele a nájemníka, jaký byl jejich roční výdělek a pozemkový majetek. O pozemkovém majetku nutno poznamenat, že na rozdíl od ostatního území Čech byl měřen v Chebsku nikoliv na strychy a věrtele, ale na kary, mirky a hrnce (Např), při čemž jeden kar měl 8 mirk a 1 mirka 4 hrnce. V poměru k českým mirám se 3 kary rovnaly 10 stryčům, jeden český strych se rovnal dvěma chebským mirám a 3 1/2 hrnce. Byly to miry výsevkové. V poměru k matričké soustavě 1 strych měl 93 litry a 1 věrtel 23,25 litrů. 3) Velikost luk je i v Chebsku uváděna počtem vosů sklizeného sena a otavy na 2 nebo 4 koně, jako jinde v Čechách. 4) Na rozdíl od visitačních nálezů např. pražských měst, není v chebských záznamech uváděna kupní cena domů a počet a druh místností v domech jen mimo byt majitele, ne pro celý dům.

Jen v málo případech můžeme z počtu místností odvodit nějakou představu o bydlení zdravotníků. Nezasnavařovala jsem jen zdravotníky, ale i ostatní nájemníky v domech, ve kterých zdravotníci bydleli, pro srovnání majetku i příjmů jedněch i druhých.

V první chebské čtvrti bydlel v měšťanském domě č. 4 feldčar Ant. Pezmet. 5) Dům byl ve špatném stavu, postaven ze dřeva a z kamene v postranní ulici. Feldčar příznával roční výdělek 200 zl. a k tomu ještě podle visitačního nálezu a r. 1751 dobrých polí 1 kar, 3 mirky, středních 4 mirky luk 3/4 vozu sena a 1/8 vozu otavy. 6) Nájemného platil 15 zl. ročně. Druhý nájemník v domě platil 16 zl., ale jeho zaměstnání ani příjem není uveden. Manžel majitelky domu byl pergamentník a vydělával ročně 130 zl.

Dům č. 9, postavený dobře z kamene v postranní ulici v téže čtvrti patřil podle záznamu z r. 1749 lazebníkovi Joh. Kasp. Grossovi a v době visitače jeho synu Karlu Grossovi, který byl též lazebníkem. Otec Joh. Kasp. Gross bydlel v r. 1751 již v domě č. 102 v téže čtvrti. Dům č. 9 byl měšťanský jako ostatně všechny domy, v nichž zdravotníci bydleli, středně dobrý z kamene a ze dřeva. Byli tam 2 nájemníci, důstojník, který platil 20 zl. ročně a nepříznávaný řádný výdělek a krejčí, který platil 15 zl. a protože byl nemocný a málo provozoval řemeslo, příznával jen 20 zl. ročního výdělku. Lazebník Karol Gross příznával roční výdělek 100 zl. a řádný pozemkový majetek. Ten, který byl v záznamu o domě z r. 1749, převedl bývalý majitel Joh. Kasp. Gross k domu č. 102. Další zdravotník bydlel v domě č. 29 na náměstí. Dům patřil čináři, který příznával 200 zl. ročního výdělku, 1 kar, 2 mirky dobrých, 2 kary, 1 mirku 3 hrnce středních, 1 mirku špatných polí, louky řádné. Zpracovával slad na 25 věrek piva; vydělával z toho 56 zl. 15 kr., ale sa dřevo uváděl, že vydává 51 zl. Dům měl středně dobrý, z poloviny

z kamene, z poloviny ze dřeva. Na činži vynášel 26 zl. ročně. Někteří obyvatelé činži neplatili. Byli to předně sourozenci majitele, 2 bratři a 1 sestra. Nemají zaznamenán žádný roční výdělek, ale pozemkový majetek 1 kar, 3 mirky, 2 hrnce dobrých poli, 1 kar středních, 1 vůz sena a 1/2 vozu otavy. Jeden z bratří Egidius Muhlwenzel studoval medicínu. V prvním ročníku, jak je možno zjistit podle matricy pražské lékařské fakulty ??, byl v r. 1749. Doktorská disertace autora téhož jména a příjmení vyšla až v r. 1773 8) a protože je zaznamenána podle matricy v tomtéž roce 13.12. 8a) Pokud se jedná v případě prvního a dalších záznamů o tutéž osobu, trvalo mu studium víc než 20 let. Činžný zdravotník, který v době soupisu v domě bydlil, byl plukovní felčar. Jeho jméno není uvedeno, takže nemůžeme vyloučit, že jde také o příbuzného majitele domu. Také tento felčar neplatil činži a není uveden ani jeho roční výdělek. Další nájemník, městský poručík, přiznával roční výdělek 25 zl. a 2 kary žita jako deputát a stejně jako předchozí neplatil činži. 12 zl. činže platil truhlář, který však pracoval jako nádeník a jehož výdělek není uveden. Poslední z nájemníků platil 14 zl. nájemného; další záznamy o něm nejsou.

Majitelkou domu č. 81 byla lazebnice, vdova po Konradu Grossovi. Její dům byl středně dobrý, z kamene a ze dřeva, v odlehle ulici a vynášel na činži 23 zl. Lazebnice přiznávala roční výdělek 100 zl. a 6 mírek dobrých, 6 mírek 2 hrnce střední, 2 mirky, 2 hrnce špatných poli, 2 vozy sena, 1 vůz otavy. Jeden z obyvatel domu, snad učitel nebo majitel školy, "Schulhalter", neplatil činži a bydlel v bytě majitelky. Přiznával roční výdělek 40 zl. a 10 zl. z funkce. Pokrývač platil činže 10 zl. a měl roční výdělek 52 zl. Malíř platil 13 zl. a roční výdělek přiznával 52 zl.

Dům č.89 v postranní ulici patřil úředníku v klášteře sv. Kláry. Jeho výdělek ani žádný majetek kromě domu není uveden. V domě bydlel doktor medicíny M. Bost. Byl městským lékařem. Je znám jeho příjem z funkce, ročně 24 zl. Další jeho příjmy, jak u doktorů medicíny bylo obvyklé, přiznávány nejsou. Činži platil 25 zl. Druhý nájemník, který bydlel v bytě majitele, nemá zaznamenán ani výdělek ani činži.

Lazebník Job.Kasp. Gross, o němž byla již zmínka, při domě č.9, byl na rozdíl od dosud uvedených lazebníků titulován též chirurgus juratus. Byl majitelem domu č.102. Byl to dům středně dobře vystavěný z kamene v postranní ulici. Gross přiznával roční výdělek 120 zl., 1 kar 4 mirky dobrých poli, 2 kary, 2 mirky střední, 1/2 hrnce ovocné zahrady, 4 1/4 vozu sena a 1,11/16 vozu otavy. Bydlil v domě sám, neměl žádné nájemníky.

V první čtvrti nacházíme tedy 1 doktora medicíny, který byl městským lékařem, 1 studenta medicíny, 2 felčary, z nichž 1 byl felčarem plukovním, 1 přísazného chirurga, zvaného též lazebníkem, dalšího lazebníka a 1 lazebnici - vdovu. Ani u jednoho z nich není zmínka o tovaryši, což je s podivem, zejména u lazebnice, o níž bychom mohli předpokládat, že byla majitelkou lazebnické živnosti po svém zemřelém manželovi. Tovyariši a učedníci nejsou však v chebských příznácných uváděni ani u jiných řemeslníků.

Ve druhé čtvrti 9) dům č.1 v hlavní ulici patřil lékařníkovi Ondřeji Koblerovi, který přiznával roční výdělek 500 zl. Jeho dům byl vystavěn středně dobře z kamene a vyjma majitele v něm bydleli ještě 2 nájemníci. Starý lokaj, který nepřiznával žádný výdělek a platil 12 zl. činže; kloboučník, přiznával 150 zl. ročního výdětku a platil činži 23 zl. Lékařníkovi patřil vyjma toho ještě jeden dům ve třetí čtvrti, také č.1, ale v postranní ulici, špatně vystavěný, ze dřeva a z kamene. Bydlil tam v bytě majitele hlídač, který měl roční příjem 24 zl. a neplatil nájemné. Další obyvatele dům neměl. Kromě těchto 2 domů měl lékařník ještě 6 mírek dobrých poli, 3 kary, 1 mirku středních, 1 mirku špatných, 1 mirku 1 hrnce zahrady, 1/2 vozu sena a 1/4 vozu otavy.

Dům č.25 v postranní ulici, který byl z větší části postaven z kamene, z části ze dřeva, ale ve špatném stavu, patřil radnímu Jon. Christ. Besneckerovi. Zdrojem ročního přiznávaného výdětku Besneckerova bylo uzavírání lahvi s minerální vodou z blízkých lázní (nyni Františkovy Lázně). Vydělával tak 70 zl. a za svoji funkci v radě měl 45 zl. ročně. Mimoto měl louky, z nichž sklízěl 1 1/4 vozu sena a 5/16 vozu otavy. V záznamech o daních jsou jako obyvatele uvedeni "dědicové Besneckerovi", a jmenovitě bratr majitele "Medicineae doctor zu Wien". Ze zápisů není jasné, zda tento doktor medicíny měl stálé sídlo ve Vídni či v Chebu.

Dům č. 35, špatně postavený ze dřeva, také v postranní ulici, byl majetkem vdovy po doktoru Fischerovi, není však známo, zda to byla vdova po doktoru medicíny.

Z výkonných zdravotníků můžeme tedy ve druhé čtvrti zaznamenat a určitosti jen lékařníka.

Ve třetí čtvrti 10) je vyjma majitele domu č.1 lékařníka u domu č.6 problematická zmínka o zdravotníkovi. V r. 1749 zaznamenán jako majitel domu č. 6 Adam Wels. V r.1751 byli tu jeho dědicové, u nichž není uvedeno jméno, ale v rubrice "Profession" je "Bader im vierten Viertel". V rubrice zaznamenávající roční výdělek ve visitacím nálezu z r. 1752 je vyplněn i roční příjem lazebnické živnosti,

52 zl. dodatečně však škrtnutý s odkazem na čtvrťon čtvrť. Lazebníka s tímto příjmem jsem ve čtvrté čtvrti nenašla, jen s ročním příjmem o 10 zl. vyšším, lazebníka Bernarda Friedricha. Dále je ve třetí čtvrti zaznamenán garnisonní řezbář Christ. Egid. Merker. Byl majitelem domu č. 107, vystavěného špatně ze dřeva a z kamene v postranní ulici. Jako roční výdělek přiznával 100 zl. Nájemníka v jeho domě byl nádeník, který nepřiznával žádný výdělek a platil 10 zl. nájemného. Majitel tohoto domu byl ve čtvrti praxěpodobně jediným vykonávajícím zdravotníkem.

Ve čtvrté čtvrti 11) byl majitelem domu č. 58 lazebník Bernard Friedrich, o němž už byla zmínka. Jeho dům byl vystavěn dobře z kamene a stál v hlavní ulici. Lazebník přiznával roční výdělek 62 zl. V jeho bytě bydlil ještě koželuh, který neplatil žádné nájemné. Jako roční výdělek přiznával 52 zl. V dalším bytě bydlel bývalý povozník a voják, který platil nájemné 7 zl. Jeho roční výdělek není znám. Roční výdělek nepřiznával ani výrobce dých, který pracoval jako tovaryš a platil 4 zl. činže, ani nádeník, který platil činže 5 zl. Malíř obrazů, jehož žena předala na výdělek len, přiznával roční výdělek 39 zl. a platil činže 10 zl. Majitel domu měl právo na 5 várek piva ročně.

Doktor medicíny městský lékař Erbeny bydlel v domě č. 77, který byl vystavěn dobře z kamene a stál v hlavní ulici. Dr. Erbeny nebyl majitelem domu. Zaměstnání majitele ani jeho roční výdělek výjma 20 zl., které vydělával na výrobě sladu, není posazmenán. Doktor Erbeny přiznával roční příjem od města 180 zl. včetně deputátu, jehož obsah neuváděl. Platil 20 zl. činže. Jméno Erbeny ve spojení s křesťním jménem Josephus, je uvedeno v matrice pražské lékařské fakulty 12) mezi studujícími medicíny v r. 1727. Mezi doktory jméno Erbeny uvedeno není. Jos. Erbeny, uvedený v matrice pražské lékařské fakulty, pocházel z Lovosic. Více se nám zatím o něm a případně jeho totožnosti s městským lékařem v Chebu vypátrat nepodařilo. Mimo doktora Erbenyho bydlel v domě ještě pekař, který přiznával 150 zl. ročního výdělku a platil 30 zl. činže, dále 2 vdovy, u nichž roční výdělký zaznamenány nejsou a z nichž jedna platila 10 zl. a druhá 8 zl. činže. Poslední nájemník, u kterého není zaznamenána žádná činže ani roční výdělek, byl majitelem 2 karů a 2 hrnků polí na střední, 1 karu a 5 mírek 2 hrnků polí na špatné půdě a luk na 3 vozy sena a 1 vůz ovavy.

V domě č. 98 dobře z kamene postaveném a stojícím na náměstí bydlel doktor medicíny Eschweiller. Dům patřil purkmistrovi, který měl podle záznamu s titulu svého úřadu roční příjem 380 zl. Mimoto měl právo vaření piva a posazkový majetek 1 kar 2 mírky polí na špatné půdě, 1 mírku, 1/2 hrnce ovocné zahrady, z luk sklízel 3 vozy sena a 2 vozy ovavy.

Doktor Eschweiller přiznával jako městský lékař roční příjem 180 zl. a na rozdíl od Dr. Erbenyho mimo tento plat měl ještě deputát, také však nevyznačený. Jiné příjmy, jak je u doktorů medicíny a osob vyššího stavu zvykem, nepřiznával. Nájemné platil 50 zl. K jeho majetku patřil ještě dům na předměstí 13) U lodní brány. Tento dům doktora Eschweillera na předměstí byl špatný dům, vystavěný z kamene č. 7. Bydleli v něm 4 nádeníci. Jeden v bytě majitele, ostatní 3 v najatých bytech, z nichž platili činži každý 9 zl. Podle visitačního záznamu (14,15) z r. 1752 se doktor Eschweiller jmenoval křesťním jménem Josef.

V domě č. 98 bydlelo ještě několik dalších nájemníků. Z nich prýkač přiznával roční výdělek 100 zl. a platil 20 zl. činže, mydlář a postrňeč sukna platili po 14 zl. nájemného a není u nich zaznamenán žádný roční příjem. Také obchodnice drobným zbožím, která platila 6 zl. ročně, příjem nepřiznávala.

V domě č. 115, postaveném dobře z kamene na náměstí, bydlel další lékárník Tomáš Klaffa. Dům patřil vdově, která nepřiznávala příjmy. Lékárník přiznával roční výdělek 500 zl. a bydlel stejně jako sedlák, přiznávající 150 zl. ročního výdělku, v bytě majitelky, takže ani jeden ani druhý neplatili činži. Byli tu však ještě další nájemníci. Městský kuchař, přiznával roční výdělek 104 zl., vlastnil 3 hrnce ovocné zahrady a platil 30 zl. činže, švec začátečník přiznával 60 zl. a platil 15 zl. činže, malíř obrazů přiznával též 60 zl. a platil 12 zl., žebráčka a vdova nepřiznávaly žádný příjem, první z nich platila činže 6 zl., druhá 9 zl.

Ve čtvrté čtvrti nacházíme tedy 2 městské lékaře, lékárníka a lazebníka.

Na předměstí U lodní brány 16,17) je zaznamenána jako majitelka domu č. 29 vdova po Dr. Weberovi. Nic však uvedeno, zda její zemřelý manžel byl doktorem medicíny. Na jiném předměstí U mostecké brány bydlel řezbář Ign. Dunger, který nesměl provádět své řemeslo. Žil asi dost bídne, protože bydlel v domě se 2 nádeníky. S jedním z nich platil stejně vysokou činži 7 zl. a 15 kr., druhý nádeník platil o málo více, 7 zl. 30 kr. Tito tři nájemníci se dělili o 4 pokoje, 4 komory a 2 kuchyně. Majitel domu, krejčí, bydlel ve svém druhém, špatně z kamene postaveném domě č. 62 v čtvrté čtvrti na hlavní třídě, přiznával roční příjem 65 zl. a 1 mírku 2 hrnce zahrady.

K tehdejšímu Chebsku patřilo i městečko Redwitz, které mělo tehdy 203 hospodářů v městě a na předměstí. Mnohých z nich patřila jen polovina domů. 18) Jako jediný zdra-

votník je tam zaznamenán lékárník Georg Andr. Fritsch. Byl majitelem středně dobře postaveného domu z kamene a ze dřeva (č.30), tři mírek polí na střední, dvou karů na špatné půdě, 2 mírek zahrady, 5 1/4 vozu sena a 1 5/8 vozu otavy a k tomu měl 1 mírku lesa, zarostlého křovinami a rybník na 1/2 kopy ryb. Měl také právo na 1 várku piva ročně a hlásil roční výdělek 100 zl. Na rozdíl od lékárníků v Chebu to byl výdělek poměrně malý, ale srovnáme-li jej s výdělkem a majetkem redwitzkých femesníků, vidíme, že v místních poměrech malý nebyl. Křejsí (č.31) přiznával roční výdělek 25 zl., měl jen 1/2 špatného domu ze dřeva a z kamene, 4 mírky polí střední a 4 špatné kvality, 1/2 hrnce zahrady, 1/2 vozu sena, 1/4 vozu otavy, 3/4 kopy rybníku a právo na 1/2 várky piva; truhlář (č.36) přiznával roční výdělek 40 zl., špatně stavěný dům ze dřeva a z kamene, 4 mírky střední a 6 mírek špatných polí, 1/2 hrnce zahrady, 1 3/8 vozu sena, 1/2 vozu otavy, vřtažní rybník na 1/4 kopy ryb a právo na 1/4 várky piva; řezník (č.7) přiznával výdělek 12 zl., 1/2 špatně vystavěného domu z kamene a ze dřeva, 1 mírku, 2 hrnce středních polí, 1 kar, 2 mírky, 3 hrnce špatných polí, půl vozu sena, 1/2 vozu otavy a právo na 1/4 várky piva ročně; pekař (č.8) přiznával 20 zl. ročního výdělku, dům střední kvality z kamene a ze dřeva, 6 mírek středních polí, 3 kary a 3 mírky špatných, 1 vůz sena a 1/4 vozu otavy. Ve skutečnosti však byl asi pekař zámožným mužem, protože byl majitelem 2 sladoven a 2 pivovarů. Jejich produkce není uvedena. Proti ostatním femesníkům byl ovšem příjmem lékárníkův daleko nejvyšší.

Také ve městě Chebu, jak jsme se s tím ostatně setkali i jinde v Čechách, patřily příjmy lékárníků k nejvyšším z přiznávaných. Vyšší byly jen příjmy některých obchodníků nebo povozníků^{18a)}. Naproti tomu příjmy lazebníků a felčárů byly o hodně nižší, i když většinou analogické příjmům femesníků, kteří vydělávali více než průměrně. Reálné příjmy byly v řadě případů zvyšovány výnosem z polí, luk, zahrad, výroby sladu a piva.

Na rozdíl od přiznání a visitačních nálezů z jiných měst, které jsem dosud prohlížela, setkáváme se v Chebu také se záznamy příjmů městských zaměstnanců, tedy i městských doktorů medicíny. Pro ty je to tím neobvyklejší, protože jinak jejich roční výdělků analogicky jako platy úředníků a jiných osob vyššího stavu nebyly uváděny v přiznání, protože nepodléhaly osobnímu fikticiu na rozdíl od výdělků femesníků a živnostníků. Nemůžeme předpokládat, že by uváděné příjmy chebských doktorů medicíny, které jim vyplácelo město, byly celými ročními výdělků za léčitelskou živnost. Je ostatně pozoruhodné, že záznamy příjmů tří městských lékařů se od sebe dosti liší. Není možno zjistit, zda to způsobuje nepřesnost záznamů, nebo rozdíly ve skutečných příjmech.

Pro město Cheb a jeho obyvatele byly důležité i blízké lázně známé v lékařské literatuře již v 16. stol.¹⁹⁾ a zvané dříve "Schlada Sauerling", nebo "Egerbad". V posledním desetiletí 18. století byly nazvány Lázně Františkovy. Při sledování zápisů o zdravotnicích v Chebu jsem se již zmínila o cinaři, který uzavíral lábve s kyselkou. Tyto lábve byly hliněné a byly z dílny místního výrobce. Město Cheb mělo ve své správě i dům na plnění lábvi minerální vodou, kde byl inspektor minerálních vod a plnič lábvi. Lázně se svými léčivými vodami vynášely městu 6 - 7 000 zlatých ročně.²⁰⁾ Inspektor minerálních vod byl pravděpodobně totožný s inspektorem pramene kyselky, zaznamenaným v přiznání k tereziánskému katastru. Byl současně radním a měl příjem 45 zl. a z funkce inspektora pramene příjem ročně 150 zl. Bydlel ve čtvrté čtvrti, byl majitelem domu č.16, který byl vystavěn dobře z kamene na náměstí. Měl ještě třetí příjem jako městský poručík, 1 zl. 30 kr. ročně.

Blízkost minerálních pramenů, jejichž léčivá síla byla již skoro 200 let známá a využívaná²⁰⁾ i výjimečně postavení Chebska v českém království pomohou snad vysvětlit, proč v Chebu, na rozdíl od jiných měst přibližně stejné velikosti, jako byly např. České Budějovice, které měly ve druhém desetiletí 18. stol. 306 domů²¹⁾ a v r. 1757 494 domů²²⁾, bylo více městských lékařů, lazebníků i ostatních zdravotníků. V Českých Budějovicích²³⁾ jsem podle přiznání a visitačních nálezů našla jen jednoho městského lékaře doktora medicíny, 2 lékárníky a 3 lazebníky. V Chebu 3 městské lékaře doktory medicíny, 4 lazebníky, z nichž jeden byl titulován též přísežným chirurgem a 1 byl garnisonním felčarem, 1 dalšího felčara civilního a 1 dalšího felčara vojenského. Lékárníci byli v Chebu stejní jako v Budějovicích dva. Je ovšem pravda, že mezi přiznáními a visitačním nálezem Budějovic a Chebu je 30 let časového odstupu a nesmíme srovnání přecenovat.

Chebský distrikt, který měl asi 380 km²²⁴⁾ a měl 16-18 tisíc obyvatel²⁵⁾, je velmi obtížné srovnávat s jinými územními správními celky tehdejších Čech - kraji už pro nepoměrně malý územní rozsah Chebska.

Prameny a literatura:

- 1) Rozsivalová E., Prager Sanitätspersonen in den Visitationbefunden in den Jahren 1725-1726, Acta Universitatis Carolinae, Medica, 1970, 8.7-8.
- 1a) O výjimečném postavení Chebska, viz nejnověji Dr.M.Lišková v: Tereziánský katastr český, Praha, 1970, sv. III, str. 12; dovoluji si Dr. Liškové poděkovat za cenné rady při studiu archivního materiálu k tereziánskému katastru.
- 2) Tereziánský katastr český, Praha 1964, sv.I, s.283.
- 3) J. Kincl, Světové míry a váhy, Praha 1951, s. 155.
- 4) Tereziánský katastr český, Praha 1964, sv. I, s.13.
- 5) Státní ústřední archiv, dále jen SÚA, sign. TK inv.č.3339.
- 6) Jsou-li v originále uváděny vozy o 4 koních, převádím je na dvojnásobný počet vozů o 2 koních.
- 7) Matricula facultatis medicae Universitatis Pragensis, 1657-1783, Praha 1958, s. 58.
- 8) Schmid L., Rozsivalová E., Pražské lékařské disertace, Praha 1957, s.45.
- 8a) Matricula l.c., str. 58, pozn. 31.
- 9) SÚA, TK inv. č. 3340.
- 10) SÚA, TK inv.č. 3341.
- 11) SÚA, TK inv.č. 3342.
- 12) SÚA, TK inv.č. 3342
- 13) Matricula facultatis medicae Universitatis Pragensis 1657-1783, Praha 1968, s.46.
- 14)15) SÚA, TK inv.č. 3345
- 16)17) Matricula facultatis medicae Universitatis Pragensis 1657-1783, Praha 1968, s. 64.
- 18) SÚA, TK inv.č. 3345.
- 19) SÚA, Tk inv.č. 330

- 20) Reuss F.A., Chemisch-medizinische Beschreibung des Kaiser Franzesbades, Eger 1816, s.104, 142, 137.
- 21) Tereziánský katastr český, Praha 1964, sv. I, s. 283.
- 22) Flacht O., Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16. - 18. století, Praha 1957, s.160.
- 23) SÚA TK inv.č. 582, 629, 630.
- 24) Kuchař K., Vývoj mapového zobrazení území Československé republiky, díl I., Praha 1959, s.25.
- 25) Kárníková L., Vývoj obyvatelstva v českých zemích, Praha 1965, s.293; Dvořáček F., Soupisy obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1754-1921, Českoslov. statistický věstník, 1954, s. 298, 299.

Marie V o j t i š k o v á

Úmrtnost při prvních třech choleroých epidemiích
XIX. století v České Lípě

(Sonda do situace v typickém průmyslovém městě severních
Čech)

Ze všech epidemií řadících kdy v Evropě má cholera beze sporu primát v množství literatury o ni sepsané, ale hlavně v kvantitě a v kvalitě zachovaných pramenů.

V období svých prvních vpádů na evropskou půdu má toto infekční onemocnění některé vlastnosti, připomínající středověké mory - nezadržitelnou nakažlivost a rychlou smrt. Z poznání vnějšího charakteru této nové epidemie, jež byla zpočátku pokládána také za druh úplavice, vznikla panika ve veřejnosti, způsobená především pocitem bezmocnosti před smrtelnou zhoubou postižených. Záhy se však proti ní zdvihl boj evropského obyvatelstva, jehož životní názor se zejména vlivem myšlenek osvícenství a francouzské revoluce čím dále tím více distancoval od středověké odevzdangsti do vůle boží. Také stav lékařství dospěl na vyšší úroveň a názory jeho vědeckých představitelů se stávaly závažnými pro vlády.

Na historii boje s cholerou se demonstruje a nesmírnou plastičností vývoj zdravotnictví XIX. století. Pod tlakem sebezáchovy dochází k všelidskému semknutí proti choleře a postupnému podrobování se nebývalým hygienickým zásadám, propagovaným lékaři a nejdříve doporučeným, později vynucovaným státní mocí. 1)

Právě při prvních třech z dlouhé řady tvrdošíjně se navracejících epidemií nastává velký zlom oproti dosavadnímu průběhu podobných nakažlivých nemocí.

Formování měst kapitalistickou výrobou za naprosto nových a nebývalých podmínek pracovních, dopravních a organizačních správních, přináší sebou neodmyslitelnou složku sanitárního vývoje. Nebezpečí nakažlivých nemocí mnohonásobně stouplu se vzrůstem lidnatosti v městech, se zpřístupněním kultury širokému vrstevám lidu a se vznikem technických vymožeností. Vzrostly příležitosti a možnosti společenských shromáždění (divadla, plesy, spolková činnost) i veřejných dopravních

prostředků, jim masové sloužících. A byla to právě cholera, která drasticky ukázala na zdravotní důsledky zanedbání hygieny, nutně při hromadném lidském styku. Cholera vyvolala spolupráci všech zdravotnických pracovníků na světě, porovnávání jejich zkušeností, konfrontaci názorů tiskem i na mezinárodních lékařských konferencích. 2) Státní orgány pak vsly do svých rukou prosazování prevence i zmírňování vlastních epidemií, narážejíce přitom ovšem zpočátku na předsudky a spatii, ale i na odpor těch 3), jimž ochranná opatření narušovala plynulý zisk.

K mohutným proměnám v oblasti městských zdravotních zařízení v XIX. století došlo právě v důsledku vládních nařízení o hygieně veřejných prostranství, o kanalizaci a zesobování vodou. V českých zemích vidíme, že k zásadnímu obratu ve stavu těchto zařízení dochází po čtvrté choleroé epidemii, jež přepadla zemi, zbědovanou válkou a nemohoucí se bránit proti zavlékání náказы pruským vojskem v r. 1866. 4)

Roku 1870 vydává se v Rakousku zákon o ustavení zemské zdravotní rady 5) a na něj navazuje celý cyklus zdravotnických nařízení, např. o desinfekci 6), o protiepidemioých opatřeních, o síti zdravotnických středisek, o chudinské péči atd.

Díky možnosti empirického zkoumání cholery došlo se do konce století ke skutečnému poznání podstaty nakažlivosti a k schopnosti vědecky podložené obrany proti nákazám bakteriálního charakteru. 7)

Ze široké oblasti zkoumání souvislosti demografických údajů s choleroými tahy přes naše území vybrala jsem si možnost podrobné sondáže v jednom ze severočeských průmyslových měst, typických pro tuto oblast textilní výroby - v České Lípě. Z krátký úmrtnosti v tomto městě v XIX. století jasně vystupují špičky choleroých roků 1832 - 1850 - 1855 - 1866 a dalších, již méně výrazných, které nehodlám sledovat, protože po této časové hranici se již probojovala a stala samozřejmostí opatření a zařízení hygieny a zdravotnictví: kontrolované vodárny a kanalizace, veřejné nemocnice, dláždění a čištění veřejných prostranství, potravinářská policie a organizovaná chudinská péče. 8)

Pro sondáž demografické situace v choleroých epidemiích jsem použila bohatého materiálu městského úřadu Česká Lípa, matrik děkanské a augustiniánské fary, soudobých tisků, úředních věstníků, regionálních novin a vlastivědné literatury.

Před příchodem první choleroé epidemie prožívala Česká Lípa svůj nový rozkvět po několikaleté stagnaci následkem požáru celého města r. 1820. Třicátá a čtyřicátá léta znamenají největší příliv kartounářského dělnictva do čet-

ných továren na potiskování látek.

Město mělo:	roku:	obyvatel:
	1830	5.804
	1849	6.531
	1852	6.856
	1859	8.442

Jako středisko trhů, zprostředkujících směnu průmyslových a potravinářských výrobků mezi industriálním severem a zemědělskými oblastmi vnitřních Čech, měla Česká Lípa navíc veliké množství pasantů, přechodných návštěvníků, jednočenných i dočasně ubytovaných v nespočetných hospodách a herbercích města. Počet trvale usídleného obyvatelstva (alespon po 3 - 4 generace) byl v České Lípě vždy velmi malý a vymírající řemeslnické a obchodnické rodiny byly oživovány a nahrazovány přicestovými tovaryši. Také vojenský živel dodával České Lípě novou krev. Od XVII. století byla totiž městem verbovním, posléze garnizónním. Všechny tyto okolnosti zmnožené v první polovině XIX. století zlepšením dopravy (budování silnic, dostavnickové spoje), znamenaly neustálý styk města s okolním světem a také maximální podmínky pro získání pákazy. Vytvořeným předpokladem pro to, aby se epidemie mohly v České Lípě dobře rozšířit, byl osidlovací vývoj, který nastoupil od posledních desetiletí XVIII. století díky vzniku řady továren na potiskování kartounů.

Do třicátých let XIX. století došlo k obstavění řeky Floučnice a jejích ramen takřka souvislou řadou továrních objektů⁹⁾, které rozšířily město až k okolním vesnicím, z nichž vznikla dělnická předměstí. Také dosavadní středověká předměstí se industrializovala. Na počtu domů se sice tento vývoj příliš markantně nejeví, šle tato okolnost je vysvětlitelná tím, že po požáru r. 1820 došlo při restaurování pohorělých objektů k jejich rozšiřování o parcely sousedních zpuštěných domů. Současně stoupl i počet podlaží. V továrnách, které mají jedno číslo pro značně rozsáhlé objekty, bydlela také řada lidí.¹⁰⁾ V dělnických příbytkách docházelo brzy k přepínování místnosti, které bylo tradičně obvyklé v českolipském ghettu.¹¹⁾ Přechodní dělníci nocovali v herbercích, kde bývalo i více nocležníků na jednom lůžku střídavě.

Zvyšování lidnatosti v okolí Floučnice dělo se pochopitelně zcela živelně bez sebemenších hygienických zásad, přičemž naplaveniny v nivě staly se jednou z dalších podmínek pro šíření cholery. Příbytky a bydlení v bezprostřední blízkosti továrních provozů, nebo v nich samých, dovršovaly vniřmavost obyvatelstva na epidemie.

Ramena Floučnice, rozlévající se mělce po celé nivě, každoročně zaplavovala ulice a vnikala do domů Hrnčířského

předměstí a Visky¹²⁾, které provlčovala. Prosyhání prakticky nekončilo, protože z ramen řeky stoupaly po většinu roku noční mlhy, na jaře a na podzim se nerozptýlující ani ve dne. K vlhkosti přispíval i sám charakter barvířství a zpracování textilií v kartounkách, kde se velká část dělnictva zaměstnávala máčením, vařením, propíráním, bělením a mandlováním bavlněných látek. Největší procento dělnictva kartounek umíralo na tuberkulózu a zhubnou horečky, na snění nouhou a jiné choroby, související s prací ve vlhku.¹³⁾ Tuberkulózu podlomene obyvatelstvo bylo pochopitelně živnou půdou pro zavlečené epidemie.

První cholera epidemie propukla v České Lípě počátkem měsíce července 1832 v předměstí Visce. Rozšířila se bleskově v celém městě, kde skosila do konce srpna 76 lidí.¹⁴⁾

Počet onemocnělých můžeme těžko zjistit, již proto, že u vrstev sociálně slabých byl volán lékař maximálně při posledním stadiu nemoci, v mnoha případech již jen k ohlédání mrtvol. Diagnóza byla při prvních cholerych epidemiích velmi nejistá, a to z několika důvodů: cholera bylo nesnadno rozeznat od jiných podobných chorob¹⁵⁾; při tehdejší stavu vědy¹⁶⁾ a ranhojičských kádrech nemohly být postizeny složitě znaky, pakliže neexistovalo bakteriologické vyšetření (to je požadováno až mnohem později - v devadesátých letech jako jediný rozhodující doklad, jde-li u nemocného vskutku o cholera). Nemocní nebyli pozorováni v průběhu nemoci a tudíž četné jiné choroby, které již měli před cholera, stěžovaly určení, co bylo vlastně příčinou smrti.¹⁷⁾ Posléze i následky cholery, projevující se na jiných orgánech, stěžovaly možnost určit, zda člověka usmrtila právě tato epidemie. Mezi údaji v kronikách a v matrikách nacházíme proto diference a matriční údaje zůstávají pouze ukazatelem míst s největším rozšířením a tedy i s největší mírou mortality této choroby.

Ve všech třech případech sledované cholery epidemie - r. 1832 - 1850 a 1855 - nacházíme jako první diagnózu ponejvíce tyfus.¹⁸⁾ (Může jít o tyfus nebo o neznalost specifických znaků cholery, jež ji od tyfu odlišují), nebo i jen průjem. Blížeším zkoumáním však se nám ověřuje, že šlo o cholera, neboť v témže domě nebo rodině jsou později zemřelí příslušníci přístě označení diagnózou cholery.¹⁹⁾

Nápadným případem je také pomření 40 vojinů v České Lípě ubytovaného¹⁴⁾ pěšího regimentu barona Wohlgenutha, kteří byli pochováni do společného hrobu na hřbitově mariánského kostela za hradbami.²⁰⁾ Jako příčina smrti je zhruba u poloviny z nich uveden tyfus, u druhé části plnicí součotiny. Právě v tomto případě mohlo mást u cholery se vyskytující vrhnutí krve (šlo o mladíky ve věku 20 - 28 let, převážně z Horních Rakous). Již sama okolnost, že tyfus propukal

spíše v létě a v podletí, kdežto tito vojáci zmirali v lednu a únoru r. 1850, ukazuje spíše na zavlečenou cholera. Další podporou této hypotézy je skutečnost, že cholera u civilního českolipského obyvatelstva vypukla návasně na úmrtí vojáků, právě v okolí vojenského špitálu. Byl umístěn v Graffově kartounce, kde se v té době nepracovalo, tedy na rozhraní Hrnčičské čtvrti a Visky, jež pak byly zachváceny maximálně cholerou.

Podle empirického lékařského výzkumu se cholera vyskytovala vždy v určitých městech a v nich opět v jistých ulicích, které pro její rozšíření poskytovaly nejvhodnější podmínky. Také porovnání tří epidemií cholery v České Lípě potvrzuje tento poznatek. 21) Z jednadvaceti ulic, kde během těchto tří let je zaznamenána cholera úmrtnost, opakuje se v každém z těchto roků vždy v osmi stejných ulicích, kde je také maximální. 22) Tyto závěry platí, i když uvážíme, že část obětí cholery zemřela ve zvláštním choleraovém špitálu. 23) Vysvětlění, proč právě tyto ulice a čtvrti byly cholerou nejvíce postiženy, odpovídá opět všeobecným lékařským poznatkům o choleře: hlavními podněcovateli šíření epidemie jsou nuzné čtvrti bez hygienických zařízení, lidmi přeplněné prostory bez čistého vzduchu, používání říční vody, používání studniční vody, do níž mají možnost prosakovat záchodové jímky, dále obydlí na naplavených půdách, kde v měkké, vlhké hlíně hromadí tlející organické odpady a v nich se má možnost bacil cholery množit stejně jako v říční vodě, prosycené kalem organických látek. Probereme-li jednotlivé ulice s choleraovou mortalitou, ukazují se následující podmínky: Na prvním místě v úmrtnosti stojí předměstí Viska, jehož 33 domů bylo rozloženo na pobřeží Ploučnice. Ve Visce pracovaly tři kartounky. Hamplova, Wedrichova a nejrozsáhlejší Kirchbergova. Na stejném břehu Ploučnice ležela i Hrnčičská čtvrt, jejíž kartounky Wedrichova a Graffova využívaly i jednoho z ramen Ploučnice. Stejně jako Viska trpěla Hrnčičská čtvrt zátopami. Cholerou byly napadány i domy, značně vzdálené od řeky, položené až na samém konci tohoto předměstí, obklopujícího výpadovou silnicí ku Praze. Jde právě o domy s vlastními studněmi, jež byly bezpochyby infikovány nákazou ze záchodových odpadů (zejména hostinských) nebo i z vody Ploučnice, která zaplavovala pravidelně louku, táhnoucí se směrem od řeky v záhumenní domů.

Obdobná situace panovala v Dolním Klášterním příkopu, jehož studny byly zřejmě zásobeny vodou z ramene Ploučnice na severním břehu. Ještě r. 1892 při šesté epidemii cholery zatrhávají si českolipská členové městského zastupitelstva v pokynech vyšších orgánů o protipatřeních jako hlavní program kontrolu studniční vody a otázky kanalizace. 24)

Další předměstí, navštěvované pravidelně cholerou, bylo

Křížové, Křížové předměstí, rozložené za východní branou a navazující na předlénské ghetto. Při Mlýnském rameni Ploučnice pracovala kartounka Emanuela Müllera, dříve Františka de Paula Elba a kartounka Severína Langra, která v průběhu zkoumaných let přešla do rukou Ignáce Thuma. Byly tu tedy podmínky obdobné Hrnčičské čtvrti a Visce.

Cholera řádila smrtelně také v Zámecké ulici, kde pracovaly dvě další kartounky: Bratři Müllerů a Michla a Hampla (pозdější Richterova).

K ulicím trvale navštěvovaným cholerou patřily také Úvoz, Zálušní, Ševcovská a Josefská, obydlené zproletarizovanými řemeslníky především tkalci a ševci, jejichž sociální postavení bylo v této době horší než kartounářů. Tato okolnost vede nás k úvahám o tom, lze-li choleraovou mortalitu vázat na příslušnost ke skupinám obyvatelstva podle zaměstnání.

Ani objevení skutečného původce cholery nezrušilo první empiricky zjištěná fakta o vlivu životasprávy na náchylnost k nákaze. 25)

U českolipského obyvatelstva se má těžko říci, že by sociální rozdělení na mistry a tovaryše ovlivnilo nějak zásadněji vlivnost pro cholera. Bezpochyby však určitá pravidelnost života a zámožnost dopřávající vydatnou stravu, způsobovaly patrnou dlouhověkost řemeslnických mistrů a ještě více jejich manželek. 26) Na druhé straně však tito lidé sdíleli se svými tovaryši nezdравé, vlhké, temné a nevětrané dílny i stejný počet pracovních hodin a v určitých oborech i stejnou námahu. Úmrtnost dětí je u obou skupin velmi vysoká. Ze sociálních vrstev však vedou v choleraové mortalitě dělníci kartounek a jejich rodiny (tiskaři, koloristé, rytci forem a nádeníci i učnové), v prvé řadě pro nevhodné hygienické podmínky v továrních dílnách a nezdравé bydlení, ale bezpochyby i pro nepravdivý život, vyčerpání a alkoholismus. 27)

Resumé:

Živelný růst počtu továren v městě s konzervativně středovským jádrem dal vznik sociálně nevyhovujícím dělnickým čtvrtím, které se staly živnou půdou pro uchycení a rozbujení choleraových epidemií. Z výpočtů mortality vysvitá, že procentuálně umíralo podstatně více kartounářských dělníků na cholera než činila relativní úmrtnost kartounářů vzhledem k úmrtnosti ve městě. Poznání, že epidemii nakažené obyvatelstvo nelze izolovat a že jeho nemocnost přejde i na ostatní vrstvy, jakož i fakt, že masová absence při těžkých rekonvalescencích i houfné vmírání dělnictva ohrožovaly tovární provoz, vedlo k zákrokům politické správy, jimiž se postupně prosadily moderní hygienicko-zdravotnické zásady.

Úmrtnost na cholera podle zaměstnání:

roku	1832	1850	1855
cholera celkem	68	128	71
rodiny kart. dělníků	17	30	29
brnčíři a tkalci	6	6	1
rodiny řemesl. mistrů	32	43	24
služky, tovaryši, nádeníci	6	17	8
jiní	7	15	9
vojáci		17	14

Porovnání celkové úmrtnosti a úmrtnosti cholery:

roku	1832	1850	1855
úmrtí ve městě vůbec celkem	305	395	316
na cholera	68 (76 ^x)	128	71

----- takřka 1/4 takřka 1/3 takřka 1/4 -----

	1832	1850	1855
Procento úmrtnosti na cholera z celkové úmrtnosti ve městě	22,2 %	32,4 %	22,5%
Procento úmrtnosti na cholera z celkové úmrtnosti kartounových dělníků	32,1 %	34,5 %	24,4%
Procento úmrtnosti kartounových dělníků z celkové úmrtnosti ve městě	17,4 %	22 %	37,7%
Procento úmrtnosti na cholera u kart. dělníků z celkové úmrtnosti na cholera ve městě	25 %	23,4 %	40,8%

Úmrtnost kartounářů v letech cholery epidemie:

roku	1832	1850	1855
cholera u kartounářů	17	30	29
jiné choroby	36	57	90
mrtvorození	nezaznamenávání	11	4
celková úmrtnost kartounářů	53	87	119

x x x

Poznámky

- 1) Tak např. v r. 1831 byl lékařům pouze přečten oběžník krajského úřadu číslo 5975 z 25.6.1831 o choleře v Halli a magistrát je upozornil na brzící nebezpečí. 23.7.1833 vydal též městský úřad v České Lípě striktní vyhlášku o choleře, která vyžaduje čistotu ulic, odvoz hnoje a smetí, udržování čistoty vody, dezinfekce záchodů, kanálů a dvorů, zákaz vylévání splašků, bromadění snilotiny na dvorech a odpadů potravinářských výroben, továrnám se ukládá zřizování choleroých špitálů na jejich náklad a zanedbání se stihá tresty podle Říšského zákoníku číslo 198 z 30.9.1857.
- 2) Roku 1866 konala se mezinárodní zdravotní konference o proticholerové prevenci v Cařihradě, další r. 1874 ve Vídni a r. 1885 v Římě.
- 3) Ještě v r. 1892 stěžuje si zemská zdravotní rada v jednom ze svých Poučení obyvatelstvu: "Vadou je, že většina lidí si předpisů nevědomá, jim nerozumí, domnívá se, že jim lépe rozumí, nespovídá je důsledně a nebo není s to, aby je mohli provést". Ve zdravotnických letácích téhož roku zdůrazňuje se všude, že preventivní opatření nesmějí působit na běh obchodu.
- 4) Viz Marie Vojtíšková "Otevřená města v severních Čechách r. 1866", Historický sborník Ústecka 1967, Ústí nad Labem. V této studii je uvedena další literatura.
- 5) Zákon ze 30.4.1870 v Říšském zákoníku, částka 68.
- 6) Dodatkem k předpisům o desinfekci vydaným r. 1887 v Zemském zákoníku č. 56 přibýly další vyhlášky c.k. mistodržitele pro Čechy a to z 22.7.1892 v zemském zákoníku č. XVII a z 23.8.1893 v zemském zákoníku, částka XXVIII. "Návod k desinfekci při epidemii cholerové".
- 7) *Vibrio cholerae* jako příčina infekčního onemocnění tenkého střeva bylo odhaleno teprve ve XX. století. Infekční bacil b. l však znám již Dr. Kochovi a koncem XIX. století rozmanitě nazýván.
- 8) Městský archiv Česká Lípa D II/c1 - kanalizace, D II/c3 hygiena a ochrana vody, D IX/d1 - dláždění a regulace ulic, D XIII/al - regulace řeky Ploučnice.
- 9) Viz Břetislav Vojtíšek - připravený rukopis o vzornicích českolipských kartounek.

- 10) Tovární budovy patří také k domům, kde zjišťujeme cholerovou mortalitu při všech třech epidemiích.
- 11) Kromě odvodních archů, které poskytují průřez obyvatelstvem domů v ghettu, jsem bohužel neměla k ruce matrič-ní údaje o úmrtnosti židů a proto jsem nemohla do své studie zahrnout rozšíření cholery v židovské čtvrti.
- 12) "Všeobecně se má za to, že místa nebo části míst, která stojí na celistvém kameni nebo na suché písčité půdě, nepřipouštějí, aby se cholera na nich více rozšířila, kdežto blavná půda naplavená pro epidemické rozšíření je velice příznivá." Z Poučení o choleře - leták z r. 1892. Tento poznatek byl znám již v r. 1850, ale určitá část lékařů byla jiného názoru.
- 13) Již dolnorakouský leták zdravotní komise, otištěný ve Wiener - Schnellpost 13.7.1850, později pak mnohokrát citovaný, varuje před zachlazením "hlavně při rozehrátém těle" a doporučuje důrazně teplo pro nohy.
- 14) Záznam neznámého majitele na přidešti proticholeroých modlitbových knížek "Christkatholische Betrachtungen und Gebete in den Tagen der Gefahr der asiatischen Brechruhr (Cholera morbus)", Litoměřice 1831, vydal biskup litoměřický Vincenc Eduard, tiskl Karel Vilém Medau.
- 15) Viz Ottův Slovník naučný, heslo "cholera, úplavice, tyfus".
- 16) Viz "Slovník lékařské terminologie". Práci a nákladem spolku českých lékařův, Praha. Tiskem Eduarda Grégra 1863.
- 17) Diagnóza "Auszehrung" - schřadnutí - může samozřejmě také označovat následek prodělané cholery, ovšem do svých statistik jsem ji nemohla zahrnout. Někdy se v matrikách uvádí "Nervenfieber" jako následek cholery; je možné, že jím byl i tehdy, když tento dovštek v matrice není uveden.
- 18) Viz Repetitorium praktického lékaře, Praha 1955, druhé vydání o 1631 straně, heala "cholera, tyfus, úplavice".
- 19) Termíny shledané v matrikách českolipských b. far pro cholero: V prvních dvou epidemiích převládá termín "epidemische Brechruhr", v r. 1855 "Durchfall" a "Typhus". Kromě toho pouze "Brechruhr" nebo "sporadische Brechruhr", "Brechdurchfall" a "epidemischer Brechdurchfall", posléze i "Ruhr" a "Gallen-Ruhr". Tyfus se vyskytuje i jako "Unterleibsthyphus" a "Abdominalthyphus". Východiskem v rozkolísanosti pisatele ohle taciho listu bývá diagnóza

"cholera tyfus". Slovo cholera bylo tak obávané, že se mu pokud možno všichni vyhýbali. Takto formulovaná diagnóza se vyskytuje v matrikách jen zcela řídko, stejně tak i "epidemische Cholera". Důvodem je, kromě nejistoty, jisté i snaha nešířit ve veřejnosti choleroou paniku a také asi úřední tlak obce ututlat cholera, protože epidemiové předpisy měly pro obec různé nepříjemné důsledky. Tato poslední práce orgánů obecní správy je kritizována v protiepidemioých letáčích 80. a 90. let.

- 20) Císařovo poděkování za vlasteneckou obětavost při ošetřování nemocných vojinů vyzdvihuje zejména zásluhy měst Karlových Var, Chomutova a České Lipy a zároveň prozrazuje, že epidemie byla vojskem savičena do celých severních Čech. (Zveřejněno v časopise Prager Zeitung ze dne 15.6.1850 číslo 140 i v jiném tisku).
- 21) Pro tento účel jsem pořídila vlastní statistiky na základě kompletních excerpt ze všech příslušných matrik České Lipy.
- 22) Tabulka úmrtnosti:
	<u>1832</u>	<u>1850</u>	<u>1855</u>
tovární předměstí	49	51 + 17	35 + 14
ostatní předměstí	19	40	19
vnitřní město	4	7	11
- 23) Protože město dalo svůj špitál k dispozici pro krajskou věznici, zabralo okresní hejtmanství pro civilní obyvatele budovu proboštství, patřící v té době hraběti Kounicovi. Téhož roku založil městský fysikus MUDr. Stossel "špitál pro čeled a služebné", z něž se vyvinula během dalších let veřejná městská nemocnice. Městský archiv Česká Lípa A IV/31.
- 24) Bod 22) v zemském zákoníku č.43 z 22.7.1892 o studních poblíž záchodů a hnojšť.
- 25) Podle "Pravidla komisařům obecním, místním a okresním v epidemích" (Státní tiskárna v Praze 1855) má komisař co nejdůtklivěji varovati "před nezdravostí v jídle a pití, před prostopázností všelikého způsobu, před požíváním nezralého, zkaženého ovoce, tučného zkaženého masa, též takových ryb, nevypečeného tučného chleba, nestrávných, tuhých, plesnivých jídel, zkaženého smléčho sýra, špatného, kalného, nevykysalého piva, špatné, zkažené vody, před přílišným požíváním kořalky ... před každým

silným pohnutím mysli, nemírným namáháním těla i ducha, před nevhodným užíváním léků a před ochrannými prostředky, ježto lidé nevědomí často vychvalují".

- 26) Závěry z vlastního šetření dlouhověkosti v českolipských matrikách pro roky 1830 - 1860.
- 27) Každoročně se uvádí v několika diagnózách smrt upitím, event. smrt jako následek přílišného pití, takřka výhradně u kartounářů.

Jaroslav H o n o

Perspektivy samočinných počítačů v historické demografii
a Russův pokus při zpracování matrik

Hans Hermann Russ nasadil na jaře 1969 při zpracování matrik fary v Rickenbachu z let 1684-1784 a při rekonstrukci rodin rickenbašských farních samočinný počítač IEM 1620 a o průběhu pokusu, o zakódování matričních údajů do děrných pásek a o prvním realizovaném programu podal zprávu v časopise Der Archivar. 1) V té době měla u nás v oboru humanistických věd své první zkušenosti jen archeologie, díky Bohumilovi Soudskému, který nahradil těžkopádné kartotéční listky pro urychlení a zpřesnění složitých prací a pro datování mohatiscových nálezů keramiky a sídlištních objektů v Bylancech u Kolína děrnými štitky pro počítače a úspěšně je využil. 2) Zato ve všech ostatních oborech u nás, nebhlede k nasazení počítačů s prostým dokumentačním posláním v knihovnictví, zůstalo jen při proklamování zájmu o samočinné počítače v řadě oborů včetně archivnictví 3) či jen při prvních přípravách na nasazení počítačů ve speciálních vědních otázkách typu studia cen a dalších. V tomto období střizlivého vyčkávání je na místě kritické a intenzivní shromažďování a ověřování všech zkušeností zvláště v tak skromných rozměrech, jakým byl Russův pokus v Heilbronnu.

Matriky wirtenberské fary v Rickenbachu z let 1684-1784 byly nevyužitelné pro genealogii i pro historickou demografii, protože pro léta 1684-1773 se ztratily oddací matriky, a protože všechny pokusy překlenout mezeru byly příliš pracné, nepřesné a nakonec neúspěšné. H.H. Russ proto r. 1969 pořídil prostý opis všech matričních křestních a úmrtních údajů včetně jmen a bydlišť svědků a kmotrů jako nezbytný předpoklad pro přepis matriky do děrných pásek pro nasazený počítač typ u IEM 1620. S přihlédnutím k jeho kapacitě (40 000 číselných znaků) vyloučil alfanumerický přepis (místo písmene dvoumístný číselný znak) jako nehospodárný a nevyužívající pásku (jeden zápis by vyžadoval přes 100 znaků). Zkrácení děrné pásky na třetinu (maximálních 43 znaků) provedl H.H. Russ tím, že všech 996 slovních údajů matrik o osobách a místech zakódoval do jednoduchého číselného kódu.

Russův kód pro matriky v Rickenbachu

kód	obsah
1-8	8 údajů o stavu (svobodný, vdova apod.)
01-87	87 míst v matrice (Altenschwand až Wickartsmühle)
001-596	596 příjmení v matrice (Achlin až Zumsteg)
601-714	114 ženských křestních jmen (Adelheid až Walpurga)
750-940	191 mužských křestních jmen (Abraham až Zacharias)

Při zakódování, které pochopitelně ze strojového opisu bylo prováděno již strojově, přeskupil Russ z praktických důvodů sled pramenných údajů do výhodnějšího pořadí: 1. a 2. otcovo a matčino příjmení a křestní jméno, 3. datum, 4. křestní jméno dítěte, 5. místo, 5. a 6. příjmení, křestní jméno a místo I. a II. kmotra či kmotry. Zakódované matriční zápisy byly pak naděrovány do děrných pásek, ze kterých počítač provedl první naprogramovaný úkol, rekonstrukci rodin. Počítač přečetl všech 6800 křestních záznamů rickenbašských matrik a vytrídil z nich všechny pokřtěné děti týchž manželských párů tím, že chronologicky utřídil všechny záznamy začínající na páse stejným 12 číslem (např. děti Jana Schneidera a Marie Wagnerové měly společný kódový znak 823441-606545): rekonstrukce jedné rodiny s 16 dětmi trvala počítači 1/2 vteřiny.

Stabilita ve výběru kmotrů a bydlišť umožnila počítači zařadit i neúplné nebo nejasné záznamy, při druhých snáhcích vdovy či vdovce počítač spojil obě rodiny podle logického programu časové koincidence. Zařazení úmrtních záznamů k příslušným údajům o narození dítěte či otce a matky provedl počítač podle obdobného programu proctením všech děrných pásek s matričními úmrtními záznamy a respektováním všech třídících příkazů se stejnou rychlostí a spolehlivostí (za 0,1 vteřinu průměrně na jeden průběh v počítači s 400 příkazy). Posledním dílčím programem při rekonstrukci rodin bylo vyhledání dat narození pro rodiče v rekonstruovaných rodinách. Všechny shromážděné a utříděné údaje počítače byly ještě překontrolovány, aby byly vyloučeny logické chyby při programování a příkazech. Počítač se přitom plně osvědčil, podíl chyb byl minimální a přesto že šlo o starší typ bez přídatného psacího stroje, H.H. Russ byl s jeho prací spokojen a majiteli, výpočetnímu středisku vysoké školy technické v Heilbronně za zapůjčení po zásluze poděkoval.

Russův pokus v Heilbronně byl proveden bez jakékoli teoretické nebo analogické zkušenosti z obdobných pokusů a autor se až po jeho skončení dozvěděl o realizaci podobného, ale neúspěšného pokusu státní knihovny v Ohio s ob-

dobným programem.⁴⁾ Historické demografii přinesl pokus 1800 rychlé, přesné a spolehlivé rekonstruovaných rodin v rickenbašské farnosti během 100 let s minimálními časovými a finančními investicemi. I kdyby byl pokus zčásti motivován snahou dokázat širokou použitelnost počítačů IBM starší generace, splnil svůj účel a překlenul pramennou mezeru. H.H. Russ v rámci pokusu zpracoval necelých 10 000 vstupních dat a přesto jeho práce nebyla luxusem: ve fázi zavádění a ověřování nové výpočetní techniky nejsou žádné zkušenosti dosti zaplacené. Stejně je ovšem pravdou, že rekonstrukce 1800 rodin metodou francouzských demografů jako rozpis 6800 křesťanů a 1600 úmrtí zázpisů by bylo zvládnutelné běžnou formou "z ruky", protože ve sporých případech se vždy chronologická následnost a opakování místa a svědků používá k identifikaci. Ani argument úspornosti při nasazení počítače proti ručnímu rozpisu není vylučný, protože i H.H. Russ musel před překódováním celou matriku přepsat zápis po zápisu a se svědky stejně, jako by ji francouzští demografové rozepsali přímo na listy jednotlivých rodin. Pokus měl jen ověřovací povahu a jeho autor proto a současně i z úsporných důvodů neuvážoval o tom, aby svůj kódový systém a programování vypracoval ve formě umožňující použití i pro obdobné nasazení v ostatních farnostech a pořízené děrné pásky jsou proto nepoužitelné v širší teritoriální oblasti; autor je však hodlá použít k programovaným studiím struktury obyvatelstva, natality, dědičnosti a dalším. Jednorázovosti a minimálním předchozím teoretizováním se Russův pokus liší od našich poměrů, protože na teoretickou přípravu, promýšlení a širší využitelnost vstupních dat vložených do našich počítačů zbývá více času.

U nás bude mít naději na realizaci a úspěch jen předmětem dobře připravený, víceúčelový a umírněný projekt děrněštitkového zpracování matrik a obdobných pramenů historické demografie a statistiky. Nepochybně bude dána přednost číselnému zakódování vstupních dat před alfanumerickým systémem a děrným štitkům před děrnými páskami. Jednoduchost kódu a mobilnost děrného štitku jsou výhodami, které plně vyvažují náročnost příprav při sestavení kódu a náplně děrného štitku. Náplň děrného štitku typu "Člověk" pro samočinné počítače nemůže přes nevelký rozsah jeho 80 či 90 sloupců být zaměřena jednostranně k excerpování matrik. Objektem štitku se musí stát jedinec ve svém celém populacionistickém, sociologickém a ekonomickém prostředí a daleko předtíhne prostou typologii keramických střepů a chat v Bylanech, matričních údajů z Rickenbachu, účetních záznamů o cenách a mzdách nebo inventářů archivních fondů, jestliže se děrné štitky typu "Člověk" budou chtít stát podkladem pro náročné úkoly více vědních oborů. Děrný štítek bude jistě svá vstupní

data členit do šesti bloků: 1. datum (8 sloupců), 2. jméno, povolání a věk jedince a čtyř dalších stejnojmenných jedinců (50 sloupců), 3. druh činnosti (6 sloupců), 4. místo (6 sloupců), 5. pramen (4 sloupce) a 6. autorský elaborát (6 sloupců). (Viz: Příloha I. - Příklad členění děrného štitku "Člověk".)

Zcela bez problémů bude první blok děrného štitku (sloupce 1-8), protože datum nebude kódováno a jen zbylé číselné hodnoty od 3113 (sloupce 5-8) po vyčerpání maximálního 31.12. bude možno použít k jiným datačním znakům (např. jaro, pětiletí, apod.).

Kódovou náplň pro sloupce vyhrazené příjmení (sloupce 9-16) a křestnímu jménu (sloupce 17-20, 27-30, 35-38, 43-46 a 51-54) bude možno sestavit až na základě soupisu našich běžných příjmení a křesťanů jmén, který nebude snadnou záležitostí ani za pomoci praktických onomastik a genealogů. Dotace sloupci děrného štitku je dostačující, počet našich osobních jmen jistě nepřesáhne 10 milionů, se kterými děrný štítek může počítat a také počet 10 000 křesťanů jmen je maximální i když je třeba počítat s praktikováním dvojmení. Stejný maximální počet 10 000 povolání (sloupce 21-24) je jistě dostačující, i když nutno počítat s raritními povoláními (král, pokřtěný Turek, loutkar apod.). Pro věk (sloupce 25-26 a 31-32, 39-40, 47-48 a 55-56) musí stačit dva sloupce, i když věk nad 100 let je teoreticky možný, znamená by však v děrném štitku ztrátu šesti sloupců. Vztah k nositeli štitku, jedinci I je též dotován jen dvěma sloupci, protože maximální počet 100 typů (syn, manželka apod.) vystačí pro všechny eventuality.

Sloupce zachycující obsah činnosti sledovaného jedince (sloupce 59-64) mají vyjádřit v milionu možnosti různé typy děje, který pramen vystihuje (např. křtí syna, uzavírá manželství, koupil dům, zemřel, vyšetřován pro krádež, svědčí, ve vojenském soupisu, v danovém soupisu, v poddanckém soupisu), ale tak, aby vystihl i raritní případy (zavražděn, podal žádost, poslal postrkem apod.), ale aby současně se nedublovaly údaje o povolání.

Také kód pro místní údaj, dotovaný též milionem možností, vystačí nejen se zachycením všech míst, ale i oblastí, neurčitých údajů i míst mimo Čechy ve výběru (sloupce 65-70). Typologie pramenů (sloupce 71-74) počítá pro jejich zakódování s 10 000 různými možnostmi (matrika křesťanů, desky zemské, soupis podle viry 1651, soupis rekrutů, urbář apod.). Poslední blok děrného štitku (sloupce 75-80) bude sloužit k zakódování milionů elaborátů nebo konkrétních autorských souborů, a jejichž trvalým uložením u provozovo-

vatele děrnoštitkového zařízení a počítače se jako s cítační a odkazovou základnou nutně musí počítat; i v nĕm maximální počet milion elaborátů je dostačující.

Rozdělení plochy děrného štitku a sestavení číselného kódu pro jednotlivé bloky bude zodpovědným úkolem, protože musí předeš a konečnou platnosti určit techniku pro nasazení počítačů, které by jen za několik století v Česbách zpracovaly nejmĕnĕ 200 milionů štitků typu "Člověk" (10 000 000 matričních zápisů v 17. stol., 20 000 000 v 18. stol., 40 000 000 v 19. století, 70 000 000 zápisů z dílčích soupisů obyvatel a větších pramenů a 60 000 000 zápisů ze starší doby a ojedinelých zápisů městských knih, zenských desk apod.). Od kódu je třeba vyžadovat precízní slovní formulaci, bez které by nebylo možno použít strojevé kódování. Není vyloučeno, že zatím bude možno využít další zkušenosti z akcí normonů a velkých sociologických průzkumů i pokusů typu H.H. Russe a rozšířit tak perspektivy moderní výpočetní techniky v historické demografii a v příbuzných oborech ještě více a především ihned této perspektivní možnosti přizpůsobovat dosavadní pracovní monografickou techniku.

Poznámky

- 1) Hans Hermann Russ, Verkartung von Kirchenbüchern mit elektronischen Datenverarbeitungsanlagen. Der Archivar 23, 1970, s. 213-226.
- 2) Bohumil Soudský, Osada nejstarších zemědělců z mladší doby kamenné. Praha 1966.
- 3) Tomáš Málek, Samočinné počítače v humanitních vědách. Slovenská archivistika 5, 1970, s. 289-300.
- 4) Dr. Friedrich, časopis Genealogie 10, 1970, s. 97 sq (cit. v uv. čl. H.H. Russe, pozn. 15).

Příloha I

příklad členění děrného štitku "Člověk" pro historickou demografii a ostatní obory (čísla sloupců štitku a nápis

1-6 datum	9-26 jedinec 9-16 př.- me- ní 1	17-20 křest- ní 1	21-24 povo- láni 1	25-26 věk 1	27-30 kř- stní jed- no 11	31-32 věk 11	33-34 vztah 11 k 1	35-42 jed- nec 111 jako 27- 34	43-50 jed- nec IV jako 27- 34	51-58 jed- nec V jako 27- 34	59-64 obsah čin- nosti	65-70 místo	71-74 pra- men	75-80 elaborát autora
-----------	---	----------------------------	-----------------------------	-------------------	--	--------------------	-----------------------------	--	---	--	---------------------------------	----------------	----------------------	-----------------------------

Materiály

Milan Václav S k ř í v á n e k

Zpráva o demografických poměrech na panství Choltice
v letech 1631 - 1821 (resp. 1900)

§ 1 Poloha rozsah panství

Panství Choltice leželo v Chrudimském kraji. Jeho majiteli se po silé Hoře stala hrabata z Thunů a Hohensteinů, kromě krátké periody (1719-1731), kdy panství drželi Trautmansdorffové. Ve vlastnictví Thunů zůstal velkostatek až do r. 1944 resp. 1945.

Jádrem panství byl městyš Choltice a následujících 15 vesnic: Benešovice, Holotín, Chrtínky, Leděnice, Leděč, Lidčovice, Lipeltice, Pobežovice, Raškovice, Stojice, Svírná, Svojsice, Tupesy, Orbanice, Veselí a dvůr Luhy, často samostatně uváděny. Tyto vesnice (tedy mimo městyš Choltice!) jsou označovány jako I. teritoriální skupina. Počátkem XVIII. stol. byly přikoupeny další vesnice, a sice Lepěšovice (zapiklé v pol. XVIII. stol.), Jedousov, Klenovka, Pelechov, Stěpánov a Valy. Tyto lokality jsou označovány jako II. teritoriální skupina. Dočasně k panství poč. XVIII. stol. patřily i malé tzv. "borské" vesnice: Křemenice, Barovice, Nebodovka, Spálava a Chlomek. Poněvadž se jedná o pouhou epizodu, není tato skupina sledována. Dle stabilního katastru byla rozloha panství asi 60 km².

§ 2 Vývoj absolutního počtu obyvatelstva a jeho věková struktura

Nejstarší dochovaný soupis je z r. 1631 (přesně k 22. VIII.). Celkový počet "hospodářů" je udáván na 156 osob. Tento údaj obdůvodným způsobem odpovídá počtu uváděnému v Berní roli v Popisu Čech k r. 1654.¹⁾ Berní rola zná:

49 + 22 = 71 sedláků
62 + 19 = 81 chalupníků
4 + 0 = 4 zahrádníci

156

Poněvadž propočítaný průměr "dětí" na "ekonomickou rodinu" se v pozdějších letech pohybuje mezi 2-3 a pro nejstarší období konverguje ke 3, můžeme číslo 156 násobit 3, čímž dostáváme asi 780 osedlých hospodářů, jejich manželek a dětí, což navazuje na stav z r. 1674, který udává 857 hospodářů, jejich manželek a dětí. Ve zmíněném soupisu není uveden počet obyvatelstva, které nebylo osedlé. Lze tedy s jistotou dávkou opatrnosti per analogiam usuzovat, že počet obyvatelstva v letech 1631-1674 se pohyboval asi mezi 700 - 1000 obyvateli.

Vývoj celkového počtu obyvatelstva neprobíhal rovnoměrně. V letech 1724-1734 a pak 1775-1784 dochází dokonce k absolutnímu úbytku. Tento úbytek se v obou případech vyskytuje ve skupinách sirotků. Blíže se mi však nepodařilo tuto skutečnost objasnit. V letech 1775-1784 byl pokles možná alespoň zčásti způsoben větší migrací v důsledku sruseni nevolnictví. Mimo to byly zřejmě vypuštěny z evidence ty osoby, u nichž byla pochybnost, zda ještě vůbec žijí. V každém případě je to apelem na opatrnost, s jakou je nutno údaje ve skupinách sirotků užívat.

Populační exploze nastává koncem XVIII. stol. Od 30. let XIX. stol. se však počet obyvatelstva do r. 1900 zřejmě udržoval na celkem stabilní výši mezi 5105-5750. Průměrný kladný roční přírůstek obyvatelstva je nejmenší v letech 1744-1765. Tento jev by zčásti mohl být vysvětlen válkami. Je dále zajímavé, že je synchronní s neuměrným nominálním danovým zatížením poddaného, které dle propočtů Pekařových dosahovalo za Marie Terezie svého vrcholu.²⁾ Bylo by však jistě třeba propočítat reálné zatížení poddaného, aby v tomto směru bylo možno učinit závěry. Počet zjištěných narozených nevykazuje ve vybraném vzorku jednoznačnou tendenci a to ani v počtu ani v poměru pohlaví³⁾.

Ve věkových skupinách nad 60 let jsou v absolutním počtu tačka bez výjimky zastoupeni více muži. Nutno však při tom vzít v úvahu, že právě u nich je mnohdy skutečný počet velmi pochybný.

Sestrojíme-li graf celkové věkové struktury bez rozdílu pohlaví, zjišťujeme, že jednotlivé věkové třídy nesledují přesně pohyb křivky celkového počtu, ba dokonce se odchylojí v opačném směru. To platí zejména pro nižší věkové třídy, které také vykazují největší dynamičnost, zatímco křivka vysokých věkových tříd je poměrně stabilní a blíží se rovnici přímky rovnoběžné s osou x. To současně znamená, že podíl vysokých věkových tříd na celkovém počtu obyvatelstva se snižuje. Je ovšem nutno znovu připomenout, že evidence nejstarších osob je velmi nespolehlivá.

§ 3 Věková struktura ve skupině "živých hospodářů":

Ve skupině "živých hospodářů" "otců" pozorujeme, že nejpočetnější je zpravidla věková třída 31-40, po níž následuje třída 41-50. O třetí a čtvrté místo se dělí třídy 21-30 a 51-60. Ve věkové třídě 16-20 jsou samostatní hospodáři celkem výjimkou, která se častěji vyskytuje teprve ke konci zkoumaného období.

Ve skupině žen "manželek" je zpravidla nejčastěji zasoupena věková třída 31-40, po níž většinou následuje třída 21-30 a na třetím místě vystupuje třída 41-50. Samostatné hospodyně ve věku 16-20 jsou pochopitelně častěji zastoupeny, nežli je tomu u mužů, většinou však skutečný věk zřídka kdy klesá pod 19 let. Pouze v roce 1724 byla zjištěna manželka ve věku 13 let (je však zanesena ve třídě 16-20). Věková třída 70 a více je početnější více zastoupena u mužů.

U "dětí" se věkové třídy 21-30 a 31 av. (která málokdy přesahuje věk 40 let) častěji vyskytují u mužů. Jednotlivé teritoriální skupiny vykazují co do absolutního počtu celkem rovnoměrný vývoj, který má jen menší odchylky plus minus od celkové vzestupné tendence. Větší odchylka je zaznamenána pouze pro léta 1734-1744, kdy úbytek v I. skupině je 102 osoby.

Pro nejvyšší věkovou hranici je zajímavé, že pro léta 1765 a 1775, tedy pro léta největšího nominálního danového zatížení a nejmenšího kladného přírůstku, nebyl zjištěn případ doloženého stáří nad 80 let. Pouze v 1 případě je zjištěno skutečné stáří nad 100 let (r. 1811).

§ 4 Sociální rozvrstvení

Sociální příslušnost poddaných můžeme z použitých soupisů poddaných zjišťovat jenom přibližně, poněvadž nejčastěji uváděné kategorie sedláků, chalupníků, ale zejména podruhů neodpovídají zcela našemu dnešnímu hledisku. Poněvadž však zatím není možné údaje blíže ověřovat, ponecháváme toto rozdělení, jak je znáji soupisy. Je však třeba ještě upozornit na to, že zejména v r. 1821 bylo obtížné určit sociální postavení, neboť obyvatelé jsou uváděni dle domů, v nichž žijí. Proto bude zejména vrstva vlastních sedláků ve skutečnosti asi méně početná.

Co do absolutního počtu bylo pro nejstarší období pro vesnice zjištěno toto pořadí sociálních vrstev: chalupníci,

sedláci, podruzi. V zápleti se však situace mění tak, že podruzi zaujímají druhé místo po chalupnících. Od třicátých let XVIII. stol. se však četnost ustaluje v pořadí: podruzi, chalupníci, sedláci. Tomto zjištění odpovídá i počet ekonomických rodin, který u sedláků a chalupníků vyazuje určitou stabilitu, zatímco nejdynamičtější je u podruhů. Počet dětí na ekonomickou rodinu je u podruhů (kromě 1821) nejnižší. To je jistě zčásti vysvětlitelné tím, že děti podruhů si musely poměrně brzy samy hledat zdroje vlastní obživy a rychle se osamostatňovaly. Nejvíce dětí na ekonomickou rodinu připadalo většinou na sedláky.

Co se týče početnosti ve věkové třídě 71 av., je zaplňována prakticky výhradně podruhy, mezi nimiž však jistě byli uváděni mnozí vyměnkáři z vyšších sociálních vrstev. U ostatních věkových tříd lze s jistou tolerancí zjišťovat obdobné rozdělení jako u celkového věkového průměru bez rozdílu sociálních vrstev.

Sledujeme-li četnost manželství s věkovým rozdílem více jak 20 let, zjišťujeme, že k uzavírání manželství tohoto typu inklinovaly spíše nižší společenské vrstvy (zejména podruzi). Tento typ manželství je ale poměrně řídký.

§ 5 Pohyb a zaměstnání obyvatel

Obyvatelstvo se ve své velké většině živilo zemědělstvím. Robotní zatížení poddaných nebylo v 60. letech XVII. stol. příliš velké. V 70. letech pak byl ale sepsán nový urbář, kterým se robotní zatížení podstatně zvýšilo.

Sedláci, výměra jejichž usedlostí zpravidla byla 10 pětibrázdových záhonů polí, 3 vozy sena a 2 vozy otavy luk, 1 zahrada kuchynská a 1 štěpnice, platili na stálých plátech 7 zl 28 kr, tři podákluby z husy. Robotovali 4spřežím (čtyřem potahem) polovicí ročních dní a musili posílat jednoho robotníka každý den. Vežních, nebylo-li potažní roboty, byli povinni vyslat 2 ženě, kteří z důchodu dostávali jídlo. Dále se odváděly 2 stuky příze zdarma a 2 stuky proti libře syra.

Chalupníci měli většinou 2,5 pěti-brázdových záhonů polí, luk na 1 vůz sena a 0,5 vozu otavy a k tomu povětšinou zahrada nebo štěpnice. Ročně museli platit 1 zl 52 kr a poslat dva robotěse dle rozkazu týdně. Sekáč na sena, otavy i obilní byl placen (senní 7 kr, za otavu 3 kr denně; obilní dostával od 1 kopa záhonu 18 kr. (Mimo to musela být odváděna příze (2 stuky zdarma a 2 stuky za lb. syra). Byla předepsána i hromadná práce na obelnicí, která byla ve svém celku honorována 2 kopymi grošů.

Mimo zemědělství, které bylo hlavním zdrojem obživy, přicházelo ještě řemeslo, či jiná odborná profese. Počet řemeslníků se po celé období pohybuje kolem 3-5 % na celkový počet obyvatelstva. Nejpočetnější bylo řemeslo zastoupeno v Cholticích. Pokud bylo možno vysledovat, byli to pro I. polovinu XVIII. stol. zejména nájemníci, u nichž bylo největší procento dospělých mužů, kteří se zabývali touto profesí (až 85%). Na vesnicích bylo v I. polovině XVIII. stol. řemeslo pěstováno nejintenzivněji mezi chalupníky, po nichž následovali podruzi a sedláci. Od poloviny století se na první místo dostávají podruzi, na posledním místě zůstávají sedláci. Studium bylo řídkou výjimkou.

Čeledě, resp. osoby vykonávající služební práce, se pohybovala asi mezi 14-20 % obyvatelstva. ⁴⁾ Koncem zkoumaného období se jeví výrazný pokles. Nutno ovšem uvážit, že mezi čeledě byli počítáni jenom ti poddani, u nichž je výslovná poznámka, že slouží. S ohledem na vrstvu podruhů byl asi procentuelní poměr čeledě vyšší. Z živých hospodářů se jako čeledě ponejvíce uplatňovaly děti podruhů, méně již chalupníků. Největší počet čeledě pocházel samozřejmě ze skupiny sirotků (tab.VI).

Sociální postavení sirotků bylo velmi bídné. Pro počátek zkoumaného období máme doklady o výši roční mzdy. Kromě stravy se pohybovala většinou kolem 3 zl, 18 loket plátna a 3 boty "podsitý" za rok. Od tohoto průměru se mzda celkem nepatrně vychylovala v obou směrech. Pokud jsem mohl zjistit, sloužilo se zejména v sousedních vesnicích, tedy nikoli v ústech, v nichž měli čeledinové své "trvalé bydliště". Vysoký počet osob uváděný v kolonce na jiném místě panství ve skupinách sirotků, je však třeba chápat jako nepřesnosti. Vzhledem k bídnému postavení sirotků, z nichž velmi zřídka neměli prakticky naději na osamostatnění, není divu, že mnoho se jich dávalo na vojnu. Mezi vojáky z panství mají opět nejmenší podíl sirotci.

Vojenské zatížení vrcholilo v dobách Marie Teresie, kdy z panství odcházelo až 20 % dospělé mužské pracovní síly. Ponejvíce do dospělých mužů jsou započítáváni i starci, cca 10 procento práce schopných mužů, které vojna odčerpala. Pravidelně ještě o něco vyšší. Mezi "živými hospodáři" bylo největší % vojáků opět z nižších společenských vrstev.

Celkem odcházelo 10-24 % vší dospělé pracovní síly. Na tomto odchodu se počátkem zkoumaného období výrazně uplatňuje zblhání poddaných, opět převážně mezi sirotky. Tato skutečnost by mohla být jedním z momentů, proč jsou zakládány sirotčí knihy či manschaftsbücher. Osob, které byly pryč legálně, je v tomto počátečním období poměrně

málo.

Větší migrační pohyb zaznamenáváme roku 1 0, kdy z vesnice Orbanice se vystěhovalo 6 německých rodin (celkem 36 osob - nejsou zaneseny!) na jiné Thunovské panství, totiž do Markersdorfu (Markvartice na Děčínsku). Krmě těchto Němců, kteří na panství zřejmě dlouho nepobyli, se po celé zkoumané období setkáváme s obyvatelstvem, které ve své většině má typicky česká jména.

Přistěhovalectví se nedalo přesně zjistit. Nebyly však zcela zvláštní případy zejména u žen, že "ze svobody se dobrovolně v poddanství dala".

Pro nejstarší období jsou doklady, že poměrně značný počet osob odcházel legálně i nelegálně na přízi, pravděpodobně do vzdálené Uherské Skalice, jak lze soudit z některých zmínek, že "je na přízi v Skalici". Toto městečko na západním Slovensku bylo v XVII. stol. známé soukenickou výrobou. ⁵⁾ Za osobu, která odcházela na přízi, byla zpravidla skládána kauce 5 kop grošů.

Pro druhou polovinu XVIII. stol. máme potom zajímavé doklady o pokusech založit na choltickém panství některá nová výrobní odvětví. Kolem roku 1765 se dokonce pomyslelo na školu na předání bavlny, a s tím spojenou prádelnu. Děti zde zaměstnané byly odměňovány kovovou bižuterií. Bylo to za doby, kdy panství držel František Josef, hrabě Thun, osoba po všech stránkách zajímavá. ⁶⁾ Přadláci v soupisech poddaných nejsou prakticky vůbec označováni, ačkoli jich byl dosti značný počet. ⁷⁾

rok	1795	1796	1797	1798	1799	1803
počet tkalců lnu	39	37	35	33	40	34
počet přadláků lnu	361	369	367	367	373	-
počet přadláků vlny	557	563	562	555	607	-
rok	1805	1806	1807	1808		
přadláci	732	606	509	536		

Pro přelom XVIII. a XIX. stol. je doložena spolupráce Thunů s textilkou na vlnu v Linci a prádelnou bavlny v Letovicích.

Poznámky

Prameny k této studii byly použity z fondu Vs Choltice uloženého ve Státním archivu v Zámrsku. Jedná se o oddíl nazvaný soupisy poddaných, kde lze jednotlivé knihy podle dat snadno dohledat. Mimo to bylo použito urbářů téhož fondu a části korespondence Františka Josefa Thuna z rodinného archivu choltických Thunů. Inventář tohoto fondu není zatím definitivně očíslován.

- 1) Berní rula, Popis Čech r. 1654 2, vydal K. Doskočil, Praha 1954, str. 281a.
- 2) J. Pekař, České katastry 1654-1789, Praha 1932, str. 316, 320 aj.
- 3) Počet narozených uváděný v tabelách narozených, zemřelých a oddaných (Vs Choltice knihy č. 567, 578, 584, 582, 585, 599, 586, 590) se podstatně liší od údajů v tabele III pro věkovou třídu 0-1 rok. Srovnání bylo však možné provést jenom pro rok 1811. Nutno ovšem uvážit, že manschaftsbuch s výkazy oddaných, narozených a zemřelých byly pravděpodobně sepisovány v různou dobu, manschaftsbuch s největší pravděpodobností počátkem roku. Není v něm proto přesně evidován počet narozených k roku, do něhož se hlásí, zejména pak byly zřejmě ve své většině opomíjeny případy, kdy k úmrtí došlo krátce po porodu. Ostatně i údaje shora zmíněných výkazů se v jednotlivých knihách pro tentýž rok rozcházejí. Další možné vysvětlení je to, že manschaftsbuch eviduje poddané panství, kdežto v těchto výkazech jsou s největší pravděpodobností uváděny i osoby, které nebyly choltickými poddanými.
- 4) Srov. J. Křivka: Čeleď v poddanském hospodářství po třicetileté válce a její podíl na celkovém počtu vesnického obyvatelstva, Historická demografie 2, 1968, str. 2-7.
- 5) Ottův slovník naučný díl XXIII., heslo Skalice Uherská.
- 6) StA Zámorsk fond RA Thunové, korespondence Františka Josefa, dopisy administrátora Stradiotioho.
- 7) Tyto údaje jsou převzaty z inventáře Vs Choltice, StA Zámorsk 1970 (část zpracovaná V. Sekotovou).

Tabella I

Počty obyvatelstva ve skupině hospodářů

rok	oddíl	"děti"	všichni muži 16 av.	všichni dospělí 16 av.	celkový stav
1674	CH	74	47	85	128
	Z I	407	175	361	719
1680	CH	105	62	110	191
	Z I	404	172	340	682
1690	CH	129	72	130	232
	Z I	446	228	444	760
1700	CH	157	96	162	275
	Z I	517	267	520	892
1714	CH	188	95	179	319
	Z I	636	314	589	1073
	Z II	199	96	185	341
1724	CH	173	90	164	275
	Z I	692	346	660	1152
	Z II	180	107	195	334
1734	CH	133	89	169	256
	Z I	825	407	790	1378
	Z II	196	103	189	335
1744	CH	154	98	182	297
	Z I	781	367	713	1276
	Z II	162	104	198	296
1755	CH	136	76	151	249
	Z I	751	428	806	1282
	Z II	184	105	215	349
1765	CH	141	84	160	264
	Z I	713	399	770	1331
	Z II	185	94	189	331
1775	CH	137	70	134	249
	Z I	741	404	790	1347
	Z II	182	94	188	325
1784	CH	166	95	184	311
	Z I	783	459	873	1461
	Z II	227	119	242	407

Tabella I/2

rok	oddíl	"děti"	všichni muži 16 av.	všichni dospělí 16 av.	celkový stav
1811	CH	208	128	253	391
	I	1281	702	1409	2250
	II	288	177	359	554
1821	CH	342	187	379	597
	I	1722	910	1873	2970
	II	491	264	536	853

Vysvětlivky: CH - Choltice
I - "živí hospodáři"
I - první teritoriální skupina
II - druhá teritoriální skupina

Tabella II/1

Počty obyvatelstva ve skupině hospodáři dle sociálních vrstev

rok	oddíl	soc	celkový počet	děti	dospělých mužů 16 av.	všech dospě- lých 16 av.	počet dětí na rod.
1690	I	S	196	116	58	116	2,90
		CH	439	260	120	237	2,95
		P	125	70	50	91	2,80
1700	I	S	185	110	57	101	2,82
		CH	440	258	114	235	2,93
		P	267	149	96	184	2,29
1734	I	S	239	155	69	133	
		CH	552	349	162	306	
		P	587	321	176	351	
	I + II	S	281	185	84	157	3,77
		CH	693	436	196	377	3,32
P	739	400	230	445	2,28		
1744	I	S	277	181	82	145	
		CH	477	308	115	246	
		P	522	292	170	322	
	I + II	S	319	206	103	176	3,61
		CH	967	355	144	306	3,31
P	688	382	224	429	2,48		
1755	I	S	264	167	84	153	
		CH	488	308	148	269	
		P	530	276	196	364	
	I + II	S	300	188	95	173	3,24
		CH	620	384	183	362	3,22
P	711	363	255	486	1,93		
1765	I	S	253	152	70	135	
		CH	386	230	107	201	
		P	692	331	222	434	
	I + II	S	288	173	79	152	3,03
		CH	496	298	130	251	3,01
P	878	427	284	556	1,88		
1775	I	S	246	150	72	140	
		CH	410	246	112	226	
		P	591	345	220	424	
	I + II	S	287	174	82	160	2,85
		CH	511	307	138	282	3,13
P	874	442	278	536	2,05		

Tab. II/2

rok	oddíl	sec	celkový počet	děti	dospělých mužů 16 av.	všech dospělých 16 av.	počet dětí na rod.
1784	I	S	260	157	81	149	
		CH	362	208	110	204	
		P	839	418	268	520	
I + II	S	299	174	87	161	3,00	
	CH	466	268	141	270	2,73	
	P	1113	568	350	684	2,04	
1821	I	S	515	316	164	303	
		CH	572	323	163	344	
		D	1766	1018	546	1158	
I + II	S	596	354	187	348	3,16	
	CH	741	417	216	455	2,17	
	D	2304	1330	713	1497	3,97	
		PO	54	31	16	33	
		VO	138	81	42	76	

počet obyvatel na dům

1821 I + II	S	7,61
	CH	5,88
	D	6,87
	PO	6,75
	VO	7,27

Vysvětlivky: S - sedláci
 CH - chalupníci
 P - podruzi
 D - domkáři
 PO - jiné poddánkové objekty
 VO - vřehostenské objekty

Tabella III/1

Celková věková struktura
(dle pohlaví)

		muži										
rok	oddíl	0-1	1-5	6-10	11-15	16-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-av.
1674	CH I	18	88	79	38	21	50	49	39	27	20	16
	S I	-	7	15	36	22	49	7	2	1	-	-
	celkem	18	95	94	74	43	99	56	41	28	20	16
1680	CH I	11	69	66	72	32	46	70	41	22	17	6
	S I	1	10	16	18	13	39	16	4	3	-	-
	ZB	-	1	6	3	3	-	4	4	1	1	-
	celkem	12	80	88	93	68	85	90	49	26	18	6
1690	CH I	28	74	66	49	46	77	64	58	36	13	6
	S I	-	4	7	24	38	51	16	16	4	3	-
	ZB	-	-	-	1	5	9	-	4	5	1	1
	celkem	28	78	73	74	89	137	80	78	45	17	7
1700	CH I	24	98	90	57	43	98	67	59	46	24	6
	S I	2	3	11	14	29	56	46	12	15	4	1
	celkem	26	101	101	71	72	154	133	71	61	28	7
1714	CH I	21	124	98	79	63	82	98	90	42	27	7
	Z II	11	30	31	13	11	21	30	19	9	4	2
	S I	-	7	15	19	25	61	36	35	24	13	7
	S II	-	3	5	10	9	13	8	3	-	-	-
	ZB	-	1	1	-	3	8	10	17	5	9	10
	celkem	32	165	150	121	111	185	182	164	80	53	26
1724	CH I	29	102	87	83	69	108	86	82	65	21	5
	Z II	9	20	20	17	19	26	20	25	8	5	3
	S I	-	10	17	27	37	60	42	31	49	16	35
	S II	-	2	5	7	10	19	12	8	2	-	-
	ZB	-	-	-	-	1	3	11	9	17	5	19
	celkem	38	134	129	134	136	216	171	156	141	67	62
1734	CH I	33	129	102	81	67	128	114	82	57	40	8
	Z II	5	24	17	13	16	27	25	16	13	3	3
	S I	3	9	25	26	25	68	24	3	1	1	-
	S II	-	2	4	3	5	21	7	1	-	-	-
	ZB	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-
	celkem	41	164	148	123	113	245	170	102	71	45	11
1744	CH I	25	115	124	99	58	95	122	88	83	29	10
	Z II	4	15	15	9	13	20	27	21	12	10	1
	S I	1	12	28	27	60	90	45	19	2	-	1
	S II	-	2	4	9	7	12	15	6	-	-	-
	celkem	30	144	171	144	138	217	209	134	77	39	12

Tab.III/2

		a u i i										
rok	oddíl	0-1	1-5	6-10	11-15	16-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-av.
1755	CHZ I	26	105	70	83	76	125	109	72	75	39	8
	Z II	1	25	17	11	11	21	24	22	17	9	1
	S I	-	6	15	28	51	106	69	43	15	2	-
	S II	-	-	-	3	7	19	9	17	5	1	-
	celkem	27	136	102	125	145	271	211	154	112	51	9
1765	CHZ I	52	132	95	63	44	118	135	91	45	38	12
	Z II	3	24	22	16	8	26	21	17	16	5	1
	S I	1	9	17	26	36	93	49	51	38	14	-
	S II	-	3	3	3	5	13	9	6	17	6	1
	celkem	56	188	137	108	93	250	214	165	116	63	14
1775	CHZ I	40	109	119	80	66	87	131	98	59	24	9
	Z II	5	29	11	20	12	18	21	20	15	6	2
	S I	-	16	31	48	45	74	61	49	50	33	13
	S II	-	1	2	3	3	9	6	6	16	6	-
	celkem	45	155	163	151	126	188	219	173	130	79	30
1784	CHZ I	19	133	107	94	83	129	110	114	78	33	7
	Z II	4	26	21	28	13	37	25	19	16	6	3
	S I	-	4	8	24	51	68	21	14	1	1	2
	S II	1	1	2	2	4	9	3	4	1	-	-
	celkem	24	164	138	148	151	243	159	151	96	40	12
1811	CHZ I	24	123	189	170	144	221	133	139	125	51	17
	Z II	2	16	45	40	24	57	33	29	26	6	2
	S I	-	9	23	36	43	60	16	1	3	-	-
	S II	-	1	6	6	9	14	1	1	-	-	-
	celkem	26	149	263	252	220	352	183	170	154	57	19
1821	CHZ I	5	277	195	177	179	352	212	139	123	71	21
	Z II	-	72	58	45	43	74	52	42	34	17	2
	S I	-	2	5	3	13	26	12	-	-	-	-
	S II	-	-	2	-	-	8	6	1	1	-	-
	celkem	5	351	260	225	235	460	282	182	158	88	23

Tabella III/3

		i e n y										
rok	oddíl	0-1	1-5	6-10	11-15	16-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-av.
1674	CHZ I	13	66	72	37	23	63	52	33	29	10	14
	S I	-	12	16	18	21	39	10	4	11	1	2
	celkem	13	78	88	55	44	102	62	37	40	11	16
1680	CHZ I	10	74	65	56	27	65	68	30	19	3	4
	S I	2	3	15	23	22	30	20	10	6	10	4
	ZB	-	-	-	3	2	-	5	1	-	-	-
	celkem	12	77	80	82	51	95	93	41	25	13	8
1690	CHZ I	28	60	44	69	48	83	68	54	16	5	-
	S I	-	1	21	12	29	37	25	30	10	5	2
	ZB	-	-	-	-	-	5	1	5	2	-	-
	celkem	28	61	65	81	77	125	94	89	28	10	2
1700	CHZ I	17	75	71	53	37	112	86	48	27	8	2
	S I	3	6	11	17	24	41	26	30	10	5	2
	celkem	20	81	82	70	61	153	112	78	50	21	4
1714	CHZ I	30	111	91	70	48	98	93	81	27	11	2
	Z II	10	26	18	17	13	27	32	9	5	3	1
	S I	3	7	12	21	21	37	37	31	22	26	5
	S II	-	3	2	7	8	11	10	12	3	7	-
	ZB	-	-	-	-	-	1	1	6	13	6	3
	celkem	43	147	123	115	91	174	178	146	63	53	9
1724	CHZ I	35	103	85	79	76	100	92	64	46	9	1
	Z II	10	30	22	11	8	26	27	19	6	2	-
	S I	-	7	13	23	28	56	31	47	41	15	28
	S II	-	-	2	6	8	18	8	10	10	3	1
	ZB	-	-	-	1	-	1	1	6	11	5	8
	celkem	45	140	122	120	120	201	159	146	114	34	38
1734	CHZ I	25	119	100	86	75	138	117	78	36	18	1
	Z II	11	31	28	17	14	23	27	12	8	2	-
	S I	2	7	15	15	27	55	38	26	33	23	6
	S II	-	2	3	9	8	12	6	7	8	3	1
	ZB	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
	celkem	38	159	146	127	124	228	188	123	86	46	8
1744	CHZ I	30	90	123	72	68	115	111	85	35	15	1
	Z II	2	20	14	21	24	23	19	17	11	-	-
	S I	3	11	28	34	40	74	48	44	38	29	6
	S II	-	4	2	8	6	16	7	8	5	4	1
	celkem	35	125	167	135	138	228	185	154	89	48	8
1755	CHZ I	19	93	95	83	65	136	125	70	40	15	2
	Z II	7	31	28	14	16	35	25	19	10	5	-
	S I	-	9	18	26	47	74	46	54	45	16	4
	S II	-	1	2	7	6	10	15	11	5	5	1
	celkem	26	134	143	130	134	255	211	154	100	41	7

Tab. III/4

č i s t y

rok	oddíl	0-1	1-5	6-10	11-15	16-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-av.
1765	CHŽ I	37	102	112	72	62	126	134	82	31	8	4
	Ž I	12	25	24	16	13	27	21	24	7	3	-
	S I	2	5	12	25	44	71	42	38	64	23	2
	S II	-	4	4	8	8	14	9	6	9	6	3
	celkem	51	136	152	121	127	238	206	150	111	40	9
1775	CHŽ I	34	109	113	68	73	118	127	79	42	9	2
	Ž II	4	21	28	19	15	23	24	15	13	2	2
	S I	3	11	32	48	50	67	45	49	46	31	8
	S II	-	-	-	11	4	14	13	15	5	4	8
	celkem	41	141	173	146	142	222	209	158	106	46	20
1784	CHŽ I	29	142	101	90	81	141	123	96	41	20	1
	Ž II	8	31	18	29	17	44	25	22	13	2	-
	S I	-	4	10	29	37	71	33	43	34	27	5
	S II	-	-	7	2	7	12	8	10	3	5	-
	celkem	37	177	136	150	142	268	189	171	91	54	6
1811	CHŽ I	14	128	175	156	141	256	160	154	98	30	13
	Ž II	4	19	34	35	34	46	45	23	22	10	2
	S I	-	8	29	31	48	60	22	19	15	13	3
	S II	-	1	6	6	12	22	6	2	10	4	-
	celkem	18	156	244	228	235	384	233	198	125	57	15
1821	CHŽ I	4	303	212	142	187	367	258	158	124	52	9
	Ž II	1	58	48	35	40	92	54	52	19	9	6
	S I	-	4	4	4	14	25	21	6	1	2	-
	S II	-	-	-	-	2	5	7	1	-	1	1
	celkem	5	365	264	181	243	489	340	217	144	64	16

Vyvěštlivky: Ch - Choltice
 Ž - živi hospodáři
 S - sirotci
 EB - sběhlici (ženuží)
 I. - první teritoriální skupina
 II. - druhá teritoriální skupina

Tabella IV/1

rok	mužů 16 av.	Celkové počty všech obyvatel					
		všech dospěl.	všech děti 0-15	všech obyvatel	na panství dospělých	přítomno děti	hustota na km ²
1674	303	615	515	1130-1134	548-552	507	
1680	342	668	524	1192-1209	573-590	501	
1690	453	879	488	1367	733-745	480	
1700	526	1006	552	1558-1599	817-818	544	
1714	801	1515	896	2411-2414	1215-1218	883-887	40,1
1724	949	1761	862	2623	1332-1337	861	43,7
1734	757	1560	946	2506-2509	1483	946	41,7
1744	826	1676	951	2627	1432	935	43,7
1755	953	1855	823	2678	1549	823	44,6
1765	915	1796	929	2725	1443	927	45,4
1775	945	1848	1015	2863	1524	1015	47,7
1784	852	1773	974	2747-2749	1633-1635	971	45,7
1811	1155	2402	1336	3738	2203	1336	62,3
1821	1428	2941	1656	4597	2525	1656	76,6
1833				5105			85,0
1900				5760			96,0

Tabella V/1

období	Přírůstek obyvatelstva	
	přírůstek	průměrný přírůstek na rok
1674 - 1680	52	10,3
1680 - 1690	175	17,5
1690 - 1700	191	19,1
(změna velikosti panství)		
1714 - 1724	212	21,2
1724 - 1734	- 117	- 11,7
1734 - 1744	121	12,1
1744 - 1755	51	4,63
1755 - 1765	47	4,7
1765 - 1775	138	13,8
1775 - 1784	- 116	- 12,8
1784 - 1811	991	36,7
1811 - 1821	859	85,9
1821 - 1833	508	42,33

Tabella VI/1

Přehled profesí o pohybu obyvatelstva

rok oddíl kolonka 1	2 mimo oddíl 3	4 mimo oddíl 4	5 mimo oddíl 5	6 mimo oddíl 6	7 mimo oddíl 7	8 mimo oddíl 8	9 mimo oddíl 9	10 mimo oddíl 10	11 mimo oddíl 11	12 mimo oddíl 12	13 mimo oddíl 13	Přírůstek obyvatelstva		
												přírůstek	průměrný přírůstek na rok	
1674 CH	6	9	3	2	2	9	9	10	1	1	4	2		
Z I	53	14	2	2	2	21	21	51	1	1	13	1		
S I	99	31	10	4	6	6	6	129	1	1	30	1		
cel.	158	54	15	4	3	31	31	190	1	1	47	2		
1680 CH	9	2	4	-	-	24	24	16	-	-	3	-		
Z I	47	16	6	-	-	10	10	51	-	-	17	-		
S I	108	24	28	5	1	1	1	137	4	4	26	-		
ZB	-	-	33	-	-	-	-	1	-	-	4	-		
cel.	164	42	71	5	2	38	38	205	-	-	50	-		
1690 CH	1	2	-	3	1	1	1	31	10	6	1	1		
Z I	65	8	7	1	-	1	1	33	70	-	14	-		
ZB	-	-	34	-	-	-	-	-	-	-	1	-		
S I	149	34	31	15	2	2	2	3	187	-	13	40		
cel.	221	44	72	19	3	4	4	67	267	-	19	56		
1700 CH	1	3	20	9	2	1	1	32	18	-	-	-		
Z I	94	1	45	3	-	31	31	89	-	-	-	-		
S I	128	16	69	31	11	4	4	9	182	-	-	-		
cel.	242	20	134	43	13	5	72	288	-	-	-	-		
1714 CH	-	1	2	4	-	37	37	26	-	-	-	-		
Z I	3	2	7	3	-	1	1	34	120	-	-	-		
ZB	-	-	2	4	-	-	-	16	39	-	-	-		
S I	27	15	78	65	9	1	4	249	1	2	1	1		
S II	12	22	10	7	-	-	-	4	60	-	-	-		
ZB	-	-	94	7	-	-	-	4	-	-	-	-		
cel.	42	18	205	93	9	2	93	496	1	2	1	1		

Tab. VI/2

kolonka	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1724	CH	3	14	1	-	-	1	24	19	-	-	-	-
	Z I	4	57	10	4	-	1	4	81	-	-	1	-
	Z II	4	22	2	3	1	1	5	22	-	-	-	-
	S I	25	159	144	106	15	2	85	207	-	5	-	-
	S II	9	42	22	14	-	1	1	53	-	-	1	-
	ZB	-	-	98	8	-	-	3	2	-	-	-	-
	cel.	41	294	277	135	16	6	122	384	-	5	2	-
1734	CH	1	8	1	-	-	-	31	11	-	-	-	-
	Z I	4	80	6	1	3	6	51	98	-	3	-	-
	Z II	-	9	-	5	-	-	14	10	-	-	-	-
	S I	40	149	2	32	2	1	14	149	-	1	2	-
	S II	5	29	3	9	-	-	2	37	-	-	2	-
	ZB	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
	cel.	50	275	12	4	5	7	112	305	-	4	4	-
1744	CH	4	13	2	8	11	-	39	15	-	-	-	-
	Z I	8	63	6	9	19	3	47	73	-	9	-	-
	Z II	1	16	2	4	3	1	6	16	4	15	-	-
	S I	50	206	17	70	3	5	10	271	3	4	-	-
	S II	9	31	-	23	14	-	2	35	1	-	-	-
	cel.	72	329	27	80	117	13	104	410	8	28	-	-
								109					
1755	CH	-	7	8	-	2	-	27	3	1	1	-	-
	Z I	7	82	13	16	12	5	23	119	-	3	-	-
	Z II	2	31	2	2	2	-	9	29	-	10	-	-
	S I	54	189	17	33	112	6	2	8	274	5	15	-
	S II	9	38	5	24	20	-	1	43	2	1	-	-
	cel.	72	347	45	75	148	9	68	468	8	30	-	-

Tab. VI/3

kolonka	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1765	CH	-	6	34	6	1	2	37	6	-	-	2	-
	Z I	1	74	19	-	15	7	35	81	8	4	-	-
	Z II	1	25	3	1	7	9	7	23	1	7	-	-
	S I	26	306	30	18	149	-	21	226	8	10	1	-
	S II	14	32	7	12	19	1	27	39	5	3	7	3
	cel.	42	343	73	37	191	18	105	375	22	24	8	3
1775	CH	-	9	1	2	2	-	86	6	-	3	1	-
	Z I	1	68	9	13	6	6	26	71	2	9	1	-
	Z II	1	27	3	-	1	1	5	21	1	8	-	-
	S I	90	155	23	18	152	11	36	195	5	12	6	-
	S II	7	34	2	10	19	4	3	32	6	-	10	-
	cel.	99	293	38	43	180	18	96	325	14	32	17	1
1784	CH	1	4	8	1	2	2	41	8	-	2	-	-
	Z I	5	66	19	4	10	2	21	73	2	2	-	-
	Z II	-	25	5	-	-	3	10	23	-	8	-	-
	S I	14	136	26	-	23	9	18	179	11	10	-	-
	S II	7	18	10	-	2	2	1	23	1	-	-	-
	cel.	27	249	68	5	37	8	91	306	13	20	-	-
1811	CH	-	1	3	-	9	2	34	8	-	3	-	-
	Z I	-	96	12	-	80	11	21	125	1	4	-	-
	Z II	-	22	3	-	17	1	21	26	-	2	-	-
	S I	1	50	9	-	46	8	19	70	2	-	-	-
	S II	-	21	2	-	8	1	3	25	-	7	-	-
	cel.	1	190	29	-	160	22	140	254	3	-	-	-

Tab. VI/4

rok oddíl	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1921 CH	-	-	31	-	16	22	2	84	11	-	-	-	2
2 I	1	94	73	-	97	56	16	118	103	-	6	-	2
2 II	-	26	17	1	25	15	1	39	29	-	4	-	-
S I	-	13	12	-	14	8	-	6	12	-	-	-	3
S II	-	3	6	-	6	4	-	1	3	-	-	-	-
cel.	1	136	139	1	158	107	19	246	138	1	10	-	7

Přehled osob mimo panství

rok	dospělí 16 sv.	děti do 15	celkem
1674	67	8	75
1690	95	23	118
1690	133-146	8	141-154
1700	189	8	197
1714	300	9 - 13	310-313
1724	424-429	1	425-430
1734	77	0	77
1744	244	16	260
1755	306	0	306
1765	353	2	355
1775	324	0	324
1784	140	3	143
1811	199	0	199
1821	416		416

Vysvětlavky: CH - Choltice
 I - první teritoriální skupina
 II - druhá teritoriální skupina
 2 - živí hospodáři
 3 - sirotci
 ZB - sběhlci

Mimo panství legální - rozumí se kromě vojáky, emigrace a nezvěstných

famale - rozumí se mimo učedníky a vandrů.
 příse - do roku 1724 sandšena dle charakteru odvodu (legální nebo nелеgální) do patřičných skupin osob mimo panství. Pak většina samostatná.

Pro celkový přehled osob mimo panství je připojen samostatný výhled, který nejsou svěřeni úředně.

Tabella VII/1

Relace k celkovým počtům

rok	oddíl	děti na hosp. rodi- nu	počet obyv. na dům	fam- slniči na cel- kový počet obyv. %	šleďe na cel. počet obyv. %	z do- spělých mužů vojáků %	z celkové dospělé pracovní sily od- cházelo %
1674	CH	2,05					
	2 I	2,75					
	c.p.			2,7-3,52	16,72	1,32	10,8
1680	CH	2,33					
	2 I	2,82					
	c.p.			3,14-3,47	16,95	1,46	14,22
90	CH	2,92					
	2 I	2,91					
	c.p.			4,9-5,41	19,53	4,19	15,1-16,6
1700	CH	2,61					
	2 I	2,69					
	c.p.			4,61-5,77	18,47	8,17	18,78
1714	CH	2,80					
	2 I+II	2,90					
	c.p.			3,85-4,3	20,63	11,62	19,8
1724	CH	3,32					
	2 I+II	2,85					
	c.p.			4,65-5,48	14,64	14,3	24,04-24,36
1734	CH	2,14					
	2 I+II	2,87					
	c.p.			4,46-4,94	12,15	7,00	4,93
1744	CH	2,16					
	2 I+II	2,96					
	c.p.			3,95-4,72	15,60	14,2	14,55
1755	CH	2,42					
	2 I+II	2,35					
	c.p.			2,53-3,13	17,47	15,5	16,49
1765	CH	2,35					
	2 I+II	2,34					
	c.p.			3,85-5,73	13,76	20,8	19,65

Tabella VII/2

rok	oddíl	děti na hosp. rodí- nu	počet obyv. na dům	feme- slníků na cel- kový počet obyv. %	žele- dě na cel.po- čet obyv. %	s dospě- lých mužů vojáků %	s celkové dospělé pracovní sily od- cházele %
1775	CH Ž I+II c.p.	2,49 2,46		3,35-4,29	11,35	19,0	17,53
1784	CH Ž I+II c.p.	2,24 2,32		3,31-4,29	11,13	4,34	7,89
1811	CH Ž I+II c.p.	2,14 2,58 6,1	4,71 5,30	3,74-4,57	6,79	13,85	8,28
1821	CH Ž I+II c.p.	2,59 2,69 8,99	6,48 6,76	5,39-8,13	3,43	11,06	14,14

Vysvětlivky: CH - Choltice
 Ž - živi hospodáři
 I - první teritoriální skupina
 II - druhá teritoriální skupina
 c.p. - celé panství, všechny sociální
 vrstvy.

Tabella VII/1

Natalita, sňatečnost, mortalita								
rok	narození mužské	ženské	celkem	s toho neznaní.	počet sňatků	zemřeli mužské	ženské	celkem
1796	94	66	160	6	15	45	40	85
1806	59	42	101	2	40	96	75	171
1811	82	75	157	19	27	71	61	132
			/167/		/26/			/139/
I. IX.								
1812-								
31. X.								
1813	77	73	150	13	31	96	62	118
1835	98	103	201	39	29	101	87	188
1845	103	89	192	42	31	65	97	162

Podíl věkových tříd na celkovém počtu zemřelých

rok	celkový počet zemřelých	zemřelo s toho za věku	počet
1796	85	1-7 let	39
1806	171	1-7 let	72
1811	132	0-1	40
		1-4	24
		4-20	9
1812	118	0-1	23
		1-4	28
		4-20	18
1835	188	0-1	57
		1-4	28
		4-20	15
1845	162	0-1	60
		1-4	16
		4-20	9

Zprávy

Ernst Kirsten, Ernst W. Buchholz, W. Köllmann, Raum und Bevölkerung in der Weltgeschichte, 3. vyd., A.G. Ploetz, Würzburg 1965 - 1968, 4 sv. (144 + 302 + 144 + 344 str.)

Třetí vydání během jednoho desetiletí svědčí o velkém zájmu, kterému se Bevölkerung-Ploetz těší mezi historiky a demografy. Název díla napovídá, že jde o nástin populačního vývoje světa, přibližující v duchu geografického determinismu v široké míře k přírodnímu prostředí i ekonomickým podmínkám vývoje obyvatelstva. Ve srovnání s jinými přehledy světového demografického vývoje věnuje Bevölkerung-Ploetz mimořádnou pozornost migracím. V prvním svazku, atlasu, je na 185 mapách a kartogramech dokumentován vztah mezi populací a životním prostředím od pravěku až po současnost. Sestavil jej E. Kirsten, jenž je rovněž autorem druhého svazku, zabývajícího se populačním vývojem v období pravěku, starověku a počátků středověku. Třetí svazek s perá E.W. Buchholze je věnován dějinnému úseku 1100-1750 n.l., čtvrtý, jehož autorem je W. Köllmann, novověkému vývoji v l. 1750-1964. Všechny svazky zachovávají jednotný princip výkladu podle jednotlivých zemí, přičemž rozhodující místo, zejména ve starší době, je věnováno Evropě. Celé dílo, zvláště však 4. svazek, je vybaveno velikým množstvím statistických přehledů a tabulek, je psáno věcně a přehledně. Z nedostatků je třeba upozornit zejména na to, že druhý svazek je v podstatě jen reedici prvního vydání z r. 1956, ve které je jen velmi málo přihlédnuto k novější literatuře, zvl. archeologické.

E.M.

Willem Kersseboom, Essais d'arithmétique politique. Z holandštiny přeložil G.A.B. Frinking, úvodem a poznámkami opatřil A.J.M. Hilt, Paris, I.N.E.D., 1970, 172 str.

Rychlý rozvoj historické demografie, jehož jsme svědky v posledních letech, je doprovázen i zvýšeným zájmem o počátky demografie jako vědy. Vedle četných studií věnovaných čelným představitelům demografické teorie i demografické statistiky se objevily i edice teoretických úvah prvních demografů, případně politických ekonomů, v jejichž díle se výrazněji uplatnila populační problematika. Pařížský I.N.E.D. přistoupil po edici spisů Cantillonových, Quesneyových a Boisguilbertových k vydání francouzského překladu nejvýznamnějších úvah holandského politického aritmetika Willema Kerssebooma (asi 1690-1771), jež zůstávaly širší obci zájemců nedostupny díky tomu, že byly napsány v holandštině. W. Kersseboom, významný finanční odborník, zastávající čtené veřejné funkce, byl ve své době ceněn

především pro své úmrtnostní tabulky, vycházející z evidence doživotních rent. Byl v tomto směru poněkud přeceněn, neboť ve skutečnosti jen aplikoval známou Halleyovu metodu na větší počet pozorování. Mnohem zajímavější jsou jeho pokusy odhadnout počet obyvatel země na základě znalosti údajů přirozené měny a řádu vymírání. Přesto, že ani zde Kersseboom nedošel ke správným výsledkům, neboť mlčky vycházel z předpokladu, že obyvatelstvo je stacionární, měly jeho práce průkopnický význam. Jejich zpřístupnění umožnuje lépe pochopit, čím byla demografie ve svých počátcích. Edice je opatřena předmluvou L. Henryho, úvodem editora A.J.M. Hilta, podrobnou bibliografií a je k ní připojen reprint studie M. van Haftena o W. Kersseboomovi a jeho díle, napsané r. 1925.

E.M.

Przeszłość demograficzna Polski (Materiały i Studia) Roč. 4, Warszawa 1971 281 str.

Ve čtvrtém svazku polského historickodemografického sborníku zaujme především úvodní stať S. Hoszowského a Z. Sułowského o evidenci přirozeného pohybu obyvatelstva na základě matrik. Bibliografický přehled polské historickodemografické literatury, opírající se o matriky, je zakončen konstatováním, že dosavadní výzkum trpí nekoordinovaností. K unifikaci pracovních postupů se zde otiskují jednotné formuláře pro inventarizaci a excerpci matrik a podrobná instrukce k jejich vyplňování. Vzhledem k podobnosti našich a polských matrik vyhovuje formulář i v českých poměrech.

B. Kumor otiskuje v tomto čísle sborníku demografické údaje z farářských relací krakovské diecéze z let 1747-49. T. Ladogorski v obsáhlé studii podává statistiku přirozeného pohybu obyvatelstva Slezska v letech 1816-1849, určovaného v rozbíhající míře proletarizaci venkova i měst. Výsledkem byla demografická exploze, zvl. v Horní a střední Slezsku. H. Buliková pokračuje v líčení epidemie moru v Kládsku r. 1680, za níž zemřelo asi 1/3 obyvatel města. Populační ztráty za moru r. 1633 v otmuchovské farnosti činily podle článku H. Glowackého asi 17,5 %, z toho ve městě 31,1% a v přilehlých vsích 9,1%. Demografickou strukturu hornoslezského města Pszczyna analyzoval na základě soupisu obyvatel z roku 1846 E. Holna. Z pozůstalosti doc. B. Puczyńskiego je otištěna demografická monografie halíčského města Brzeźany a okolních vsí v 17. a 18. stol. S. Borowski publikuje dva články. V prvním se zabývá vývojem reprodukce obyvatelstva v Poznani od konce 19. století na základě ankety z r. 1967, ve druhém se pokouší řešit problém vztahu

emigrace a sociální rovnováhy za demografické revoluce ve střední Evropě a některých sousedních zemích. Dochází k závěru, že emigrace brzdila nadměrný růst obyvatelstva, koordinovala vztah mezi růstem obyvatelstva a zdroji obživy a byla tak reálným momentem v kapitalistických poměrech. V dlouhodobé perspektivě však brzdila proces industrializace zemí, z nichž vycházela. Sborník je jako obvykle doplněn přehledem vědecké práce v Polsku a v zahraničí.

E.M.

Stanisław Borowski, Przemiany socjo-demograficzne na ziemiach polskich i w niektórych krajach europejskich w XIX i XX w. Pamiątnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie, t.I, Warszawa 1968, s. 292-413.

Autor sleduje souvislost demografického vývoje (přirozené mšny i migrací) a ekonomického vývoje v Polsku od počátku 19. stol. do 60. let století dvacátého. Zvláštní pozornost věnuje demografickým aspektům industrializace. Výsledky konfrontuje s vývojem v Anglii, Francii, Švédsku, v českých zemích a v evropské části Ruska a SSSR.

E.M.

Wrigley E.A., Population and History, London 1969, World University Library, ss. 236 + graf. přílohy.

Vedoucí Cambridžské skupiny pro studium populací a sociálních struktur shrnuje v této práci, bohatě vybavené tabulkami a grafy, výsledky vlastního bádání i závěry, k nimž došli jirai přední demografové. Úvodem pojednává o předmětu a metodách historické demografie. Poté podává přehled velikosti historických populací a seznamuje čtenáře s krátkodobými i dlouhodobými vývojovými tendencemi v době před průmyslovou revolucí, v jejím průběhu i po jejím vyznění. Na závěr charakterizuje současnou situaci ve světě a předkládá prognózy populačního vývoje vyspělých i rozvojových zemí v budoucnosti.

E.M.

Peter Laslett, Size and Structure of the Household in England over Three Centuries, Population Studies 1969, s. 109 - 223.

Na základě rozsáhlého souboru lokálních soupisů obyvatel líší autor vývoj velikosti a struktury domácnosti v Anglii a ve Walesu od 16. do 19. století. Zjišťuje, že počet členů domácnosti činil až do 19. století v průměru 4,75 osob. Odchyly směrem nahoru byly způsobovány nikoliv zvýšeným počtem příbuzných, nýbrž čeledí. Ve 20. století se počet členů domácnosti zmenšil asi o 1/3.

E.M.

BIBLIOGRAFIE ČESKÉ HISTORICKÉ DEMOGRAFIE ZA ROK 1970

- Sestavil E. Maur ve spolupráci s P. Jančárkem a M. Skřivanem.
- B a j g e r Lubomír, Obyvatelstvo Kopřivnice v letech 1939-1961. K dějinám Tatry Kopřivnice, Sborník příspěvků II, Ostrava 1970, s. 213-230.
- B ě l o h l á v e k Miloslav, Příspěvek k poznání populačních a bytových poměrů v první polovině 19. století ve Starém Plzenci. Historická demografie 4, 1970, s. 59-75.
- B i b l i o g r a f i e České historické demografie za rok 1969. Sestavil E. Maur ve spolupráci s L. Dokoupilem a P. Jančárkem. HD 4, 1970, s. 113-119.
- B i š i k Zdeněk, Prameny k vystěhovalectví z východních Čech v l. 1850-1855 do severní Ameriky v SA v Zámruku. Listy Orlického muzea V/3, 1970, s. 186-192.
- B í l e k Jaroslav, Podíl starého hornického osídlení na vývoji populace a urbanizace OKR do první třetiny 20. století. Sborník prací pedagogické fakulty v Ostravě (Acta Facultatis Pedagogicae Ostraviensis), řada C-3, Studie k vývoji Ostravské průmyslové oblasti II, s. 103-135. Ostrava 1969.
- B l a j e r o v á M., Určování individuálního věku na skeletech dětí a dospívajících jedinců. AR XXIII, 1970, s. 159-168.
- Č á ň o v á Eliška, Prameny pro demografickou statistiku v archivu pražského arcibiskupství. HD 4, 1970, s. 19-32.
- D a v í d e k Václav, První lexikony České země. Demografie 12, 1970, s. 241-247.
- H a v r á n e k Jan, Demografický vývoj Prahy v druhé polovině 19. století. Pražský sborník historický 1969/70, Praha 1970, s. 70-105.
- K l o s Miroslav, K původu osazenstva kočárovky v Kopřivnici v letech 1850-1880. K dějinám Tatry Kopřivnice, Sborník příspěvků, II, Ostrava 1970, s. 13-31.
- K o z á k o v á V., Populační vývoj ve Východočeském kraji v letech 1955-1969. Kraj.odd. ČSÚ, Hradec Králové, 1970.

- K ř i v k a Josef, Význam poddanských seznamů pro demografické bádání. HD 4, 1970, s. 50-58.
- M a i n u š František, Cizinci na pracích v Německu v letech 1939-1945. SPPFFBU 1970, C 17, s. 141-160.
- M a i n u š František, Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939-1945. Spisy UJEP č.151, Brno 1970, 223 s.
- M a r e k František, Pohyb obyvatelstva okresu Chomutov. Památky, příroda, život. Vlastivědný čtvrtletník Chomutovska, roč. 2, 1970, č. 4.
- M a r e k František, Poznámky k demografickému vývoji Českobudějovického kraje v letech 1949-1959. Jihočeský sborník historický XXXIX, 1970, s. 96-114.
- M a r e k František, Poznámky k demografickému vývoji Rokycanska v letech 1949-1959. Minulosti Rokycanska 6, 1970, s. 37-40.
- M a t ě j č e k Jiří, Ke zvláštnostem demografického vývoje v okrajových pásmech průmyslových oblastí v období 1880-1914. Historická demografie 4, 1970, s. 93-101.
- M a t ě j č e k Jiří - S t e i n e r Jan, Vývoj počtu obyvatelstva ve Slezsku a na severovýchodní Moravě v letech 1910-1930. Slezský sborník 68, 1970, s. 280-295.
- M a t ě j č e k Jiří - W i e s n e r o v á Eva, Literatura posledních let o demografickém vývoji severní Moravy a Slezska v 19. a 20. století. Demografie 12, 1970, s. 137-142.
- M a u r Eduard, Aktuální otázky historické demografie. Demografie 12, 1970, s. 315-316.
- M a u r Eduard, Církevní matriky jako historický pramen (se zvláštním zřetelem k historické demografii). Sborník archivních prací XI, 1970, s. 425-457.
- M a u r Eduard, Církevní soupisy obyvatel v katolické a protestantské Evropě. HD 4, 1970, s. 4-18.
- M e z n í k Jaroslav, Národnostní složení předhusitské Prahy. Sborník historický 17, 1970, s. 5-30.
- P i t r o n o v á Blanka, Otázka národnosti v rakouských statistikách (1880-1910). Slezský sborník 68, 1970, s. 242-257.

P o d z i m e k Jaroslav, Průvodce statistickou literaturou. Praha 1970, 219 s.

P o p p o v á Hana, Metody a techniky zpracování pramenů brodadné povahy. Slezský sborník 68, 1970, s. 62-67.

R o s s i v a l o v á Eva, Zdravotnictví pražských měst ve 20. letech 18. století. Historická demografie 4, 1970, s. 85-92.

Š á l a Jar., Kolonizace Orlických hor a jejich podhůří na přelomu XVI. a XVII. stol.. Listy Orlického muzea V/4 1970, Chocen, s. 209-234.

T o m a n Jan, Vývoj berní osedlosti a kontribuční praxe na panství orlicko-zvíkovském do r. 1654. Jihočeský sborník historický XXXIX, 1970, s. 1-14.

V o j t í š k o v á Marie, Farní archivy a historicko-demografické bádání. HD 4, 1970, s. 33-49.

Doplňky za rok 1969:

K o n e ř n ý Zdeněk - **M a i n u š** František, Pracovní nasazení Čechů v Německu před vypuknutím druhé světové války. SPPFBU 1969, C 16, s. 121-142.

M a c á r e k Josef, České země a Slovensko (1620-1750). Studie z dějin politických, hospodářských a interetnických vztahů. Brno 1969, Spisy UJEP 147. 340 s.

M a z u r Arnošt, Národnostní vývoj na území ČSSR se zvláštním zaměřením na Slezsko a ostravskou průmyslovou oblast. I-II. Výběrová bibliografie. Ostrava, Profil 1969, 652 s. (Publikace Slezského ústavu v Opavě.)

R o u b í k František, Soupisy obyvatel města Domažlic z let 1616 a 1631. Zpravodaj místopisné komise X, 1969, s. 752-754.

R é s u m é s

Milan **S t l o u k a l**, La paléodémographie en Tchécoslovaquie

L'auteur se borne à sept localités qui ont offert une importante série de matériel anthropologique et qui ont été déjà convenablement mises en valeur. Il s'agit, en premier lieu, de deux lieux d'enterrement slovaques de l'époque avaro-slave, donc du VIIe et VIIIe siècle. Holiare et Nové Zámky, deux lieux d'enterrement de la Moravie de l'époque de l'empire de la Grande Moravie, donc de la fin du VIIIe siècle mais principalement du IXe siècle, Josefov et Mikulšice (sur le territoire de Mikulšice les recherches archéologiques ont découvert jusqu'à présent 5 lieux d'enterrement séparés mais dont nous parlons ici dans leur ensemble); seulement le lieu d'enterrement tchèque de Libice est un peu plus récent et, finalement, nous comparons deux lieux d'enterrement du XIe et XIIe siècle, Abrahám slovaque et Znojmo en Moravie.

Dans la table jointe à son travail l'auteur indique, en premier lieu, les valeurs de la longueur moyenne de la vie prises des tables de mortalité, valeurs calculées suivant le procédé introduit par Acsádi et Nemeskéri. La valeur la plus inférieure peut être constatée à Josefov (21,9) et la plus élevée à Abrahám (33,1). Ces valeurs extrêmes sont intéressantes pour la raison que justement dans ces deux cas il s'agit de lieux d'enterrement dont nous avons à la disposition un matériel vraiment complet (parmi les autres à Nové Zámky une partie du lieu d'enterrement a été détruite pendant la guerre par les bombardements, à Libice on n'examina, pour le moment, qu'une partie de la surface du lieu d'enterrement, etc.). Par contre dans les cas de Josefov et d'Abrahám il s'agit des lieux d'enterrement relativement petits, des lieux d'enterrement des populations peu nombreuses où l'influence de certains facteurs mentionnés influençant la structure de la population a pu se manifester de manière spécialement importante. Quant aux populations d'anciens Slaves l'indication concernant la longueur moyenne de la vie autours de 27 ou 28 ans paraît la plus caractéristique. L'auteur souligne que c'est une indication caractéristique mais qu'il est persuadé qu'elle n'est pas exacte; la longueur moyenne de la vie devait être au début du Moyen-Âge beaucoup plus inférieure. À côté de la longueur moyenne de la vie il indique dans la table pour chaque lieu d'enterrement également le pourcentage de squelettes des personnes de l'âge au-dessous de vingt ans. La connexité entre ces deux indications n'est pas, il est vrai, directe mais elle est quand même dehors de doute. Cependant en tout cas le nombre de squelettes d'enfants se trouvant dans le lieu d'enterrement est relativement bas.

Et encore plus marquant est le petit pourcentage de squelettes d'enfants morts avant la première année de leur vie.

Peut-être pas tellement caractéristique comme la valeur prise aux tables sur la mortalité mais, suivant l'opinion de l'auteur, beaucoup plus proches de la réalité, sont les valeurs concernant l'âge moyen des squelettes des adultes se trouvant sur le lieu d'enterrement, valeur indiquées également dans la table. Bien en gros nous pouvons résumer que ces valeurs quant aux hommes se trouvent autour de 45 ans et quant aux femmes autour de 40 ans. Il y a donc une différence de cinq ans environ entre l'âge vécu des hommes et des femmes adultes en faveur des hommes. Le seul fait de l'âge plus long atteint par les hommes est bien compréhensible et facilement explicable notamment si nous prenons en considération la distinction des squelettes féminins d'après l'âge. En général nous trouvons un grand nombre de squelettes de femmes qui ont décédé entre les 20 et 30 ans de leur vie et puis le nombre de squelettes diminue au cours des décades suivantes même si, par contre, dans le groupe de squelettes des personnes ayant dépassé soixante ans de la vie nous trouvons, avec surprise, bien souvent de nouveau une prédominance de squelettes féminins. Une haute mortalité au cours de la troisième décade de la vie des femmes on peut bien l'expliquer en liaison avec les accouchements. Dans notre table il y a une seule exception de la règle de l'âge plus long atteint par les hommes adultes, soit à Znojmo. L'auteur ne veut pas essayer de l'expliquer et pour cette raison il se contente de la constatation que c'est vraiment une exception qui confirme la règle.

Dans la table sont indiquées encore les valeurs de l'indice de la masculinité donc du nombre relatif de squelettes masculins sur 1000 squelettes féminins sur le lieu d'enterrement. Aucune de ces données - peut-être en dehors de la valeur valable pour Znojmo - ne peut être considérée comme normale pour la population vivante. Quatre de ces indications dépassent le mille. Si nous prenions en considération encore l'âge plus long atteint par les hommes nous devrions élever cette indication d'un peu plus. Il est donc clair que parmi ces populations une diminution par violence de femmes ou, par contre, un afflux d'hommes s'est produit. De cette possibilité témoignent deux des localités déjà mentionnées, Mikulčice et Josefov. Ce sont deux lieux d'enterrement aux dates analogues, situés non loin l'un de l'autre (la distance directe 4 km environ). Tandis qu'à Josefov on a découvert par les recherches archéologiques un lieu d'enterrement villageois typique, Mikulčice représentaient au IXe siècle un des plus importants centres de l'Etat de Grande Moravie. A Mikulčice on

enregistre un indice extraordinairement élevé de la masculinité, à Josefov par contre un indice bas de manière non-biologique. Dans ce cas s'offrirait directement l'explication dans le sens qu'une partie du village de Josefov a démenagé vers le centre pour y travailler. Mais ce n'est pas l'unique explication possible et nous supposons qu'elle ne nous suffira complètement ni dans ce cas et qu'elle ne peut pas être appliquée de manière mécanique à tous les autres cas.

En analysant chaque lieu d'enterrement nous essayons en même temps d'évaluer la grandeur du groupe qui, à ce lieu d'enterrement, enterrait ses morts. Dans cet ordre d'idées on prend en considération, en dehors du nombre de squelettes sur le lieu d'enterrement, également la période durant laquelle on se servait de ce lieu d'enterrement, éventuellement également la longueur moyenne de la vie de la population ou le pour mille de la mortalité. L'auteur ne cite pas les résultats concrets de différents lieux d'enterrement mais il constate seulement en général que les résultats en majorité des cas ont corrigé de manière substantielle les évaluations antérieures des archéologues en ce qui concerne le nombre d'habitants de différents lieux d'enterrement. Il ne dit pas que les résultats cités sont tout-à-fait exactes mais ils ont au moins une certaine base solide tandis que les évaluations antérieures avaient été faites plutôt de manière romantique et, en majorité, ils avaient été bien exagérées.

Eduard M a u r , Les informations historiques sur le peuplement de la Bohême et leur valeur

L'auteur rassemble des informations historiques sur le peuplement de la Bohême à partir du début du XVe siècle jusqu'aux années cinquante du XVIIIe siècle. Presque toutes indiquent de façon conforme qu'en Bohême il y eut plus de 700 villes et petites villes et plus de 30 mille villages. Les premiers cadastres tchèques, le rôle de contributions de l'année 1654 et, de cent ans plus récent, le cadastre thérésien n'ont compté que 10-12.000 villages et environ 500 villes et petites villes même en comptant les parties de villages et des petites villes indépendamment. Les témoignages indirects indiquent que l'indication sur 30.000 villages prit son origine à base des écrits de l'agenda des contributions provenant du XVe et XVIe siècles. La baisse du nombre de villages tenus en évidence entre les XVe-XVIe et XVIIe - XVIIIe siècles s'est produite, avec toute probabilité, à cause de la concentration des biens féodaux à l'occasion de laquelle on a liquidé les villages partagés entre les différentes autorités. En témoigne égale-

ment la comparaison du rôle de contributions et du fragment du registre de contributions de l'année 1579. La supposition qu'au XVe et XVIe siècle on comptait comme villages indépendants également les hameaux et les menus colons et, par suite, on est arrivé à une triple augmentation du nombre de villages tenus en évidence, ne trouve aucun appui dans les sources.

L'indication de 30.000 villages se répétait jusqu'au XVIIIe siècle même si elle ne répondait aucunement à la réalité. Du nombre de villages on déduisait par le simple multiple le nombre d'habitants de la Bohême, le nombre de chefs de familles et la capacité du pays de mettre debout une armée. Le nombre de chefs de familles était évalué, depuis l'année 1529 jusqu'au début du XVIIIe siècle, de manière complètement fantastique à 3 - 3,5 millions ce qui représentait presque le double de toute la population du pays. Du nombre de ménages on déduisait encore en 1734 que la Bohême compte plus que 18 millions d'habitants et peut mettre debout une armée de presque un demi-million de soldats. Alors seulement les guerres pour l'héritage autrichien - ayant découvert le potentiel militaire du pays, - le criticisme illuminé et les recensements réguliers d'habitants introduits dans les années cinquante du XVIIIe siècle ont mené à la liquidation des idées fantastiques maintenues par tradition pendant plusieurs siècles.

Pavla Horáková

Taux de fécondité légitime, p. 1000

dans le village de Břevnov près Prague (497 habitants en 1751 d'après l'index des registres paroissiaux (voir l'enveloppe et page 146).

Age au mariage de la femme	Age observé de la femme							Nombre de femmes ^{x)}
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	
Mariages de 1660 - 1719								
15 - 19	500	400	480	480	350	50	0	6 - 3
20 - 24	-	484	492	476	384	321	0	13 - 9
25 - 29	-	-	560	440	442	244	175	11 - 8
Tous âges	500	444	504	463	401	247	67	30 - 20
Mariages de 1720 - 1759								
15 - 19	518	480	360	280	120	100	0	5 - 3
20 - 24	-	552	508	433	391	225	47	24 - 16
25 - 29	-	-	578	469	339	145	0	23 - 14
30 ans et plus	-	-	-	444	437	279	162	9 - 7
Tous âges	518	531	515	435	351	195	47	61 - 40
Mariages de 1760 - 1799								
15 - 19	604	480	440	409	285	166	0	10 - 4
20 - 24	-	560	469	452	329	216	40	23 - 10
25 - 29	-	-	529	450	363	180	0	12 - 4
30 ans et plus	-	-	-	600	500	133	50	6 - 4
Tous âges	604	525	472	453	352	182	26	51 - 22

^{x)} Tous les mariages - unions subsistant quand la femme a 50 ans.

Index alphabeticus I

Juxta cognomina familiarum omnium Bremonii
in Regulari ac Parochiali Ecclesia S. Margarethae
Uel M. Petri S. Benedicti Baptizatorum Copulato-
rum ac Sepulcrum ex Matriculis collectus ab anno
Domini 1751 usque ad annum 1800 exclusive.

Parentes	Proles	Baptizati	Copulati	Mortui
A.				
<i>Petrus ac Eleon. N. de Senet. Ferdinandus</i> Dns. Doctor et Professor Chirurgia Spensae Fran. Cingo Barbara Kermis filia Domini N. Kermis mercatoris Ntero Praga, Mogae Prajensis.			1786. Julia	
<i>Beata Joannis, nide Rejczanskis</i> Ntera R.				
<i>Almanus Matthias Sardon et Casarius</i> ex pago Mochlup, copulatus cum Catha- rina, filia Antonii Riberti et Catharinae, Arctotis, ac Caspensis in Sequora.			1788. 10 Septem- bris 1788. 30 Augusti.	
B.				
<i>Bartholomaeus Franciscus Lantio in Tegnae filius</i> ac Jacobi et Franciscae ex pago Vpsteritz Catharinae frater Anna, nupta Matthias Balthazari Janioni et Catharinae ex Tegnae N. S. Uxor Therula Maria Theresia filia Joannis Cutharii et Lidemila Sartoris in Tegna N. S. pro Augusti an. 1788. 9 Augusti hujus Adalbertha Dorothea, vidua, Lantionii ex pago Kuntitz oriundo.			1750. 30 Novem- bris 1750. 12 Junij	
	<i>Proles</i>			
	Catharina	1780. 25 Septem-		1782. 1 Septem-
	Maria	1788. 25 Junij		1788. 25 Junij

O b s a h - Table des matières

Články - Études:

Milan S t l o u k a l	
Paleodemografie v Československu.	
La paléodémographie en Tchécoslovaquie.	3
Eduard M a u r	
Historické zprávy o lidnatosti Čech a jejich hodnota.	
Les informations historiques sur le peuplement de la Bohême et leur valeur	15
František X. H a l a s	
Příspěvek ke kritice berních rejstříků.	
A propos de la critique des registres de contributions	30
Eliška Č á ň o v á	
K problematice studia zpovědních seznamů arcibiskupství pražského jako pramene pro demografickou statistiku.	
Les registres de confessions de l'archevêché de Prague comme une source pour la statistique démographique.	47
Pavla H o r s k á	
Index brejnovských matrik s 2. poloviny 17. a z 18. století.	
L'index des registres paroissiaux de Brejnov de la deuxième moitié du XVII ^e siècle et du XVIII ^e siècle.	61
Rudolf A n d ř e l	
Demografické poměry na levných územích Prádelantska v první polovině XVII. sta- letí.	

Les conditions démographiques à Frydlant dans la première moitié du XVII ^e siècle.	66
Gustav H o f m a n n Panství Dolní Lukavice ve světle soupisu k Čani z hlavy r. 1691. Le domaine Dolní Lukavice en 1691.	76
Eva R o z s í v a l o v á Districtus Egranus a jeho zdravotníci v polovině 18. století. Districtus Egranus et ses services de la santé au milieu du XVIII ^e siècle	82
Marie V o ů t í š k o v á Úmrtnost při prvních třech choleroých epidemiích XIX. století v České Lípě. La mortalité pendant les trois épidémies de choléra au XIX ^e siècle à Česká Lípa.	92
Jaroslav H o n c Perspektivy samočinných počítačů v historické demografii a Russův pokus při zpracování matrik. Les perspectives des ordinateurs électroniques dans la démographie historique et la tentative de Russ de l'emploi de l'ordinateur pour l'étude démographique d'une paroisse.	104
<u>Materiály - Documents</u>	
Milan Václav S k ř í v á n e k Zpráva o demografických poměrech na panství Choltice v letech 1631-1821. Les conditions démographiques du domaine de Choltice. (1631-1821.)	110
Zprávy - Chronique	134
Bibliografie 1970 - Bibliographie 1970	138
Résumés	141

Komise pro historickou demografii při Ústavu česko-
slovenských a světových dějin ČSAV, Praha 1, Jiřská 3.